

Keel ja Kirjandus

11
2017

Peeter Olesk

Jaak Põldmäe võrdlevalt vaatekohalt

Riina Reinsalu

Osutamine iseendale teadustekstis

Maarja Hollo

Trauma poetika Bernard Kangro luules

Kersti Lust, Taavi Pae, Evar Saar

Veel kord mulkide rumalusest

Arno Oja Hasso Krullist ja Berk Vaher Arno Ojast

SISUKORD

PEETER OLESK. Jaak Põldmäe võrdlevalt vaatekohalt	817
RIINA REINSALU. Osutamine iseendale teadustekstis. Kas kunst vältida <i>mina</i> -vormi?	829
MAARJA HOLLO. „Ma laulan seni kui tuksub veel elu mu käte all”. Trauma poeetika Bernard Kangro luules	846
KERSTI LUST, TAAVI PAE, EVAR SAAR. Veel kord mulkide rumalusest	862

RAAMATUID

ARNO OJA. Kas sambla all on kodupesa?	875
BERK VAHER. Diletandi teekond	878
AIJA SAKOVA. Mihkelsoni allegooriline varemetepoeetika ja truudus leinale	883
ERGO-HART VÄSTRIK. Kuidas siduda folkloori ja folkloristikat arheoloogiaga?	886
JOEL SANG. Kihnu ÕS	890

RINGVAADE

Lühikroonika	893
--------------	-----

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA JA EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

JAAK PÕLDMÄE VÕRDLEVALT VAATEKOHALT

PEETER OLESK

Ühel varakevadisel päeval aastal 1976 pidi Jaak Põldmäe (1942–1979) viima kirjastusse Eesti Raamat oma raamatu „Eesti värsiõpetus” (1978) käsikirja. Eellepingu põhjal oli talle makstud välja 60 %, kuid kirjastus küsis, kuhu jääb käsikiri. Sõidueelseks õhtuks kutsus Jaak Põldmäe Sirje Mägari ja Peeter Oleski Tähtverre appi käsikirja kokku panema. Vastu hommikut väsis tulevane Sirje Olesk ära. Jäime Jaak Põldmäega kahekesi. Seadsime paberid korda ja tema sõitis Riistast tulnud rongiga Tallinna. Mina läksin teda asendama aines „Sissejuhatus kirjandusteadusesse”, kus pidi toimuma värsiõpetuse praktikum. Mitte küsimuses „mis on värss?”, vaid heksameetri morfoloogias.

Jaak Põldmäe ei pidanud loenguid, nagu esinesid Cicero ja Cato Vanem Roomas. Väliseid efekte ei olnud, adamslik teatraalsus puudus. Ta võlus oma pühendumusega. Ta ei lugenud oma ainet selle järgi, et see on nii seatud ja tuleb, maksku, mis maksab, läbi võtta. Tema õpetas seepärast, et oli veendunud: seda on vaja. Samamoodi arvasid mitmed teisedki, näiteks meie foneetika õppejõud Arvo Eek (1937–2009). Ja selle tundis akadeemiline rebane ära väga kiiresti. Osalt kirjutati ma järgnevas seega armastatud õpetajast, osalt oma väga lähedastest sõbrast.

Mida tähendab seejuures võrdlev vaatekoht? Meiesugustel polnud võrrelda Jaak Põldmäed kellegagi, sest keskkoolis ei õppinud me poeetikat Bernard Söödi (1900–1976) „Kirjandusteooria lühikursuse” (1959; 1966) järgi ja värsiõpetust ei saanud me üldse. Ei olnud nii, et igas kodus leidunuksid „Kalevi-poja” tekstikriitiline väljaanne 1961–1963 ning Homeroose eeposte tõlked ja kõik kooliõpetajad osanuksid selgitada, mis on kvantiteet silbis ning kuidas

seda mõista sõna rõhkudega seotult. Olnuks isegi hea, kui me mõistnuksime, et värss võib olla koguni ühesilbiline, nagu Mart Raua luuletuses „Mis Krõlov lõvi surmast arvas?” (1971), ent see ei ole pikem kui trükirida. Kuid Jaak Põldmäe nägi, et me oleme juba ülikoolis, teadmata suurt midagi sellest, mis on filoloogia kui teadus.

Võrdlev vaatekoht seisneb siinkohal selles, et on võimalik kõrvutada Jaak Põldmäe käsitlust värsist matemaatiku Andrei Kolmogorovi (1903–1987) ning kirjandus- ja värsiteadlase Mihhail Gasparovi (1935–2005) käsitlustega. Võrdlus lähtub kummagi nendest töödest, mis ilmusid Jaak Põldmäe stuudiumi- ja alustava õppejõu aastail. Hilisemate uurimuste vaatlemine siinkohal oleks pisut meelevaldne. Samuti oleks spekulatiivne võrrelda Jaak Põldmäe ning Harald-Heino Peebu (1931–1998) kirjandusloolisi arusaamu, sest Jaak Põldmäe ei õpetanud eesti kirjanduse ajalugu. Nad leppisid küll kokku, et vahe- tavad kirjandusteooria ja XX sajandi eesti kirjanduse ajaloo kursused omavahel ringi, aga enne Jaak Põldmäe haigestus ning doktorantuuris – mille eesmärgiks oli monograafia eesti värsi ajaloost – oli ta õppetööst vabastatud. Põhimõtteliselt võiks võrrelda Jaak Põldmäe ja Viktor Grigorjevi (1925–2007) käsitlusi sõna poetikast. Jaak Põldmäe tundis seda kinnisevõitu, kuid äärmiselt sümpaatset Moskva lingvisti isiklikult ja oli kursis tema esimeste suurte uurimuste ning uurimisprojektidega. Viktor Grigorjev töötas Vene Keele Instituudis, ent tal puudus instituudi kauaaegse direktori, akadeemik Viktor Vinogradovi (1894–1969) ühemõtteline toetus, kuna Vinogradov reserveeris ajaloolise poeetika enesele. Jaak Põldmäe seisukohalt oli Viktor Grigorjev dissident akadeemilises mõttes. Mida Viktor Grigorjev õieti taotles? Seda, et toimiks vastukaal normatiivsele kalduvusele esitada mis tahes sõna võimalikult tähenduskitsana, peaaegu nagu oskussõnana. Siis oleks tähendus küll defineeritud, aga mitte interpreteeritud. Normatiivses leksikograafias ongi sõna kodifitseerimine paratamatu. Luules viiks see aga bipolaarse häirituseni. Jaak Põldmäe arvas sedasama. Kust ma seda tean? Ei mujalt kui vestlustest temaga Viktor Grigorjevi raamatu „Luuletaja ja sõna. Katsesõnastik” („Поэт и слово. Опыт словаря”, 1973) teemal.

Andrei Kolmogorov polnud matemaatikas küll entsüklopedist, kes käsitleks „kõike arvudest kuni n -mõõtmelise ruumi kujutava geomeetriani”, ent ta oli universaal rõhuasetustega eeskätt funktsionaalanalüüsil, tõenäosusel, statistikal, loogikal ja matemaatika õpetamisel poolel teel elavate arvude ning kõrgema matemaatika elementide vahel. „Poolel teel” tähendab siinkohal kaht erinevat asja. Üks on koolimatemaatikas üleminek numbriliselt baasilt hulgalisele baasile ehk araablaste juurest saksa matemaatiku Georg Cantori (1845–1918) manu. Jaak Põldmäe matemaatiline põhiharidus oli araabialik, niisiis hilisema Kolmogorovi eelne. Ta ei saanud õppida matemaatikat Kolmogorovi järgi, sest kuigi Andrei Kolmogorov hakkas algebra ja matemaatilise analüüsi alustega üldhariduse tarbeks tegelema hiljemalt juba 1930. aastate lõpul, ilmus tema esimene sellesihiline õpik „Sissejuhatus matemaatilisse analüüsi” alles aastal 1966, mil Jaak Põldmäe oli 5. kursuse tudeng. Põldmäe (nagu minugi) kooliea õpetajad suhtusid hulgateooriasse tõrjuvalt, kuna see oli nende jaoks liiga abstraktne, niisiis ka väheempiiriline. Lapsevanemate jaoks oli hulgateooria jällegi midagi säärast, milles nad polnud võimelised kodus oma järglasi järele aitama. Andrei Kolmogorovi värsiõpetusse see otseselt ei puutu, ent see iseloomustab aega, mil Jaak Põldmäe küsimuseks sai, kuidas arvutada värsside mõõtu kahel erineval juhul: siis, kui värssi tuleb tõlkida,

ja siis, kui värss sünnib algupäraselt. Oli vaja statistiliseks analüüsiks relevantseid parameetreid ning nende kirjeldamiseks matemaatilisele korrektsele lahenduskäike. Mõlema esitamine oligi Andrei Kolmogorovi elutöö üks osa, ehkki ta ei olnud ettevalmistuselt värsiteadlane. Ta ise pidas end puhtaks matemaatikuks, kellele tuleb alalõpmata lahendada puhtpraktilisi ülesandeid, näiteks kristallisatsiooni kiirus metallides (1937). Vene värshiõpetuse võttis Kolmogorov käsile aastal 1943, mil ta kirjutas sellekohase juhendi oma majakaaslaste, akadeemik Pavel Aleksandrovi (1896–1982) ja iseenda kasvandikule, hilisemale professor Juri Smirnovile (1921–2007), kes kirjutas luuletusi värshiõpetust tundmata.

Väljendil „poolel teel” on ka teine tähendus. Selle väljaks on *verifikatsioon* ehk sündmuse kinnitamine võimalikult lõplikult. Verifikatiivsetest parameetritest näikse Andrei Kolmogorovit huvitanuvat kaks, nimelt adekvaatsus ja alternatiivsus. Kirjeldus peab olema küllaldane, kuid ühtlasi ka klassifitseeritud (st mitte-puhtsubjektiivne), mis iga kord aga ei tähenda, et see on ainuvõimalik (eriti kui tuua sisse tõenäosus). Saab öelda, et Kolmogorov otsis adekvaatsuse maksimumi – mis on matemaatilise analüüsi põhiprobleem –, ent ta pidi leppima alternatiivsusega näiteks küsimuses, kumb on piisavam, kas funktsiooni graafik joonena Descartes’i koordinaatteljestikus või analüütilisel kujul (jutt on piisavusest, mitte rangusest). Eemalseisjal on võimatu kirjeldada, kuivõrd oli verifikatsioon Kolmogorovi jaoks filosoofiline probleem, kuid ei maksa kahelda selles, et ta pidi alatasa otsustama selle üle, mis on matemaatikas puhtintuitiivne (nt arvu puudumine), mis definitiivne (nt tühi hulk), mis aksiomaatiline (nt Peano 1. aksioom) ja mis derivatiivne (nt trigonomeetiline funktsioon). Ta sekkus asjadesse siis, kui tekkis tunnetuslik kriis, mida lahendada püüdes oli ta ettevaatlik heurist. Heurist ei ole mitte lihtsalt leidja. Ta leiab teatava korra. Värshiõpetuses tähendab kord fonoloogilist korrelatsiooni ühe keele „sees” ja luule tõlkimisel keelte vahel. Matemaatilise üldisemas mõttes võib sedasama asjaolu sõnastada kolmeastmelise küsimusena: kuidas tekib kord ühes hulgas (mis ei ole tühi), kuidas tekib kord hulkade vahel ja kuidas on ehitatud üles ülekande hulgast hulka? See, et üks hulk peegeldub teises, ei ole ammendav vastus.

Mihhail Gasparov oli sünnipäraselt armeenia juut, mittevenekeelselt Michael Gasparjan. Ta tundis klassikalisi keeli (salgamata, et oli kirjandusteadlane, mitte lingvist) ja oskas umbkaudu seitset keelt. Ta oli viljakas tõlkija, tõlgete kommenteerija, eeskätt kreeka muistse kultuuri lahtirääkija, värsiteadlane, ent filoloogina ka eetiliselt autoriteetne etalon. Moskva oludes tähendas see, et temas puudus kammerteenerlikkus. Ta ei olnud koolutatav, vaid säilitas sõltumatuse muuhulgas selleski, et ta ei läinud libedale. Kirjandusteaduses avaldub libedus näiteks vallas nimega „loominguline meetod”. Sellekohaseid artikleid Mihhail Gasparovil ei ole. Pragmaatilisele ta siiski mõtles. Raamatu „Vene värshiasjandus XIX sajandil. Materjale vene luuletajate meeterikast ja stroofikast” („Русское стихосложение XIX в. Материалы по метрике и строфике русских поэтов”, 1979; Põldmäele saatis Gasparov selle kolm kuud enne Jaagu surma) on pannud kokku kolleegium, kuhu kuulus ka NSVL TA kirjavahetajaliige Leonid Timofejev (1904–1984). Pärast 1940. aastat tegeles Timofejev peamiselt „ideoloogilise poetikaga” ja oli võrdlemisi sallimatu ning, välja arvatud pugejad, ka väheautoriteetne. Tema peamine panus Põldmäe tööaastail seisnes selles, et ta kutsus NSVL TA Maailmakirjanduse Instituudi juurde kokku värsiteaduse töörühma ja visandas aastatel 1968–1970

programmi meetriliste teatmike koostamiseks. Värsiteaduses oli Gasparov empiirik, kes tegeles küsimusega, missugustel tingimustel mahub reaalne sõna ära värssi, ehk, teistpidi võttes, kuidas sunnib meetriline eeskiri, paljudel juhtudel ka meetriline inerts, sõnu valima (tihtigi mitte ootuspäraselt, vaid just vastupidi). Tõlkimisel ei olnud tema probleemiks *Bühnenlatein* (saksa *Bühnendeutsch*'i eeskujul: eriti lihvitud, eeskujulik ladina keel). Probleemiks oli kvantiteeriva värsi ekvivalent aktsenteeritud värsis ehk ekvimeetrilisus ehk konflikt erinevate värsisüsteemide vahel. Või ka – kuidas mõõta värssi siis, kui see ei ole moraaline ehk ei lähtu lühikese silbi pikkusest kui elementaarühikust. Selles mõttes ei olnud Gasparov aksiomaatik nagu Põldmäe. Ta uuris meetrilises struktuuris positsioonide täidetavust, mitte seda, kuidas niisuguseid positsioone kirjeldada keelest sõltumatult. Gasparovi järgi peab tekst olema tõlgitav ehk alluma tõlkimisele (reaalust ja proosatõlget ta pikemalt ei käsitle) ja kaotama tõlgituna võimalikult vähe. Jaak Põldmäe järgi dikteerib nii teksti kui ka tema tõlke keelte erinevus. Häälikute pikkus ei ole seesama mis silpide rõhulisus. Seda rõhutas juba Ain Kaalep.

Kahjuks ei ole meil kasutada ainsatki allikat, mis kinnitaks, kuidas pöördus Jaak Põldmäe värsiteaduse poole. Harald Peep ja Karl Muru uurisid luulet, mitte värssi. Esimene tegi seda sotsioloogiliselt, teine temaatiliselt vaatekohalt. Võib-olla osutus Jaak Põldmäele määravaks Ain Kaalep, kelle artikkel „Eesti keele fonoloogilise struktuuri ja eesti värsiõpetuse suhetest” (1959) on tegelikult väga põhimõtteline. Mis suhtes? Asjaomaseid punkte on vähemasti kolm: 1) eesti värsi võimalused tulenevad eesti keele iseärasustest, milles häälikute kvantiteet ei ole rõhu ees taandunud; 2) eesti luule värsiloomes on värsisüsteemide hulk suurem kui kolm; ning 3) kreeka- ja ladinakeelse luule tõlkimisel eesti keelde oleks loomuvastane trampida eesti keele kvantiteetilisus aktsenteerituse jalge alla. Kui need kolm punkti kehtivad, siis saaksime järgmise tõlkijate loendi: Karl Reitav (1897–1961), Ülo Torpats (1920–1988), Ain Kaalep, Valmen Hallap (1928–1987), viimane kreeka klassikute reaalse tõlkijana Ellen Niidu heaks. Mitte ükski neist ei uurinud aga värssi statistilises mõttes ega ole usutav, et nad lugenuksid Andrei Belõi (1880–1934) raamatut „Sümbolism” („Символизм”, 1910) nõndasamuti kui Gustav Suits, Johannes Semper ja Valmar Adams. Nad ei lähtunud mitte sellest, milline peaks olema eesti omavärss, vaid sellest, kuidas peaks teiskeelne värss olema eesti keelde üle kantud. Ilmtingimata ei ole see matemaatiline probleem, ent see on probleem juhul, kui tuleb otsustada, millisel viisil saab näiteks algupärast puhtkvantiteerivat heksameetrit anda edasi eesti keeles, kus silbi pikkus ja sõna rõhk omavahel konkureerivad. Gustav Suitsu antiigitudmine ei ole väga arusaadav ja on küsitav, kuivõrd sünkroonselt jälgis ta vene sümbolismi. Õigupoolest ongi veel lahtine, millal tekkis vaimses Eestis arusaamine, et antiiki tuleb tunda seestpoolt, mitte pelgalt ümberjutustuste kaudu. Loogiliselt arutledes sai Jaak Põldmäe alustada oma värsisuudiumi ladinakeelsel põhjal ehk Horatiuse järgi. Kreeka keele prosoodiat võinuks talle õpetada Ülo Torpats, ent on kujuteldamatu näha neid kahekesi mišeerimas ehk käimas Ülikooli ja Munga tänava nurgal püstijalabaaris, mille baarimees olevat olnud Miša-nimeline. Jaak Põldmäe ei armastanud alkoholi ega tubakat (Ülo Torpats oli piibumees). Mille ja kelle järgi tundis kreeka prosoodiat ja meetrikat Horatius ise, seda Tartus Jaak Põldmäe tudengiajal igatahes ei õpetatud, sest Karl Reitav oli siis juba teispool Hadese laiu uksi ja Valmen Hallap töötas Tallinnas. Esimeseks raamatuks, millega Jaak Põldmäed Tšerlaki (linn Irtõši

jõe ääres) keskkoolis premeeriti, oli Krõlovi valmide rahvaväljaanne. Ent süstemaatiliselt ei ole Krõlovi meetrikat kunagi uuritud ja tema loomaaias neljalalise jambi tüütusest ei arutletud. Krõlovi haug ei teadnud tsesuuri pikkusest mitte kõige vähematki.

Probleem tuleb sellest, et eestikeelset värssi saab uurida viielt aluselt. Üheks on meie oma rahvaluule. Teiseks luuletamine Martin Opitzi (1597–1639) järgi. Kolmandaks lähtumine eesti keele kui kvantiteedikeele ehitusest. Neljandana nimetaksin eestikeelse värsskõne kui eestikeelse proosakõne „eitust”. Ja viiendaks teiskeelse luule tõlkimine maakeelde. Karl Reitav, August Annist, Richard Kress (1896–1976), Georg Meri (1900–1983), Betti Alver, Uku Masing, August Sang, Ülo Torpats, Rein Sepp (1921–1995), Harald Rajamets (1924–2007), Ain Kaalep ja Haljand Udam (1936–2005) tegid ära tohutu töö selleks, et luule pääseks maksvusele ise, mitte kaude. Mitte ainult luule kui kujund, vaid ühtlasi kui värss. Andrei Kolmogorov tõlkevärssi meetrikat eraldi ei uurinud, Viktor Žirmunski (1891–1971) ja Mihhail Gasparov seevastu küll. Ent vene nõukogude luule meetrika oli 1960. aastatel üleannetu ja vallatu, mittepuškinlik. Alliteratsioon oli tähtsam kui rütmiline korrapära. Ajalooliselt on tähtis, kuidas tajusid seda olulisust eesti luules Mart Raud, Kersti Merilaas ja Uno Laht, ent lähemalt uuris Jaak Põldmäe üksnes Uno Lahe riimikäsitlust. Samas on küsitav, kui süstemaatiliselt tundis viimane vene luulet, kuid ta edvistas ingliskeelse modernismiga, milles luulet esindas Allen Ginsberg (1926–1997), vasakpoolne rebell nagu Uno Laht isegi. Põldmäe otsis korda, vene nõukogude 1960. aastate lüürikud lõhkusid seda ning Ginsbergile oli kord üldse vastumeelne. Mihhail Gasparov lähtus sootuks muust. Tema jaoks oli klassika mitte kord, vaid kohustus. Kohustus mitte lugeda Homerost ilmtingimata Gasparovi moodi, vaid tunda vanu autoriteete. Nii sündiski 1964. aastal koostöös Sergei Utšenko (1908–1976) ja Jelizaveta Staiermanniga (1914–1991) Suetoniuse (u 69 – u 122) *biographica* „Valitsejate elust” („De vita Caesarum”) tõlge, millest on avaldatud rohkesti kordustrukke.

Jaak Põldmäe astus Tartu ülikooli sügisel 1961. Värsiõpetuse aluseid luges toona Karl Taev Bernard Söödi järgi, „alusteksti” hoolega varjates. Hilisema professor Veniamin Holševnikovi (1910–2000) „Värsiõpetuse alused” („Основы стиховедения”) ilmus esmatrükis 1962. aasta sügissemestriks, mil Jaak Põldmäe oli eksami sissejuhatuses kirjandusteadusesse juba sooritanud. Tõenäoliselt oli see Juri Lotman, kes juhatas Jaak Põldmäe Andrei Belõi, Boriss Eichenbaumi (1886–1959), Nikolai Trubetskoy (1890–1938), Viktor Žirmunski, Juri Tõnjanovi (1894–1943) ja Roman Jakobsoni (1896–1982) juurde. „Juurde” tähendab siin seda, et Jaak Põldmäe sai Juri Lotmani kaudu lugeda vene värsiteadust algallikatest ega pidanud piirduma kooliõpetajatele mõeldud õppevahenditega, mis ei õpetanud Homerose poeetikat ega raasuke si tema liualt, ammugi mitte barbarite värsiõpetust koloniseeritud Lääne-Euroopas. Osa nimetatutest oli radikaalsed lingvistid, osa jällegi poetikud. Oli väga lotmanlik mõelda nii, et värsiuurimist on kergem edendada, kui see sünnib poeetika raames ehk ülekantud tähenduses „mitte-formalistlikult”.

Tahan sedakaudu öelda, et Andrei Kolmogorov, Mihhail Gasparov ja Jaak Põldmäe tulid värsiõpetusse täiesti erinevatelt alustelt. Samas osutus Põldmäe kahe esimese taotluste ühendajaks. See polnud tema otsene eesmärk, kuid sai tema sihiks. Sõnastaksin selle sihi küsimusena: kuidas kirjeldada omakeelset värssi esiteks olukorras, kus vastav metakeel pärineb teiskeelsest värsipraktikast, ja teiseks olukorras, milles värsskõne entroopia kasvab, ent

väldib muutumist proosaks? Andrei Kolmogorovi värsiõpetuslikud artiklid avaldas pealkirjaga „Töid värsiõpetusest” („Труды по стиховедению”) tema noorem kolleeg ja kaasautor Aleksandr Prohhorov aastal 2015. Neid on 16, millest Jaak Põldmäe sai tunda pooli. Neli esimest artiklit ilmusid 1962–1964 ajakirjas Voprossõ jazõkoznaniija, mida Jaak Põldmäe luges ilmselt Tartu ülikooli peahoone kolmandal korrusel seminari raamatukogus, sest on vaevalt usutav, et ta sai vastavad numbrid Paul Aristelt, kes siis seda ajakirja koju veel tellis. Kolmogorovi empiiriline materjal pole siinkohal oluline. Tähtis on tema meetod, mis kõige arusaadavamalt on esitatud artiklis „Rõhuosakute kaasaegses vene luules. Üldiseloomustus” (1963). Selle alguses on fikseeritud selgesti, et värsskõne, mis Kolmogorovi jaoks on alati korrastatum kui proosa, statistikas peab lähtuma sellest, kuidas on värsireas (mis oli Kolmogorovile intuiitiivne kategooria) täidetud need positsioonid, milles meetrilise eeskirja järgi peaks asuma pearõhuline silp. Meetrum oligi talle eeskiri, rütmika luuletaja vabadus, mida on lihtsam tõlgendada kui kõikumist standardi piires, mitte aga kui normi ümbertegemist. Ta ei uuri, kus võiks pearõhk venekeelsetes sõnades üldse asuda, vaid eeldab, et pikale silbile kreeka ja ladina keeles vastab vene keeles pearõhuline silp, kuid kui sõna on pikem kui kaks silpi (nt Ilja Ehrenburgil *неуверенно*, Bella Ahmadulinal *незнаемого*), siis tekib kaasrõhu ja värsirõhu vahel konflikt. Selles mõttes ei ole *дольник* ('rõhuosak') Kolmogorovi jaoks mitte värsimõõt, vaid rütmilise liigenduse kaudu kirjeldatav niisugune sõnaline struktuur, mille üheks parameetriks on see, kus ta värsis asub, sest kui ta lõpetab värsirea, võib ta olla ka riimiline (sisealliteratsiooni, mida teadlikult rakendasid Mart Raud, Jaan Kross ja Uno Laht, Kolmogorov ei uurinud). Kuidas see kõik võiks välja näha, selleks oli vaja loendada silbipositsioonide täidetust meetriliselt range ehk dogmaatilise ja meetriliselt peaaegu suvalise ehk *quasi*-meetrilise värsiloomu piiril. Andrei Kolmogorov ei kirjutanud ette ega üle matemaatilise statistika reegleid. Ta kirjeldas piirjuhtumeid ning nende semantilist oreooli (seda mõistet kasutamata). Ja piirjuhtumiks oli meetrilise rutiini murdmine viisil, mida 1960. aastate algul nimetati vabavärsiks lahutatuna neljajalalisest jambist, mille kui dominandi vastu protesteeris aastal 1830 juba Puškin („Majake Kolomnas”: „Meil neljajalgne jamb on esinend / liig sageli – tast isu täis on ammu.”).

Samas ei olnud kõik värsid fonoloogiliselt vabad. Uno Lahel oli küll „e2 – e4” (1967), kuid Mart Rauaol on ka „Ma olin, või õigem: / Mea olli” (1964). Keel võib muutuda ka värsi sees. See oli nii juba Puškinilgi (Betti Alveri tõlkes): „Kord *vale!* kirjade finaalis”. Luule vajas avatust, meetrum nõudis korda. Kolmogorov koos kaasautori Aleksandr Prohhoroviga uuris seda, kuidas kaasrõhulise silbi nihkumine pearõhulisse positsiooni lööb korra segamini. Eesti luules on see problemaatiline Juhan Liivil, Ernst Ennol ja Gustav Suitsul. Põldmäel oli valida Karl Eduard Söödi ning Jaan Kärneri vahel. Juri Lotman ei saanud talle öelda, et võtke Kärner. Harald Peep jällegi ei hakanud ütlema, et võtke Sööt. Müstiline küll, ent Jaan Kärner oli kõige lollikindlam.

Jaak Põldmäe lugemus 1960. aastate lõpuks on avatud tema artiklis „Statistiline meetod nõukogude värsiteoorias” (1969). Seal pidas ta programmiliiks Andrei Kolmogorovi ja Aleksandr Kondratovi artiklit „Majakovski poeemide rütmika” (1962), mis tegelikult ei kehtesta mingit kava värsiteaduse edendamiseks, vaid juhib tähelepanu erinemisele normist, millest kroonutruu kinnipidamine võib luule tappa. Kolmogorov ise märkis, et temapoolne käsitlus lähtus Vladimir Nikonovi (1904–1988) artiklist „Majakovski rütmika” (1958).

Põhimõtteliselt ongi tähtis, mis järjekorras luges Jaak Põldmäe kellegi töid värsiõpetusest ja kui täielikult ta seda teha sai. Aastatel 1957–1958 algaski tema kirjandusteaduslik lugemus, kuna siis hakkasid ilmuma Keel ja Kirjandus, „Paar sammukest”, Voprossõ literaturo, Russkaja literatura ning oli võimalik tellida ajakirju Sinn und Form (1949) ja Weimarer Beiträge (1955). NSVL TA Vene Kirjanduse Instituudi (Puškini Maja) väljaandeid jälgis tähelepanelikult Mart Lepik. Pole viljakas oletada, kui põhjalikult võisid Põldmäed ning Mart Lepik ja Betti Alver uusimast kirjandusteadusest kõnelda, aga ei ole usutav, et nad poleks seda teinud. Siiski on mõeldav, et nad kõik, niisiis ka koolipoiss Jaak Põldmäe, tundsid Boriss Tomaševski (1890–1957) asjaomaseid töid, kuivõrd need parajasti ilmusid: 1956 „Puškin” I, 1959 „Stilistika ja värsiõpetus” ning „Värss ja keel”, lisaks artiklid kogumikes. Tomaševski ise oli olnud autoriteet juba Gustav Suitsu jaoks ja Jaan Toomlast (1929–2007) pidi saama Tomaševski aspirant tekstoloogias (vahetult ajas Jaan Toomla asju väga autoriteetse bibliograafi dr. Ksenia Muratovaga (1904–1998)). Neid asjaolusid arvestades kaldun arvama, et Tomaševski tööde juurde juhatasid koolipoiss Jaak Põldmäe algul tema isa ja Mart Lepik ning Juri Lotman lisandus alles hiljem.

Värsiõpetuslikku korda tolles varasemas lugemuses olla ei saanud, sest Rudolf Põldmäe oli kirjandusloolane ja folklorist, kes suhtus kriitiliselt nii Walter Andersoni (1885–1962) monograafiasse „Silpide statistika eesti vana-des rahvalauludes” („Studien zur Wortsilbenstatistik der älteren estnischen Volkslieder”, 1935) kui ka Eduard Laugaste (1909–1994) doktoriväitekirja „Sõnaalguline ja sisealliteratsioon eesti rahvalauludes. Eesti rahvalaulu struktuur ja kujundid I” (1969, kaitstud 1970). Aino Undla-Põldmäe oli aga Koidula monograaf, kes ei läinud rajalt väljapoole. 1960. aastate aegruumis olu-kuks täiesti võõrastav kirjutada eestlasena olevikulisest vene nõukogude värsist vene luule ajaloo raamides. Kirjutada sellest, mis on värss kui nii-sugune, eeldanuks jällegi 4–5 keele prosoodilise struktuuri võrdlemist ning ühtlasi matemaatilise statistika aluste valdamist. Keeled võinuksid olla vene, saksa, inglise, prantsuse ja soome. Saksa uuemat luulet oli kodus mõnevõrra Nigol Andresenil ja Ain Kaalepil, prantsuse luulet jälgis Ain Kaalep, ingliskeelset luulet Uno Laht, luulet Soomes Paul Rummo ja Paul-Eerik Rummo. Kogude läbitöötamiseks oleks Jaak Põldmäe pidanud käima neist kõigi juures küsimas seda ja teist. Olema manuline. Tema valis iseenesest õige tee. Ta ei uurinud näiteks seda, milline oli Boriss Tomaševski statistiline mõtlemisviis. Selleks oleks tulnud käia mitme aasta vältel Peterburis. Tema hakkas uurima seda, kui mitmel viisil on eestikeelne värss üldse korrastatav ja – mis on eriti tähtis – kui ebamäärane on vabavärsi ja proosa vaheline piir. Proosa piiri mär-gib maha trükirea lõpp, mille nimel tegutseb *metteur en pages*. Värsi lõppu tähistab algamine järgmisest värsist. Lõppriim võib olla fakultatiivne, värsi algus on kohustuslik.

Aastail 1968–1970 avaldas Jaak Põldmäe neli suurt põhimõttelist artiklit, sealhulgas metoodiliselt originaalse „Jaan Kärneri meetrika” (1970). Nüüd-ses mõistes filosoofiadoktori väitekirja sisu oli valmis ning ka publitseeritud. Tartus oleksid võinud teda juhendada Harald Peep kui kateedrijuhataja ja Villem Altoa kui filoloogiadoktori kraadiga professor (ning samuti kateedri-juhataja). Nagu mainitud, viibis esimene aastail 1968–1970 doktorantuuris ja oli muust täiesti vaba, teine oli XIX sajandi lõpu ja XX sajandi alguse eesti kirjanduse ajaloo uurija. Põldmäe ametlikuks juhendajaks kinnitati NSVL TA

Slavistika ja Balkanistika Instituudi struktuurse tüpoloogia sektori juhataja (1961–1989) Vjatšeslav Vs. Ivanov (1929–2017), ääretult viljakas filoloog ja entsüklopeediline lingvist peamise rõhuasetusega indoeuroopa keelte ajalool. Tema juhatas Juri Lotmani koolkonda Moskva poolt, ent olgu täpsustatud: mõlemad tegid seda väga demokraatlikult, nii et Ivanovit eraldi esile tõsta pole päris õige. Ta „lihtsalt” töötas ametikohal, mis andis talle suure vabaduse koos küllaldaste õigustega, ka juhendamisoiguse. Värsiõpetusest oli ta selleks ajaks avaldanud pool tosinat teaduslikku artiklit ja pidanud aastal 1961 Nižni Novgorodis ettekande värsisüsteemide aksiomaatikast.

Aastal 1971 oli Jaak Põldmäe dissertatsioon käsikirjas lõpetatud. Pealkirja järgi koosneb see kahest pooldest, millest esimene on pühendatud eesti luule värsisüsteemidele, teine eesti luule silbilis-rõhulisele värsisüsteemile XX sajandil. Siiski pole esimene osa kitsalt teoreetiline ja teine ajaloolis-näiteline. Põldmäe muutis värsiteooriat mõlemas pooles, sest ta otsis niisugust poeetilise meetrika ühikut, mis sobiks silbiehituse kirjeldamiseks värsskõnes kõrgemalt vaatekohalt kui omapärasused keelkonnniti. Koolipoisilikult sõnastades on silpi iseloomustatud viie parameetriga: 1) silbi häälikuline pikkus (silp võib olla ka ühehäälikuline); 2) hääliku(te) rõhulisus; 3) hääliku(te) välde; 4) hääliku(te) kvalitatiivne koosseis ehk vokaalsus/konsonantsus; 5) silbi asukoht värsis. Ükski nendest parameetritest pole konstantne, nad on kõik dünaamiliselt funktsionaalsed. Kõige nähtavamalt tuleb see esile värsskõne kirjeldamisel ekvimeetriselt vaatekohalt, kuid ka riimiteoorias ja stroofikas. Võib-olla oli see Vjatšeslav Vs. Ivanov, kes arvas, et puhtteoreetiline uurimus värsiasjandusest ehk algebraline meetrika ei tarvitse kinnitamisel läbi minna, sest on liiga radikaalne; järelikult on kindlam, kui dissertant lähtub kõige traditsioonilisemast värsisüsteemist, mille tüpoloogia on üldiselt niigi teada, ja illustreerib seda sellise luuletaja loomingu kaudu, kellele pole midagi ideoloogilist ette heita. 1940.–1980. aastatel jagunes Kõrgema Atestatsioonikomisjoni distsiplinaarne nomenklatuur kirjanduses neljaks: vene kirjanduse ajalugu, NSVL-i rahvaste kirjandus, väliskirjandus ja kirjandusteooria. Kõigis neljas valdkonnas eeldati, et väitekiri peab olema ajaloo- või ka arengulooline – või ta jooksutati kinni ehk jäeti esitatud kujul kinnitamata. 1968. aastal lükkas keskvõim tagasi Pjotr Rudnevi (1925–1996) kandidaaditöö Aleksandr Bloki meetrikast ja kuigi ta Tartus tegi selle pisut teistsuguseks, otsustas töö kinnitamise peamiselt ikkagi tõsiasi, et selle esimeseks oponendiks sai Peterburi akadeemik Viktor Žirmunski: oli vaja, et Rudnev oleks kaitsnud, ja oli vaja Moskvast, et see väitekiri oleks ka kinnitatud, milleks kutsutigi Tartu ülikooli peahoonesse Žirmunski. 1974. aastal jäeti Tartus esimesel katsel kinnitamata Smolenskis töötava Vadim Bajevski (1929–2013) doktoritöö vene lüüriliste poeemide poetikast. Esialgu tundus, et Jaak Põldmäe disponeeritud uurimusega ei tohiks probleeme olla, ent need tekkisid otsekohe, kui väitekirja kaitsmisel 1972 hakkas tunduma, et mahult ja sügavuselt väärib töö tunnustamist filoloogiadoktori astmes. Üheks ettekäändeks lükata nõukogu asjaomane otsus tagasi sai Moskva-poolne hinnang, et kaitsmisnõukogu polnud vajalikult komplekteeritud, teiseks oli Jaak Põldmäe käsitus aga järelelspertide ja nn mustade retsensentide meelest ikkagi „formalistlik” ja traditsioonidest väljuv. Ükski akadeemiline argument ei toiminud. Aastal 1976 kinnitati tema uurimus ikkagi vaid kandidaadikraadi ulatuses.

Kui kaugelt Jaak Põldmäe oma „värsiaatomi” otsingutes jõudis? Iktus on tegelikult prosoodiline kategooria, silbi need parameetrid, mis kirjeldavad

tema omadusi siis, kui ta asub värsijala tõusul. Ses mõttes on näiteks jambi algus „deiktisem” kui lõpp. Paraku ei sobi niisugune lähenemisviis vabavärsi kirjeldamiseks, sest vabavärss sünnib jalutuna (ma pean silmas radikaalset, mitte liberaalset vabavärssi). Ühelt poolt näitas Jaak Põldmäe, et vabavärss võib olla toonilise värsisüsteemi piirjuht, teiselt poolt, et ta võib olla polümeetriline struktuur, kolmandast küljest ei oleks absurdne kirjeldada vabavärsina ka näiteks värssteksti proosatõlget, milles on siiski vaja säilitada originaali semantiline rütm. Lisaks meetrilisele paradigmaatikale oleks sel juhul läinud vaja süntagmaatilist, ent Jaak Põldmäe ei tahtnud piirduda ääremärkustega kõigele. Vastasel korral oleks ta pidanud Leonard Bloomfieldi (1887–1949) jälgedes süvenema tagmeemikasse. See oleks nõudnud algusest peale puhtlingvistilist stuudiumit. Alternatiiv sellele seisnenuks kujundite kirjeldamises täiesti emotsionaalselt aluselt, nii-öelda Timofejevi moodi. Hulgateoreetiline lähenemine värsskõne fonoloogiale poleks aga leidnud teemana kinnitamist ega tõenäoliselt isegi mitte artiklitenä avaldamist. Jaak Põldmäe valis aineks eesti värsi, ühes sellega ka eesti regivärsi ja sekundaarse regivärsi.

Tema üldine seisukoht näikse olevat see, et igasugune värss on pigem heterogeenne (või koguni polümeetriline) kui homogeenne, millest järgneb, et meetriline kaanon toimib tegelikult nagu diktatuur. Selles mõttes ei viinud Eduard Laugaste eesti regivärsi meetrika uurimist edasi mitte millegi poolest ja tõesti, ta uuriski enda arvates häälikute, tegelikult aga häälikuid tähistavate trükitähtede kvalitatiivset struktuuri regivärsi sisse paigutatud sõnade algul („Kui tuleb kurja, kus sa küüdad?” Kolga-Jaani) ning sees („käetäied kärke’emad” Virumaa). Seda heterogeensust võib tõlgendada kui rütmikat, aga ka kui meetrika metakeelelist ebatäiuslikkust. Jaak Põldmäe käsitlustest võib välja lugeda, et ta arvas pigem viimast. Sellest siis ka tahtmine leida värsiõpetuse metakeelele säärane mõõduüksus, kus näiteks silbi pikkus ja rõhulisus oleksid võrdväärsed sõltumatult sellest, kas neid saab teineteisega asendada või mitte (äraseletatult: kas pikk silp on ekvimeetriline pearõhulise silbiga üleüldse või ainult teatavatel tingimustel). Omas ajas ta ju nägi, kuidas eesti värss pole enam rangelt opitzlik. Kui Mats Traadi „Seestumine” (1967) seda on, siis tema „Meie Ema palve” (1965) ei ole.

Aspirantuuriaastail tutvus Jaak Põldmäe aktiivsete värsiteadlastega vahetult. Tartus, Käärikul, Kolomnas. 1968. aastal toimus Kolomnas värsija luuleuurijate konverents, mille korraldas Pjotr Rudnev, ent mida ajendas seegi, et Boriss Pilnjak (1894–1938) oli elanud seal ühtekokku 8–9 aastat. Mõnesuguse pildi saab Jaak Põldmäe tutvuskonnast tema koduse raamatukogu põhjal, kus leidub kümmekond pühendusega raamatut. Nendest rohkem ütleavad pehmekeelised teosed üksikute rahvaste värsiõpetuse kohta, näiteks Nikolai Kuturovi venekeelne „Mari värsiõpetus” („Марийское стихосложение”, 1976), mille Jaak Põldmäe sai autorilt jõuludeks 1976. Sellest on ta töötanud läbi mari rahvalaulude rütmika. Kuid need raamatud ei mõjutanud Jaak Põldmäe väitekirja. Kõige põhjalikumalt uuris ta kogumikku „Värsiteooria” („Теория стиха”, 1968) ning kogumikust „Teaduste koostöö ja loomingu saladused” („Содружество наук и тайны творчества”, 1968) Veniamin Holševnikovi ning Andrei Kolmogorovi ja Aleksandr Prohhorovi värsiõpetuslikke artikleid. Kohe alguses sai talle selgeks, et eesti värssi ei saa uurida samal viisil nagu vene värssi, kuid oli vaja saada aru, kuhu on vene värsi uurimine jõudnud ja mida see ütleb kui mitte üldise, siis vähemasti võrdleva värsiõpetuse kohta. Ütles see aga järgmist: eesti luules on värsisüsteemide arv suurem kui kaas-

aegses vene luules ja nimelt kvantiteeriva värsi ning selle kombinatsioonide tõttu. Aastal 1969 visandas sellekohase üldise aksiomaatika professor Boriss Buchstab (1904–1985). Mordva rahvalaulude meetrilise aksiomaatika ehitased aastal 1941 üles Roman Jakobson ja Ameerikas töötanud Janos Lotz (1913–1973), kelle tookordne käsitlus on jäänud Eestis paraku tundmatuks. Laiendatud kujul publitseeris Janos Lotz selle aastal 1968, oma meetrika tüpoloogia – seda oli Põldmäe lugenud – aga juba 1960. Mõistatuslikel põhjustel ei näi Jaak Põldmäe olevat tuttav Mihhail Stockmari monograafiaga „Uurimusi vene rahvalaulude värsiõpetusest” („Исследования в области русского народного стихосложения”, 1952). Stockmari uurimus nimelt algabki värssiüsteemide teooriast, täpsemalt antiikmeetrika kategooriate ülekantavusest vene värsi kirjeldamiseks. Tõenäoliselt polnud Tartus kedagi, kes oleks Jaak Põldmäe juhatanud Stockmari juurde.

Paratamatult luges Jaak Põldmäe seda, mida ta kätte sai. Siiski luges ta uurimusi valikuliselt. 1960. aastate vene värseiteaduses oli „päevaautoriks” Vladimir Majakovski, kelle luules said kokku värsiõpetuse kõik paradigmad: prosodia, meloodika, meetrika ja rütmika konflikt, silpide ning sõnade riimiline struktuur, värsskõne süntaks, stroofika, vabavärss, polümeetrilised kompositsioonid ja lüüriline proosa (Majakovskil peaaegu puuduvad neutraalsed pealkirjad, vt näiteks „Vaata sedamoodi ma muutusin koeraks”, 1915). Ent Jaak Põldmäe ei olnud monograaf, ta ei uurinud teiste rahvaste luulet üksikute autorite kaupa. Teda huvitas paradigmade seotus alates sellest nurgakivist, mis on värsiehituses määratletud fonoloogiliste eristustega (Jaak Põldmäe eristas nii binaarset kui ka ternaarset opositsiooni). Leksikoloogilised hajamärkmed Viktor Vinogradovi moodi ehk lugemispõhised Paul Ariste kombel poleks värsiõpetuses olnud nii metoodilised nagu värsimassiivi matriksanalüüs, mis oli Mihhail Gasparovi ideaaliks. Andrei Kolmogorov ja Viktor Žirmunski uurisid värseitehnikas kas iseloomulikke või kriitilisi juhtumeid, mitte ei võtnud läbi kõiki värssse, nagu seda Gasparovist veelgi suuremas matus tegi Kirill Taranovski (1911–1993). Vastavalt oli Kolmogorovi ja Žirmunski näitematerjal küllalt väljavõtteline kas autoriti, mõõduti või isegi teksti. Jaak Põldmäe uuris värssi teistest erinevalt. Tema jaoks oli üheks meetriliseks käänupunktiks mitterange silbilis-rõhulise värssiüsteemi tüpoloogiline üleminek tooniliseks olukorras, kus värss asümptootiliselt läheneb proosale, ja teiseks rütmitu proosa ümberpööre niisuguse silbilis-rõhulise värsi suunas, milles meetrika ja rütmika langevad peaaegu kokku. Silbilis-rõhulises värssiüsteemis on asjale sedapidi vaadates olulised statistilised, vabavärssis tüpoloogilised näitajad.

Kuna sellekohaseid uurimusi – mõeldud on originaalseid käsitlusi, mitte ülevaatlikke sissevaateid – ilmus 1960. aastatel vähe, jäi üle arutleda probleeme suulises diskussioonis näost näkku. Umbes nii Jaak Põldmäe sõbruneski Mihhail Gasparoviga hiljemalt 1968. aastal. Kummagi empiiriline materjal oli erinev, sest Jaak Põldmäe tegeles ka sekundaarse regivärsiga, mis näiteks Eha Lättemäel ei ole imitatsiooniline. Lugemuski polnud sama, sest Jaak Põldmäe oli töötanud läbi Soome teeneka leksikograafi Matti Sadeniemi (1910–1989) doktoritöö soome värsiõpetuse põhimõtteist („Metriikkamme perusteet ja sovellutusta moderneihin ja antiikin mittoihin”, 1949) ja selle jätku „Kalevala-värsi meetrika” („Die Metrik des Kalevala-Verses”, 1951). Vana rahvalaulu värsiehitusest moskvalane ning tartlane ilmselt ei kõnelnud, sest puu-

dus ühisosa. Küll on teada, et jutuks tuli riim – aga mitte selle puudumine lõppriimi kujul siis, kui värss on kas antiikne või vaba. Räägiti riimilise sõna fonoloogiast ja selle kirjeldamise baasühikust. Mitte täis- ega irdriimist värsi lõpul, vaid *n*-riimi tõlgendamisest kooskõlas silpide rõhulisusega. On mõeldav, et Mihhail Gasparovi ja Jaak Põldmäe ühiseks vestlusaineks olid Viktor Žirmunski 1960. aastatel ilmunud värsiõpetuslikud artiklid, milles autor ei varjanud oma skepsist värstile puhtstatistilise lähenemise suhtes. Võimalik, et Mihhail Gasparov juhtis noorema kolleegi tähelepanu asjaolule, et riimil on häälikulise struktuuriga kõrvuti ka tooniline struktuur, kusjuures see ei tarvitse olla sümmeetriline (August Sangal „mul : hommikul”; „lamaks : avaramaks”; „hommikuni : uni”). Vastavad näited pidid pärinema vene keelest, sest seda oskasid mõlemad. Ent kui Jaak Põldmäe hakkas pidama loenguid, siis poeetilised illustatsioonid otsis ta kannatlikult eesti kirjandusest, kasutades kreeka, rooma ja vene ainesest üksnes metakeelt.

Värsiõpetus kui poeetika osa kuulus Jaak Põldmäe loetud kursustesse sissejuhatusest kirjandusteadusesse ja kirjandusteooriast valitud peatükkide ulatuses. Need haarasid põhimõisteid, mitte põhimõtete ning nende rakendamise ajalugu. Niisiis luges ta oma aineid eest taha, mitte vastupidi. Niisuguse lähenemisviisi raskus seisnes selles, et, välja arvatud August Sang ja Artur Alliksaar, oluliste autorite luuletajapilt oli avatud, sest kõik võisid jätkata. Noort õppejõudu, kes oli veel paberites kinni, sundis värsitehnika muutumine kogu aeg otsima. Kuid improviseerida ta ei armastanud. Iga loeng oli eelnevalt läbi mõeldud. See, mida me kuulsime, oli iseseisva töö tulemus, mitte kriibuskraabus ümberjutustus. See kutsus kaasa isegi neid, kes ei saanudki aru, kui pikk on heksameeter.

Tähtvere mõisas 12. IX 2017

Täna südamest kauaaegset kirjastustoimetajat (ja Jaak Põldmäe kursusekaaslast) Ants Haljamaad, kes leidis oma vanema kolleegi Richard Kressi sünni- ja surma-aasta.

Käesolevate lehekülgede mõistmiseks on kasulik lugeda järgmisi kirjutisi:

- Põldmäe, Jaak 1968. Eesti silbilis-rõhulisest värsisüsteemist aastail 1917–1929. – Keel ja Kirjandus, nr 8, lk 449–459; nr 9, lk 533–542.
- Põldmäe, Jaak 1969. Eesti rõhulisest värsisüsteemist. – Looming, nr 6, lk 928–940.
- Põldmäe, Jaak 1969. Statistiline meetod nõukogude värsiteoorias. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 591–599.
- Põldmäe, Jaak 1970. Jaan Kärneri meetrika. – Töid eesti filoloogia alalt (TEFA) III. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, lk 201–272.
- Põldmäe, Jaak 1981. Typologie du vers libre. – Linguistique et poétique. Moscou, lk 290–304.
- Hennoste, Tiit 2012. 20. sajandi eesti kirjandusteadus Euroopa kirjandusteaduse taustal. – Vikerkaar, nr 4–5, lk 166–176.
- Olesk, Peeter 2008. Filoloogia tõeline tähendus. Tartu: Ilmamaa, lk 224–248.

- Гаспаров, Михаил 2012. Записи и выписки. Москва: Новое литературное обозрение, lk 296–301.
- Егоров, Борис 1973. Аксиоматическое описание русских систем стихосложения. – Искусство слова. Сборник статей к 80-летию члена-корреспондента АН СССР Дмитрия Дмитриевича Благого. Москва: Наука, lk 388–392.
- Жирмунский, Виктор 1975. Теория стиха. Ленинград: Советский писатель, lk 539–568.
- Колмогоров, Андрей 2015. Труды по стиховедению. Москва: МЦНМО, lk 37–46, 109–155, 181–214.

Jaak Põldmäe's contribution from a comparative perspective

Keywords: verse prosody, Estonian verse typology, Russian versification studies, Jaak Põldmäe, Andrei Kolmogorov, Mikhail Gasparov

The article addresses the contribution of Jaak Põldmäe (1942–1979), former Assistant Professor of the University of Tartu, to the knowledge of Estonian versification. Before Jaak Põldmäe's innovative studies, Estonian verse had been analysed within individual systems, without even wondering about the possible number and internal articulation of such systems. Jaak Põldmäe managed to answer both the questions, also demonstrating that a purely quantitative verse is not marginal at all, and that free verse is far from anarchic inside. To reach these results, he carefully studied the relevant articles by mathematician Andrei Kolmogorov and student of antiquity Mikhail Gasparov, in addition to the whole metric experience contemptuously called formalist by the devout Soviet Russian scholars.

Peeter Olesk (b. 1953), Advisor of the Rector of the Estonian University of Life Sciences, prouadoktor@gmail.com

OSUTAMINE ISEENDALE TEADUSTEKSTIS

Kas kunst vältida *mina*-vormi?

RIINA REINSALU

Nagu enamikult tarbetekstidelt, eeldatakse ka teadustekstilt täpsust, neutraalsust ja objektiivsust. Peale sisuliste valikute hõlmab see ka keelelisi valikuid, sh vastust küsimusele, kuidas osutada teadustekstis iseendale. Kuna kirjutamine on alati seotud identiteediloomega, siis endale osutamast autor ei pääse (Hyland 2002a: 1092) – ka siis, kui ta ei kasuta *mina*-vormi ja muid eksplitsiitseid väljendusvahendeid, jätab ta endast kui kirjutajast teksti jälje ja tema kohalolu on tahes-tahtmata tajutav. Kuigi üldjuhul on endale osutamine või osutamata jätmine kirjutaja teadlik valik (Hyland 2005b: 181), avalduvad selles ka valdkonna tavad (Gillaerts, Van de Velde 2010: 131).

Endale osutamiseks pakub keel hulgaliselt võimalusi, millest ainuautori korral vastab loomulikule keelekasutusele kõige paremini *mina*-vorm ehk ainsuse esimene pööre ja asesõna *mina* ning kollektiivse autori korral *meie*-vorm ehk mitmuse esimene pööre ja asesõna *meie*. Ometigi tavatsetakse teadustekstis kasutada *mina*- või *meie*-vormi kõrval selliseid keelevahendeid, mis võimaldavad autoril enda isiku kas tagaplaanile või tekstist sootuks välja jätta. Nii näiteks on mitmesuguste eeskujutekstide ja juhendite toel eesti teaduskeeles laialdaselt levinud umbisikuline tegumood, olles kujunenud justkui normiks, mida järgitakse pimesilmi, olgugi et selle kasutamine loob mõnikord terava vastuolu loomuliku keeletundega.

Artiklis soovin välja selgitada, mil viisil osutavad üliõpilased oma magistritöös iseendale. Iseäranis huvitab mind see, milline on *mina*-vormi ja umbisikulise tegumoe vaherkord, milliseid muid isikulise tegumoe väljendusvõimalusi peale *mina*-vormi kasutatakse ning kas valdkonniti esineb mingeid lahkevusi. Selleks võtan vaatluse alla 320 magistritööd, mis on kaitsstud ajavahemikus 2013–2015 Tartu Ülikoolis. Allikmaterjali valikul lähtusin eeldusest, et bakalaureusetööde autoritega võrreldes teevad magistrandid endale osutamise viisi(de) üle otsustamisel teadlikumaid valikuid. Kuna vaatlusalused magistritööd esindavad 16 eriala neljast valdkonnast, võimaldab see pöörata tähelepanu sarnasustele ja erinevustele nii valdkondade sees kui ka vahel. Endale osutamise viiside asetamisega metadiskursuse raamistikku soovin tõmmata paralleele varasemate uurimustega sellest valdkonnast ja pakkuda eesti teadustekstide käsitlemiseks uudset teoreetilist vaatenurka.

1. Metadiskursiivne vaatenurk

Autori kohalolu teadustekstides on käsitletud arvukates uurimustes. Üks selle valdkonna eestvedajaid Ken Hyland vaatleb teadustekste metadiskursiivses võtmes. Hylandi käsitleluse kohaselt väljendub metadiskursus inter-

personaalsetes vahendites, mida kasutatakse diskursuse struktureerimiseks või autori kohalolu väljendamiseks, pidades silmas kas sisu või lugejat (Hyland 2015: 997). Sellel määratlusel põhineb ka tema kaheosaline metadiskursuse mudel. Mudeli esimene osa hõlmab interaktiivseid (ingl *interactive*) keelevahendeid, mille eesmärk on juhatada lugejat läbi teksti, sidudes lauseid ja lauseosi omavahel (*lisaks, seetõttu*), osutades tegevustele ja nende järgnevusele (*lõpuks, kokkuvõtteks*), tekstiosadele (*nagu eespool osutatud, vt joonis*) ja tekstivälisele teabele (*Xi sõnul, nagu väidab Y*) ning andes edasi sisu (*teisisõnu, nt*). Seevastu mudeli teise osa keskmes on interaktsioonilised (ingl *interactional*) keelevahendid, mille abil pehmentatakse (*võib-olla, võimalik*) või võimendatakse öeldut (*kindlasti, tegelikult*), väljendatakse suhtumist (*kahjuks, ma nõustun*), osutatakse iseendale (*mina, meie*) ning kaasatakse lugejat otsesõnu (*pange tähele, selle põhjal saate*). (Hyland 2005a: 49) Seega ei ole alust väita, nagu esindaks akadeemiline tekst näota diskursust, olgugi et objektiivsuse egiidi all on selle poole püüeldud. Vastupidi, iga tekst ütleb midagi ka kirjutaja kohta ning annab aimu kirjutaja ja lugeja suhetest. (Hyland 2002b: 351–352)

Kõige tugevamalt ilmneb autori kohalolu tekstis endale osutamise (ingl *self-mention*) kaudu. Hylandi (2005a: 53) käsitluses kuuluvad sellesse kategooriasse asesõnad, mis märgivad ainsuse ja mitmuse esimest isikut (*mina* ja *meie* ning nende vormid). Isikuliste ja enesekohaste asesõnade abil kirjeldab autor teksti ülesehitust, väljendab arvamust, tutvustab uurimisprotseduuri ja metodoloogiat ning tänab toetajaid, suhestudes seeläbi oma lugejaskonnaga (Harwood 2005a: 1210–1211). Asesõnade funktsioonide seos autori kohaloluga on võetud ka taksonoomiasüsteemide aluseks. Nii näiteks eristavad Ramona Tang ja Suganthi John (1999: S29) seitset isikulise asesõna rolli: 1) isikuline asesõna puudub; 2) kirjutaja kui esindaja (*Me teame, et ..*); 3) kirjutaja kui teenäitaja (*Näites 1 võime näha ..*); 4) kirjutaja kui teksti arhitekt (*Järgmisena keskendun ma ..*); 5) kirjutaja kui uurimisprotsessi kirjeldaja (*Ma intervjuerisin ..*); 6) kirjutaja kui arvamuse avaldaja (*Ma nõustun ..*); 7) kirjutaja kui idee autor (*Minu ettepanek põhineb ..*). Seega, kui teksti kirjutaja võtab endale arvamuse avaldaja või idee autori rolli, väljendab ta oma suhtumist kõige tugevamalt, muutes end seeläbi haavatavaks (Harwood 2005b: 344) ning andes kriitikutele võimaluse rünnata mitte üksnes teksti, vaid ka enda isikut.

Metadiskursuse raamistikus on uuritud endale osutamist akadeemilises tekstis peamiselt kahest aspektist: valdkondlikud ja žanritavad. Kuna akadeemilise teksti kirjutaja identifitseerib end oma valdkonna esindajana, siis mõjutab valdkondlik identiteet ka viisi, kuidas osutatakse teadustekstides iseendale. Hylandi uurimustest ilmneb selge erinevus loodus- ja täppisteaduste ning humanitaar- ja sotsiaalteaduste vahel. Nimelt tavatsevad loodus- ja täppisteadlased jätta tekstides oma isiku tagaplaanile, juhindudes põhimõttest, et uurimistulemused ei tohiks seostuda kirjutaja isikuga, mistõttu seatakse fookusse uurimisobjekt, uurimistegevuste korratavus ja tulemuste üldistatavus (Hyland 2005b: 181). Harwoodi (2005a: 1208) sõnul toimib impersonaalne stiil justkui kindlustuspoliisina: esitatud väite ümberlukkamisel saab kirjutaja enda kaitseks öelda, et ta lihtsalt nentis, et uurimistulemustest ilmnes midagi, kuid ta ei andnud nendele tulemustele oma hinnangut, konstrueerides seeläbi tegelikkust tehiskult. Seevastu humanitaar- ja sotsiaalteadustes avaldub kirjutaja isik eksplitsiitsemalt: *mina*-vormi kaudu väljendatakse soovi esitada oma seisukoht ja pälvida tunnustust (Hyland 2005b: 181).

Akadeemilistest tekstidest on Ken Hylandi eeskujul metadiskursiivses võtmes käsitletud peamiselt ülikooli lõputöid ja teadusartikleid või nende osi (nt sissejuhatusi, annotatsioone). Kuna endale osutamise viisi(de) valik ole-
neb suuresti ka keelest ja kultuuritavadest, siis on metadiskursuse elemen-
tide kasutust eri keeltes uuritud ka kontrastiivselt, nt kultuurilisest aspek-
tist on kõrvutatud ingliskeelseid teadusartikleid prantsus- ja norrakeelsetega
(Dahl 2004), hispaaniakeelsetega (Mur-Dueñas 2011), pärsiakeelsetega (Abdi
2009). Muude akadeemiliste tekstide metadiskursiivseid tunnuseid on uuritud
vähem. Näiteks on võrreldud teadusartikleid ja kõrgkooliõpikuid (Hyland 2015),
analüüsitud loengute keelekasutust, pidades silmas võõrkeeleeõppe tõhusust
(Pérez, Macià 2002).

Eesti keeleteaduslikus uurimistraditsioonis on autori kohalolu akadee-
milistes tekstides pärvinud vähest tähelepanu. Vaid uuringuaruandes „Eesti
keel kõrghariduse ja teaduse keelena” on mõnevõrra käsitletud isikulise ja
umbisikulise tegumoe suhet doktoritööde kokkuvõtete näitel, leides, et kõige
umbisikulisemad kalduvad olema tehnikavaldkonna ja kõige isikulisemad
kasvatusteaduse valdkonna tööd, seevastu õigusteaduse valdkonna tööd pai-
gutuvad nende vahele, asetsedes lähemal kasvatusteaduste töödele (Tallinna
Ülikool 2013). Autori kohalolule teadustekstides on pühendatud mõningaid
konverentsiettekandeid (Nemvalts, Kapanen 2012; Reinsalu 2014, 2016), kuid
mitte sellekohaseid teadusartikleid.

Siinses artiklis käsitlen endale osutamist laiemalt, kui seda on Hylandi
(2005a) enesemainimise mõiste (ingl *self-mention*), vaadeldes ka implitsiitseid
juhte. Niisama kõnekas kui see, kuidas kirjutaja endale tekstis eksplitsiit-
selt osutab, on ka see, kuidas ta hoidub endale osutamast, kasutades selleks
mitmesuguseid keelevahendeid.

2. Allikmaterjal ja meetod

Artikli allikmaterjali moodustavad 320 magistritööd, mis esindavad Tartu Üli-
kooli struktuurijaotuse järgi humanitaarteaduste, sotsiaalteaduste, loodus- ja
täppisteaduste ning meditsiiniteaduste valdkonda. Igast valdkonnast olen
valinud välja neli eriala ja igalt erialalt 20 tööd, mis on kaitstud ajavahemikus
2013–2015 (vt tabelit 1). Keskendun vaid magistritööde sissejuhatustele, sest
nendes on autori kohalolu tavaliselt kõige selgemini tuntav.

Tabel 1.

Valimis esindatud valdkonnad ja erialad koos lühenditega

Valdkonnad	Erialad
Humanitaarteaduste valdkond	ajalugu (AL) eesti keel (EE) eesti kirjandus (EK) muusikapedagoogika (MP)
Sotsiaalteaduste valdkond	ajakirjandus (AK) rahvusvahelised suhted (RS) sotsioloogia (S) õigusteadus (ÕT)

Meditšiiniteaduste valdkond	füsioteraapia (FT) spordipedagoogika (SP) rahvatervishoid (RT) õendusteadus (Ö)
Loodus- ja täppisteaduste valdkond	botaanika (B) füüsika (F) keskkonnatehnoloogia (KT) matemaatiline statistika (MS)

Sissejuhatused (ka samaotstarbelised lühiülevaated) erinevad valdkonniti nii sisu kui ka pikkuse poolest. Osas valdkondades hõlmavad need ka ülevaadet teooriast, seevastu osas valdkondades piirduakse sissejuhatustes peaaesjalikult teemavaliku põhjendamise, uurimisobjekti ja -protseduuri kirjeldamise ning töö ülesehituse tutvustamisega. Sisust oleneb ka sissejuhatuste pikkus, mis ulatub poolest leheküljest mitmekümneni.

Tekstide analüüsimisel järgisin Hylandi (2015: 1000) kirjeldatud uurimisprotseduuri. Esmalt tähistasin sissejuhatustes kohad, mis väljendavad autori kohalolu või puudumist. Teistkordsel lugemisel lisasin tähistatud kohtadesse märgised, mis esindavad järgmisi kategooriaid.

- *mina*-vorm: isikuline asesõna *mina* ja selle vormid (ka *oma*) ja/või ainuse 1. pöörde vorm, nt *Mina keskendun oma* töös *Taanile, Rootsile ja Norrale nende tollastes piirides* (AL3).
- *meie*-vorm: isikuline asesõna *meie* ja selle vormid (ka *oma*) ja/või mitmuse 1. pöörde vorm, nt *Magistritöös keskendumegi eelkõige fenotüübi prognoosimisele* (MS4).
- 3. isik: isikut märkiv nimisõna koos 3. pöörde vormiga või nimisõnafrasas, nt *Autor on jaotanud käesoleva magistritöö kaheks osaks* (ÖT6); *Siinkirjutaja hinnangul suudab Bourdieu (2003) edukalt seletada struktuuri / ühiskonna korralduse taastootmist ..* (S20).
- Metafoorne isik: mitteisikut märkiv nimisõna koos 3. pöörde vormiga või nimisõnafrasas (autor isikustab enda asemel teksti, protsessi vms), nt *Töö vaatab ilukirjandusliku proosastiili* (EK9); *Antud magistritöö eesmärgiks on mõõta kasvuhoonegaaside voogusid haljaskatustelt ..* (KT17).
- Umbisik: umbisikuline tegumood, nt *Kokku uuriti 20 spordiga tegelevat meest, vanuses 18–32 eluaastat ..* (FT19), samuti passiiv, nt *Lisaks said ankeedid saadetud Eesti Õpetajate Seltsi* (EE7).
- Üldisik: aluseta laused, mille korral võib tegijaks olla kes tahes, nt *Seeläbi on võimalik luua mitmekülgne kontseptsioon ..* (AK5).
- Muu: heterogeenne rühm, mille keelevahendid võimaldavad tegija lausest välja jätta, nt *iseeneslikkust väljendava verbiga laused, nt Teine alapeatükk liigendub selguse huvides kolmeks osaks* (EK5).

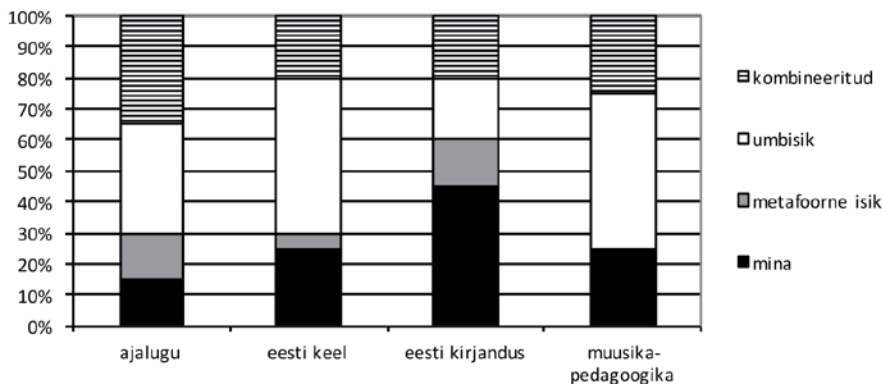
Pärast kategoriseerimist selgitasin iga sissejuhatuse dominantse ehk üle 51 % juhtudest hõlmava endale osutamise viisi. Nendes töödes, kus üks viis ei saavutanud 51 % ülekaalu, liigitasin dominantseks kaks (mõnel juhul ka kolm) peamist endale osutamise viisi ning paigutasin sellised sissejuhatused kombineeritud kategooriasse. Analüüsi viimases etapis tegin protsentuaalse

jaotumuse alusel kokkuvõtte erialade ja valdkondade kaupa, mis on esitatud järgmises peatükis koos näidetega. Näited on muutmata kujul. Lausete lühendamiseks olen kasutanud katkestuspunkte ja esiletõstuks allakriipsutust.

3. Tulemused valdkonniti

3.1. Humanitaarteaduste valdkond

Humanitaarteaduste valdkonna analüüsist ilmneb, et kõigil erialadel tavatsevad üliõpilased kirjutada magistritöö kas *mina*-isiku või umbisiku positsioonilt või kombineerida kaht (harvemal juhul kolme) endale osutamise viisi. Ajaloo, eesti keele ja eesti kirjanduse erialal, kuid mitte muusikapedagoogika erialal lisanduvad endale osutamise viiside hulka ka metafoorse isiku vormid. *Meie*-vorm, üldisikuline väljendusviis ja muud keelevahendid pole vaatlusalustes töödes dominantsetel positsioonil.

Joonis 1. Humanitaarteaduste valdkond.

Jooniselt 1 nähtub, et ajaloo erialal on võrdselt kasutatud umbisikulist tegumoodi ja mitme endale osutamise viisi kombinatsiooni. Kuna üks viisidest, mida kombineeritakse, on peaaegu kõigil juhtudel umbisikuline tegumood (näide 1), siis tegelikult on selle osakaal ajaloo erialal suurem, kui joonise põhjal võiks arvata. Seejuures kasutatakse umbisikulise tegumoe vorme sageli kombinatsioonis metafoorset isikut märkivate sõnadega, mis suurendab ka selle kategooria osakaalu. Metafoorse isiku positsioonilt tutvustatakse eeskätt töö ülesehitust, seades aktiivse tegija rolli kas töö või mõne selle peatüki (näide 2). *Mina*-vormis on kirjutatud vaid mõni üksik sissejuhatus (näide 3).

- (1) Arhiivimaterjalide puhul on tarvitatud enamasti senikasutamata allikaid. (AL15)
- (2) Neljas peatükk tutvustab pühapäeva pühitsemise osas valitsevat olukorda Eestimaal 18. sajandil ning seejärel kirjeldab ja analüüsib vastavate distsiplinaarmedeteme rakendamist. (AL12)
- (3) Arvan, et eestikeelset informatsiooni Muslimi Vennaskonna ajaloo ning tegevuse kohta ei ole piisavalt. (AL1)

Eesti keele erialal domineerib selgelt umbisikuline tegumood (näide 4), mille osatähtsus suureneb veelgi, kui võtta arvesse kombineeritud kategooriasse kuuluvaid umbisikulise tegumoe kasutusjuhte. Teist kohta hoiab *mina*-vorm (näide 5). Seejuures võib täheldada, et eesti keele eriala magistritööde sissejuhatused on üpris stiilipuhtad: autorid on otsustanud kas umbisikulise tegumoe või *mina*-vormi kasuks, vaid vähestes töodes põimitakse neid omavahel. Küll aga tarvitatakse umbisikulist tegumoodi sageli koos metafoorse isiku vormidega, seda iseäranis töö ülesehitust tutvustavas tekstiosas (näide 6).

- (4) Töös arutletakse võõrsõnade kasutamise põhjuste üle. (EE15)
- (5) Olen aru saanud, et sellise õppematerjali järele on praktiline vajadus. (EE12)
- (6) Töö esimene peatükk pakub küsimuse ja küsilause üldiseloostuse. Esitatakse kaks küsilause (küsimuste) tüpoloogiat, millest üks on kirja-keelekeskne ning teine koostatud suulise keele põhjal. [...] Teine peatükk tutvustab suulist keelt kui uurimisobjekti ning esitab suulise ja kirjaliku küsilause vahelisi erinevusi. (EE13)

Eesti kirjandus on ainus humanitaarteaduste valdkonna eriala, kus *mina*-vorm on selges ülekaalus. Kui ajaloo erialal kasutatakse *mina*-vormi peamiselt oma tegevuse kommenteerimiseks, mõnikord ka arvamuse avaldamiseks, siis eesti kirjanduse erialal, samuti ülejäänud kahel humanitaarvaldkonna erialal on *mina*-vormide hulk suurem seetõttu, et autor põhjendab *mina*-isiku positsioonilt ka teemavalikut ja/või tutvustab töö ülesehitust (näide 7). Peale umbisikulise tegumoe ja *mina*-vormi võtab eesti kirjanduse eriala magistritööde sissejuhatustes autor endale sageli ka metafoorse isiku positsiooni, kehastudes enamasti kas magistritööks või mõneks selle osaks (näide 8). Koos rahvusvaheliste suhete erialaga jagab eesti kirjanduse eriala metafoorset isikut märkivate sõnade kasutussageduse poolest vaatlusaluste tööde hulgas esikohta.

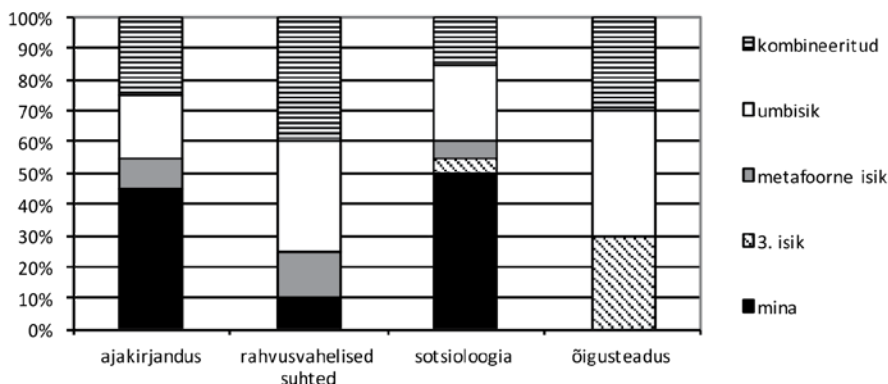
- (7) See inimeste sotsiaal-kultuurilise tausta variatiivsus on ka peamine põhjus, miks ma valisin just „Minu”-sarja oma töö analüüsitavaks materjaliks. (EK3)
- (8) Järgnev alapeatükk „Maskuliinsused 19. sajandi Eestimaal” märkab sarnast tendentsi ka kodumaa pinnal .. (EK14)

Nii nagu kõigil teistel selle valdkonna erialadel, on ka muusikapedagogika erialal levinud umbisikuline tegumood ja *mina*-vorm. Seejuures paistab osa selle valdkonna töid silma *mina*-vormide rohkuse poolest (näide 9). Võrdluseks: kui kõigi ajaloo eriala tööde peale oli *mina*-vormi kasutatud 51 korral, siis muusikaajaloo erialal sisaldas ainuüksi ühe töö sissejuhatus 46 *mina*-vormi. Peamine erinevus teistest humanitaarteaduste valdkonna erialadest seisneb aga metafoorset isikut märkivate sõnade puudumises.

- (9) Viimast ma kahjuks oma töös kasutada ei saa, kuna teema valdkond erineb minu uurimistööst. A. Kivibergi tööd kasutan oma uurimistöös, kuna saan sealt informatsiooni eesti torupilli ajaloost, mis on vajalik üldteadmine lugejatele, kes minu uurimistööd loevad. (MP4)

3.2. Sotsiaalteaduste valdkond

Sotsiaalteadustes ilmneb sama tendents mis humanitaarteadustes – kolm eriala on sarnased, neljas tuntuvalt erinev –, kuid siin on varieeruvus mõnevõrra suurem. Ajakirjanduse, rahvusvaheliste suhete ja sotsioloogia eriala ühendab *mina*-vormi ja metafoorse isikut märkivate sõnade kasutus, seevastu õigusteaduses on need endale osutamise viisid tagaplaanil, olles vähemalt osaliselt asendunud 3. isiku vormidega. Kõigil vaatlusalustel erialadel tavatsetakse kasutada umbisikulist tegumoodi ja kombineerida mitut endale osutamise viisi.

Joonis 2. Sotsiaalteaduste valdkond.

Ajakirjanduse erialal domineerib *mina*-vorm, mida kasutatakse 45 %-s töödest, kus see täidab mitmesuguseid ülesandeid: selle abil põhjendatakse teemavalikut, selgitatakse uurimisprotseduuri, tutvustatakse töö ülesehitust ja tänatakse abilis. Enamasti piirduakse verbivormiga, kuid teemavaliku põhjendamisel kasutatakse ka isikulisi asesõnu, millega lisandub teksti tugev annus subjektiivsust (näide 10). *Mina*-vormiga võrreldes on 20 % esinemisega umbisikuline tegumood tagasihoidlikul positsioonil (näide 11), kuid selle osatähtsus suureneb kombineeritud kategooria arvel, kus on peaaegu kõigil juhtudel kasutatud ühe endale osutamise viisina just umbisikulist tegumoodi. 10 %-s töödest tegutseb metafoorne isik, milleks on peamiselt *magistritöö* ja *peatükk* (näide 12).

- (10) Käesolevat tööd inspireeris mind kirjutama minu igapäevatöö kohalikus ajalehes, kus žanripõhine mõtlemine, mis on külge jäänud ülikoolist, tuli asendada valdkonnapõhisega. [...] Ent pärast oma esimest teadusteemalist intervjuud üliühikeste valgusimpulsside uurimises värskest doktoriks saanud füüsikuga, olin segaduses. Tunnise intervjuu järel füüsikalise optika laboris oli mulle selge, et mitte miski selles teemas pole mulle selge. (AK8)
- (11) Käesolevas magistritöös keskendutakse eelkommunikatiivsele ja kommunikatiivsele etapile. (AK13)

- (12) Magistritöö, arvestades selle mahtu, ei sea eesmärgiks välja tuua ja analüüsida erinevate gruppide (ajakirjanikud, poliitikud, teadlased jt) terviklikku demokraatianägemust .. (AK17)

Ajakirjanduse erialaga võrreldes avaldub rahvusvaheliste suhete erialal hoopis teistsugune pilt: *mina*-vormi kasutatakse siin vaid üksikjuhtudel ning peamine endale osutamise viis on umbisikuline tegumood (näide 13), mida täiendavad metafoorse 3. isiku vormid (näide 14). Mõlema osatähtsust sissejuhatustes võimendab kombineeritud kategooria. Kuna metafoorset isikut on kasutatud kõigis selle eriala töodes (ühe erandiga), siis on mõned sissejuhatuse osad, iseäranis ülevaade tööst, tugevalt isikustatud.

- (13) Mudelit kontrollitakse võrdluse teel (peatükk 4). (RS5)
(14) Kolmas, empiiriline osa võrdleb uurimuses osalevaid väikeriike eduka väikeriigi teoreetilise mudeli kriteeriumite lõikes ja annab ühtlasi hinnangu väikeriikide sooritusele. (RS15)

Sotsioloogia eriala on kõikide valdkondade erialadest kõige *mina*-lembem: pooltes selle eriala töodes domineerib *mina*-vorm. Nii nagu ajakirjanduse erialal, leidub ka sotsioloogia erialal töid, kus teemavaliku põhjendus on muutunud *mina*-vormide rohkuse tõttu või hoopiski tänu *mina*-vormide rohkusele isikulooliseks narratiiviks (näide 15). Metafoorset isikut märkivaid sõnu kasutatakse, kuid mitte järjepidevalt (näide 16). Veelgi harvem on 3. isiku vormide (sõna *autor*) kasutus (näide 17).

- (15) Olen elanud viies välisriigis. Minu esimene välismaa-kogemus leidis aset 13 aastat tagasi, peale esimest ülikooliaastat, ning sellest ajast alates olen suurema osa ajast elanud Eestist väljaspool. Kui oma esimestel rännuaastatel „pendeldasin” välis- ja sünnimaa vahel, veetes iga välisperioodi järel teatava aja Eestis, siis viimased seitse aastat olen püsivalt elanud väljaspool Eestit, valdava osa ajast Prantsusmaal. (S9)
(16) Töö empiiriline osa keskendub uurimistulemuste analüüsile, kus uurimuse läbiviimiseks on kasutatud kvalitatiivset uurimismeetodit. (S7)
(17) Eelmises lõigus kirjutas töö autor, et juhtumikorraldusega seonduvad artiklid ja kogumikud on Eestis enamasti välja antud 2000. aastate alguses ja keskpaigas .. (S2)

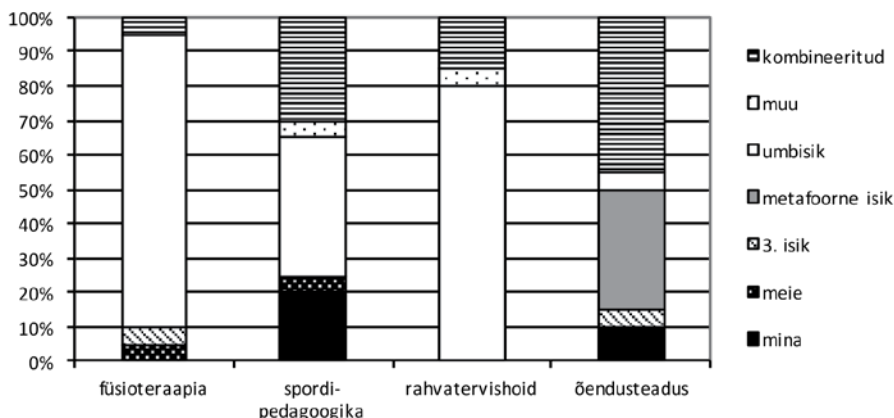
Eelkirjeldatud kolme erialaga võrreldes evib õigusteaduse eriala teisi jooni. Õigupoolest on ta erandlik kõigi valdkondade erialade võrdluses, sest selle magistritööde sissejuhatustes on üliõpilased kasutanud ainult kaht peamist endale osutamise viisi: umbisikulist tegumoodi (näide 18) ja 3. isikut ehk sõna *autor* (näide 19) ning nende kombinatsiooni. Üheski õigusteaduse eriala magistritöö sissejuhatuses pole kasutatud *mina*-vormi, ka metafoorset isikut märkivate sõnadega pole liialdatud, mistõttu ei moodusta need eraldi dominantseid rühmi.

- (18) Lisaks on selles peatükis analüüsitud asjakohast Euroopa Kohtu praktikat. (ÕT14)
(19) Töö koostamisel on autor kasutanud normikogumikke, õiguskirjandust ning teadusartikleid. (ÕT1)

3.3. Meditsiiniteaduste valdkond

Meditsiiniteaduste valdkond on eripärane mitmeski mõttes. Suurim erinevus teistest valdkondadest seisneb selles, et meditsiiniteaduste üliõpilased osutavad magistritööde sissejuhatustes iseendale nii eksplitsiitselt kui ka implitsiitselt harva. Kui humanitaar- ja sotsiaalteaduste valdkonna tööde hulgas leidub sissejuhatusi, milles on endale osutatud üle viiekümne korra, siis meditsiiniteadustes on sageli piirdutud vaid ühe-kahe korraga sissejuhatuse kohta (12 korda on maksimum). Meditsiiniteaduste eripäraks on ka endale osutamise viiside mitmekesisus: dominantsete kategooriate hulka on lisandunud *meie*-vorm ja muud vormid.

Nii nagu humanitaar- ja sotsiaalteadustes, joonistub ka meditsiiniteadustes välja sarnane muster: ühel erialal neljast on kasutatud mõneti teistsuguseid endale osutamise viise. Kui füsioteraapia, spordipedagoogika ja rahvatervishoiu erialal domineerib selgelt umbisikuline tegumood, siis õendusteaduse eriala ilmutab olulisi iseärasusi, sest seal on umbisikulise tegumoe osakaal sissejuhatustes minimaalne (5 % töödest), olles selle näitaja poolest erandlik ka kõigi teiste valdkondade arvestuses. *Mina*-vorm täidab meditsiiniteaduste valdkonnas tervikuna vähetähtsat rolli.

Joonis 3. Meditsiiniteaduste valdkond.

Füsioteraapia erialal troonib endale osutamise viiside edetabeli tipus 85 %-ga umbisikuline tegumood (näide 20). Kui umbisikulise tegumoe vorme leiab enamikust selle eriala magistritöödest, siis muud endale osutamise viisid on juhusliku esinemusega. Seetõttu on ka kombineeritud, *meie*-vormi (näide 21) ja 3. isiku (näide 22) kategooriad kujunenud dominantseks üksnes ühe-kahe kasutusjuhu põhjal.

- (20) Uuritavatel testiti mõlemat ülajäset ning kontrollgrupil domineerivat ülajäset. (FT9)
- (21) Käesolevas magistritöös anname ülevaate noorsportlaste vererõhu ja südame löögisageduse normväärtustest .. (FT2)

- (22) Et pöörata rohkem tähelepanu MT-de tööga seotud LAV-ste esinemisele ja ennetamise strateegiatele, peab käesoleva töö autor oluliseks uurida MT-de igapäevaseid töövõtteid, -keskkonda, -asendeid ja -koormust .. (FT4)

Spordipedagoogika on ainus meditsiiniteaduste eriala, kus *mina*-vorm on teistega võrreldes jõulisemalt esindatud (näide 23). Ühtlasi on see kõigist seni vaadeldud erialadest ainus, mille töödes on ainuautor korduvalt, seega teadlikult kasutanud *meie*-vormi (näide 24). Kuigi umbisikuline tegumood domineerib vaid 40 %-s spordipedagoogika eriala töödest (näide 25), suureneb selle osakaal kombineeritud kategooria arvel, sest kõigil juhtudel on just umbisikulist tegumoodi kombineeritud muude endale osutamise viisidega.

- (23) Antud asjaolu oli ka peamiseks põhjuseks, miks otsustasin uurida kofeiini mõju vastupidavuslikule töövõimele kõrge temperatuuriga kuivas keskkonnas. (SP4)
- (24) Eelpool viidatud probleemile tuginedes püüdsime antud magistritöös võimalikult palju vältida treeningute mõju töövõimele .. (SP8)
- (25) Koestruktuurid analüüsi valgusmikroskoobil. (SP14)

Nii nagu füsioteraapia erialal, on ka tervishoiu erialal selges ülekaalus umbisikuline tegumood, hõlmates 80 % töödest (näide 26). Kui võtta arvesse kombineeritud kategooriasse kuuluvaid töid, tugevneb umbisikulise tegumoe positsioon veelgi.

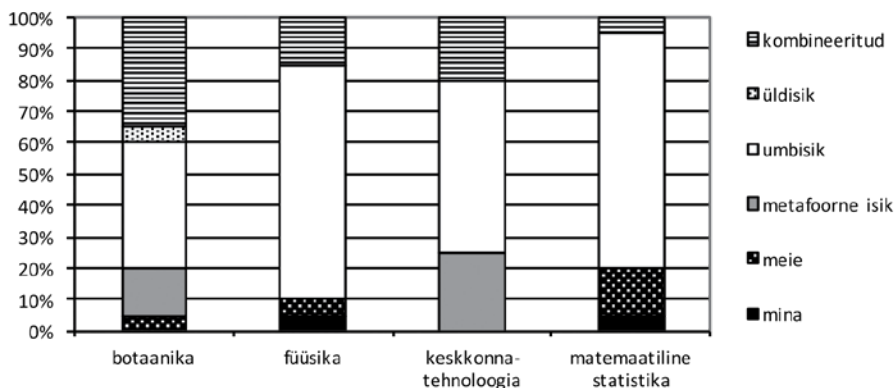
- (26) Kokku analüüsi 240 108 vastsündinu andmeid. (RT7)

Õendusteadus pole eripärane mitte ainult meditsiiniteaduste valdkonnas, vaid ka võrdluses kõigi ülejäänutega, sest see on ainus eriala, kus umbisikulisel tegumoele on marginaalne osa. Umbisikulise tegumoe osatähtsus suureneb mõnevõrra, kui arvestada ka kombineeritud kategooriaga töid, kuid mitte oluliselt. Selle asemel domineerivad vaatlusalustes sissejuhatustes kombineeritud ja metafoorse isiku kategooriatesse kuuluvad keelevahendid (näide 27). Erinevalt humanitaar- ja sotsiaalteadustest ei ole õendusteaduses metafoorne isik aga aktiivse tegija positsioonil, vaid kuulub üldjuhul nimisõnafraasi koosseisu (nt *Käesoleva töö eesmärk* ..).

- (27) Käesoleva uurimistöö eesmärk on kirjeldada ödede hinnanguid oma pädevusele Tartu Ülikooli Kliinikumis ning selgitada seoseid hinnangute ja taustamuutujate vahel. Eesmärgi täitmiseks on püstitatud järgmised uurimisküsimused: .. (Ö6)

3.4. Reaal- ja loodusteaduste valdkond

Erinevalt eelkirjeldatud kolmest valdkonnast on kõigile reaal- ja loodusteaduste valdkonna erialadele iseloomulik umbisikulise tegumoe sage kasutus: füüsika ja matemaatilise statistika erialal domineerib umbisikuline tegumood 75 %-s töödest, keskkonnatehnoloogia ja botaanika erialal on selle osakaal vastavalt 55 % ja 40 %. Lisaks kasutatakse vaatlusalustes töödes *mina*-vormi kas vähe või üldse mitte, see-eest on *meie*-vorm siin tugevamalt esindatud.

Joonis 4. Reaal- ja loodusteaduste valdkond.

Botaanika eriala üliõpilased tavadsevad endale osutada peamiselt kahel viisil: kasutades umbisikulist tegumoodi (näide 28) või kombineerides mitut endale osutamise viisi. Kõigil juhtudel kuuluvad kombineeritud kategooriasse metafoorse isiku kategooria keelevahendid (näide 29). Erandlik on üldisiku kategooria, mida esindav töö koosneb peamiselt pikast taustaosast ja paarist lausest, kus autor väljendab hinnangut olukorrale (näide 30).

- (28) Võrreldavust hinnatakse korrelatsioonide ja sesoonsete mustrite reprodutseeritavuse kaudu. (B10)
- (29) Käesoleva töö eesmärgiks on välja selgitada, kas rDNA ITS2 regioon on kasutatav hooghännaliste määramisel. (B4)
- (30) Seega oleks mõistlik kasutada varianti, kus kulukad DNA-meetodid saaks ka suuremahuliste süstemaatiliste analüüside esimestel etappidel asendada odavamaga, kiirema ja lihtsama isoensüümanalüüsiga .. (B2)

Füüsika erialal prevaleerib umbisikuline tegumood (näide 31). Umbisikulisele tegumoele vastandub isikuline tegumood, mida esindavad *mina*- ja *meie*-vorm ning 3. isiku ja metafoorse isiku vormid, kuid need on vaatlusalustes töödes selgelt tagaplaanil. Umbisikuliste magistritööde hulgas annavad tooni vaid kaks tööd, mille sissejuhatuse on kirjutatud vastavalt *mina*- ja *meie*-vormis (näited 32 ja 33).

- (31) Tulemusi võrreldakse olemasolevate teoreetiliste ja eksperimentaalsete andmetega. (F4)
- (32) Toetun juba tehtud tööle juhendajate töörühmas .. (F2)
- (33) Toome siinkohal olulisemad tähistused ning kokkulepped, mida töös kasutame (toome nad ka esmamainimisel tekstis) .. (F3)

Keskkonnatehnoloogia eriala tööst ilmneb tendents kasutada umbisikulist tegumoodi (näide 34), seejuures sisaldavad peaaegu kõik umbisikulises tegumoes kirjutatud sissejuhatused mõnd metafoorse isiku kategooriasse kuuluvat keelevahendit (peamiselt lauset, kus kirjeldatakse töö eesmärki).

- (34) Tulemusi analüüsiti aasta, kuu, päeva, tunni ja minuti täpsusega. (KT11)

Nagu vaatlusalusele valdkonnale omane, domineerib ka matemaatilise statistika erialal umbisikuline tegumood (näide 35), kuid erinevalt teistest selle valdkonna erialadest on siin ka isikuline tegumood *mina-* ja *meie-*vormina tugevamalt esindatud (näited 36 ja 37). Nende vormide esinemus ei ole juhuslikku laadi, sest neid kasutatakse järjepidevalt terves sissejuhatuses. Kuna *meie*-vorm tähistab kas kollektiivset autorit (mitut inimest) või inimhulka, kelle liikmena kirjutaja end identifitseerib, siis tekib mõnel juhul küsimus, keda *meie* all magistritöodes silmas peetakse (näide 37).

(35) Töö sisu on jaotatud neljaks peatükiks. (MS7)

(36) Olen tänulik Sven Laurile, kellega rääkides jääb tahvlipinnast alati puudu. (MS1)

(37) Kui me teaksime täpselt ette summat, mis me järgneval aastal peame hüvitisteks maksuma, oleks meil väga lihtne leida nõ ausad preemiamaksed. Riskide realiseerumine on aga oma olemuselt juhuslik ja seega võime me järgmise aasta hüvitiste kogumakset vaid hinnata. Ühelt poolt huvitab meid kahjude tekkimise sagedus ja teisalt tahame kirjeldada realiseerinud kahjude suurust. Antud töös keskendume just viimasele. (MS3)

4. Kokkuvõttev arutelu

Et vältida subjektiivsust, püüab teadusteksti autor kohusetruult hoida tekstis impersonaalset joont, kuid impersonaalne tekst on vaid näiliselt neutraalne, sest mis tahes keelekasutus põhineb valikutel, mis annavad tekstile subjektiivse mõõtme. Isegi kui autor püüab eemalduda või lausa „evakueeruda tekstist” (vt Geertz 1988), kasutades umbisikulist tegumoodi (inglise keeles passiivi), ei ole täielikku impersonaalsust võimalik saavutada, sest umbisikulise tegumoe korral muutub lauseliikmete järjekord, mõjutades teema-reema suhteid ja seeläbi tekstisidusust (Baratta 2009: 1410). Kirjutades jätab autor maha jälgi, mida on tekstist kas raske või suisa võimatu eemaldada.

Siinses artiklis olen võtnud vaatluse alla, kuidas üliõpilased osutavad iseendale magistritööde sissejuhatuses. Kuna loomuliku keelekasutusega on ainuautori korral kõige paremini kooskõlas *mina*-vorm, siis käsitlen kõiki muid endale osutamise viise sellest kõrvalekaldumisena. Endale osutamine või osutamata jätmine on taktikaline valik, mis ilmneb kujukalt lausetest, mis on *mina*-vormi vältimise tõttu muutunud kohmakaks või grammatiliselt valeks. Nii on näites 38 kasutatud verbi *soovima* asemel nimisõna ja *da*-tegevusnime kombinatsiooni (*soovin näidata* – *soov näidata*).

(38) Antud tööga on soov näidata boikottide muutumist ajas ning anda hinnang, kas boikott on olnud toimiv mõjutusvahend. (AL11)

Valitud retoorilisest taktikast oleneb, kas autori kohalolu väljendub tekstis eksplitsiitselt või implitsiitselt (vt tabelit 2). Eksplitsiitse kohalolu korral võtab autor vastutuse kirjutatu eest, kuid implitsiitsete keelevahendite kasutamine on justkui peitemäng, mis võimaldab autoril vastutust hajutada. Seega on endale osutamine seotud ka tekstisiseste võimusuhetega.

Autori kohalolu tekstis

Ekspliitsitne kohalolu					Implitsitne kohalolu	
<i>mina-</i> vorm <i>Töös analüüsin ..</i>	<i>meie-</i> vorm <i>Töös analüüsimine ..</i>	3. isik <i>Autor analüüsib ..</i>	metafoorne isik <i>Töö analüüsib ..</i> <i>Töö eesmärk on analüüsida ..</i>	umbisik <i>Töös analüüsitakse ..</i>	üldisik <i>Võib analüüsida ..</i>	muu <i>Analüüsist järeldub ..</i> <i>Analüüsist ilmneb ..</i>

Nii nagu on täheldatud eesti keele kui kõrghariduse ja teaduskeele uuringu aruandes (Tallinna Ülikool 2013), ilmneb ka siinsetest uurimistulemustest, et kõigis valdkondades ja, veelgi enam, kõigil erialadel aktsepteeritakse endale osutamise viisina umbisikulist tegumoodi. Umbisikulisest tegumoeist, mis võimaldab nihutada fookuse uurijalt uurimistulemustele ning jätta tegija tagaplaanile olukordades, kus ta on kontekstist teada või pole tema isik tähtis (Baratta 2009: 1409–1410), on kujunenud vaikimisi omaks võetud norm, mille järgimist toetavad ka mitmesugustes juhendmaterjalides esitatud soovitusel. Näiteks kirjutab Reet Kasik (2007: 89–90) tekstiõpetuse õpikus, et teadusstiili impersonaalsuse nõude tõttu tuleks kirjutaja isik kas umbisikulise tegumoe või mitteisikuliste seisundiverbide abil varjuse hoida, kuid ta möönab samas, et mõnel erialal *mina*-vormi läbinisti ei tõrjuta, nt kasutatakse seda sissejuhatustes.

Umbisikulisele tegumoele vastandub isikuline tegumood, mis avaldub magistratööde sissejuhatustes peamiselt *mina*-vormi kujul. Erinevalt umbisikulisest tegumoeist on *mina*-vormi kasutus tugevalt valdkonna- ja erialaspetsiifiline. Kui loodus- ja täppisteadustes ning meditsiiniteadustes kasutatakse *mina*-vormi vaid harvadel juhtudel, mis osutab kirjutaja soovile või ka vajadusele distantseerida end tekstist, siis humanitaar- ja sotsiaalteadustes on selle levik laialdane, olles peamine endale osutamise viis eesti kirjanduse, ajakirjanduse ja sotsioloogia erialal. Kuna humanitaar- ja sotsiaalteadustes on tähtis koht interpretatsioonil, mitte üksnes faktide esitamisel, kasutavad kirjutajad *mina*-vormi muu hulgas oma seisukohtade selgemaks esiletoomiseks (Hyland 2005b: 187). *Mina*-vormi sagedat kasutust võib käsitleda ka jõudemonstratsioonina, mis väljendub soovis tugevdada oma positsiooni.

Metadiskursiivses raamistikus kuulub enesele osutamise viiside hulka ka *meie*-vorm. Vaatlusalustes magistratöödes märgitakse *meie*-vormiga peamiselt ainuautorit, harvem mitut autorit ja kuuluvust (vastavalt näited 39–41). Kuna *meie*-vormi kasutatakse dominantse kategooriana üksnes loodus- ja täppisteaduste ning meditsiiniteaduste valdkonnas, võib selle levikut seletada nende valdkondade teadustegevuse suurema kollektiivsusega: magistrandid on sageli mõne uurimisrühma või projektimeeskonna liikmed, mistõttu nad ei käsitlenud magistratööd üksnes isikliku panusena. Olgugi et uurimistulemuste taga võib olla kollektiiv, on magistratöö siiski ainuautori looming (ka tiitellehel on ühe autori nimi), seega võib *meie*-vormi eelistamist *mina*-vormile tõlgendada soovina hajutada vastutust.

- (39) Teises tutvustame EM algoritmi parameetrite hindamiseks. (KT3)
- (40) Meie senistes töodes [6, 7, 8] on uuritud katalüsaatori toimet kaheastmelises süsteemis, milles eemaldatavaks gaasiks on lämmastikoksiid. (F7)
- (41) Meie kromaatiline kanal on suurepärase tähelepanu osaliseks saanud välismaal. (MP19)

Metafoorse isiku positsioon on teadustekstides levinud viis osutada iseenda tegevusele. Sellist isikustatud kõnepruuki, mille korral on aktiivse tegija ehk kirjutaja roll antud peamiselt magistritööle või mõnele selle osale (nt *Töö analüüsib* ..), tarvitatakse laialdaselt humanitaar- ja sotsiaalteadustes, seevastu loodus- ja täppiseaduste ning meditsiiniteaduste magistritöodes tegutseb metafoorne isik harva. Kõigile valdkondadele on aga omased laused, kus osutatakse mõnele isiku omadusele, kuid mitte tegevusele (nt *Magistritöö eesmärk on* ..). Kuigi isikustamise laialdast levikut võib käsitleda inglise keele mõjuna, mis ei puuduta üksnes teadustekste, vaid tarbetekste laiemalt (vt ka Mäekivi 2017), ei saa selle abil seletada valdkondlikke erinevusi, sest inglise keel mõjutab kõiki valdkondi. Pigem võib isikustamise taga näha üldist soovi vältida *mina*-vormi: kirjutaja omistab oma tegevuse objektidele ja tegevustele (näited 42 ja 43). Samuti võib isikustatud keelekasutus tuleneda püüdest väljendada vaheldusrikkamalt, mis on eriti iseloomulik humanitaar- ja sotsiaalteaduste valdkonna töödele.

- (42) .. töö viies osa keskendubki taasühinemise võimalustele töö aluseks võetud teoreetilise raamistiku valguses, uurib ühinemise võimalikkust ja realistlikkust ning analüüsib läbi erinevad võimalused ja stsenaariumid selle eesmärgi saavutamiseks. (RS4)
- (43) Käesolev uurimus üritab hoiduda oletamast, et tol ajal oli rahvas kirikuskäimise suhtes üleüldiselt negatiivselt meelestatud. (AL12)

Metafoorse isikuga võrreldes pole endale 3. isikus osutamine kuigi levinud. Erand on vaid õigusteaduse eriala, kus sõna *autor* on kasutatud peaaegu kõigis sissejuhatustes ja kus sellest on umbisikulise tegumoe kõrval kujunenud teine peamine endale osutamise viis. Erinevalt umbisikulisest tegumooest on sõna *autor* korral kirjutaja isik tekstis võimendatud ning tema positsiooni tugevus korreleerub sõna *autor* esinemise sagedusega (näide 44). Muude erialade töodes on sõna *autor* (üksikjuhtudel ka *siinkirjutaja*, *kirjutaja* ja *uuriija*) kasutus juhuslikku laadi.

- (44) Autor on jaotanud käesoleva magistritöö kaheks osaks. Esimeses osas analüüsib autor teetööde hankimisel hankemenetluste etapis tekkinud probleeme (vt Tabel 3), tuues kohaseid näiteid Vaidlustuskomisjoni (VaKo) praktikast. Autor uurib, kuidas hankijad tagavad hankemenetluse käigus konkurentsi põhimõtte järgimist .. Samuti pöörab autor tähelepanu mitmete aspektidele, millede osas küll puudusid vaidlustused, kuid on autori hinnangul olulised konkurentsi soodustamise põhimõtte seisukohast (nt avalikustamine). (Õ6)

Kõigi eelmainitud endale osutamise viisidega võrreldes kasutatakse üldisikulist väljendusviisi sissejuhatustes harva. Lähtudes eeldusest, et *mina*-vorm vastab kõige paremini loomulikule keelekasutusele, võib ka üldisikulist

väljendusviisi käsitleda võimalusena vähendada enda kui kirjutaja vastutust, sest tegija on tekstist taandatud. See tuleb iseäranis selgelt esile võrdlusest: kirjutades *Väidan, et ..*, vastutab autor oma väite eest, seevastu üldisikulise konstruktsiooni *Võib väita, et ..* korral esitatakse väide üldistusena.

Kõige implitsiitsemalt on autori kohalolu tekstis tajutav muu kategooria keelevahendites. Nende hulka kuuluvad laused, kus kasutatakse iseeneslikku tegevust väljendavat protsessiverbi (näited 45 ja 46).

(45) Selguse mõttes eristuvad täna võõraina tunduvad sõnad ja väljendid tekstis *kursiivkirjaga*. (AL16)

(46) Nimetatud modaaladverbide valikusse lisandus modaaldverb *vaevunähtavalt*. (EE16)

Kuigi puhtakujuline tekstianalüüs võimaldab välja selgitada, kuidas üliõpilased magistritööde sissejuhatustes endale osutavad, jätab see aga varju selle, miks nad just sellisel viisil seda teevad. Vaid mõnel üksikul juhul sisaldab sissejuhatus vihjet otsuse tegemise tagamaadele. Nii näiteks mõjutab üliõpilase otsust kasutada üht või teist endale osutamise viisi ettekujutus sellest, kuidas ta tõlgendab teaduskeele objektiivsuse nõuet. Seda objektiivsust konstrueeritakse umbisikulise tegumoe ja muude keelevahenditega, mille abil saab kirjutaja oma isiku tagaplaanile jätta või tekstist taandada. Ühe magistritöö sissejuhatus (näide 47) pakub aga vastupidist näidet: olles küll teadlik teaduskeele objektiivsuse nõudest, otsustab kirjutaja enesekindlalt seda nõuet eirata ja jätkab oma tööd *mina*-vormis.

(47) Antud töö püüab otseloomulikult olla ühe magistritöö vääriline ning on kirjutatud akadeemilistest väärtustest, nagu seda on objektiivsus, täpsus ning teaduslikkus, kinni pidades. Sellest hoolimata andku lugeja andeks, kui tema ees olev magistritöö ei käi oma stiilis alati just traditsioonilist akadeemilist nööri mööda ning selle struktuurile on lähenetud suhteliselt intuiitiivselt, et mitte öelda loominguiliselt. Seega, lubatagu mul siinkohal jätta väljendid „antud magistritöö” ja „käesoleva töö autor” ning rääkida oma uurimuse saamisloost. (S9)

Artikli allikmaterjali hulka kuulub ka selliseid sissejuhatusi, kus mainitakse otsesõnu, et töö vormistamisel on juhitud üliõpilastööde vormistamise juhendist. Juhendid avaldavad otsest mõju ka viisile, kuidas osutatakse magistritöodes iseendale, sest sageli sisaldavad need sellekohaseid juhiseid, mis küll üldjuhul piirduvad *mina*-vormi ja umbisikulise tegumoe suhtega. Juhendites omakorda peegelduvad eriala tavad, mida järgivad ka juhendajad soovitude esitamisel. Üldine arusaam teaduskeele objektiivsusest, valdkonna ja eriala tavad, vormistusjuhendid ja juhendajate soovitud kaaluvad enamasti üles üliõpilase isiklikud eelistused.

Eeltoodu põhjal võib väita, et endale osutamise viiside arsenal on mitmekesine ning valdkondade ja erialade teadusstiili erinevused on eeskätt statistilised, st mõned keelekasutustavad on erialati domineerivamad kui teised. Üldise tendentsina ilmneb, et humanitaar- ja sotsiaalteaduste valdkonna tööd on keelelistes valikutes subjektiivsemad ja varieeruvamad kui reaal- ja täppisteadustes ning meditsiiniteadustes.

- Abdi, Reza 2009. Projecting cultural identity through metadiscourse marking: A comparison of Persian and English research articles. – *Journal of English Language Teaching and Learning*, kd 1, nr 212, lk 1–15.
- Baratta, Alexander M. 2009. Revealing stance through passive voice. – *Journal of Pragmatics*, kd 41, nr 7, lk 1406–1421.
- Dahl, Trine 2004. Textual metadiscourse in research articles: A marker of national culture or of academic discipline? – *Journal of Pragmatics*, kd 36, nr 10, lk 1807–1825.
- Geertz, Clifford 1988. *Works and Lives: The Anthropologist as Author*. Stanford: Stanford University Press.
- Gillaerts, Paul, Van de Velde, Freek 2010. Interactional metadiscourse in research article abstracts. – *Journal of English for Academic purposes*, kd 9, nr 2, lk 128–139.
- Harwood, Nigel 2005a. 'Nowhere has anyone attempted... In this article I aim to do just that': A corpus-based study of self-promotional *I* and *we* in academic writing across four disciplines. – *Journal of Pragmatics*, kd 37, nr 8, lk 1207–1231.
- Harwood, Nigel 2005b. 'We do not seem to have a theory... The theory I present here attempts to fill this gap': Inclusive and exclusive pronouns in academic writing. – *Applied Linguistics*, kd 26, nr 3, lk 343–375.
- Hyland, Ken 2002a. Authority and invisibility: Authorial identity in academic writing. – *Journal of Pragmatics*, kd 34, nr 8, lk 1091–1112.
- Hyland, Ken 2002b. Options of identity in academic writing. – *ELT Journal*, kd 56, nr 4, lk 351–358.
- Hyland, Ken 2005a. *Metadiscourse*. London: Continuum.
- Hyland, Ken 2005b. Stance and engagement: A model of interaction in academic discourse. – *Discourse Studies*, kd 7, nr 2, lk 173–192.
- Hyland, Ken 2015. *Metadiscourse*. – *The International Encyclopedia of Language and Social Interaction* (nr 2). Toim Karen Tracy. Chichester: Wiley-Blackwell, lk 997–1007.
- Kasik, Reet 2007. *Sissejuhatus tekstiõpetusse*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Mur-Dueñas, Pilar 2011. An intercultural analysis of metadiscourse features in research articles written in English and in Spanish. – *Journal of Pragmatics*, kd 43, nr 12, lk 3068–3079.
- Mäekivi, Helika 2017. Kui meede julgustab programmi. – *Tõlkimise tahud*. Koost ja toim Katrin Hallik, Katre Kasemets. Tallinn: Eesti Keele Instituut, lk 60–73.
- Nemvalts, Peep, Kapanen, Airi 2012. Verbivormidest väitekirjade eestikeelseis kokkuvõttele. – *Ettekanne. II eesti teaduskeele konverents Tallinna Ülikoolis 7. detsembril 2012*.
- Pérez, Marta Aguilar, Macià, Elisabeth Arnó 2002. Metadiscourse in lecture comprehension: Does it really help foreign language learners? – *Atlantis*, kd 24, nr 2, lk 7–21.
- Reinsalu, Riina 2014. Kuidas viidata teadustekstis iseendale? – *Ettekanne. III eesti teaduskeele konverents Tallinna Ülikoolis 6. detsembril 2014*.
- Reinsalu, Riina 2016. The fight between personal and impersonal style in scientific texts. – *Ettekanne. 8th AILA-Europe Junior Research Meeting in Applied Linguistics. Tallinn, May 19, 2016*.

- Tallinna Ülikool 2013. Eesti keel kõrghariduse ja teaduskeelena (uuringu sisuaruanne). <http://dspace.ut.ee/handle/10062/40694> (25. VI 2017).
- Tang, Ramona, John, Suganthi 1999. The 'I' in identity: Exploring writer identity in student academic writing through the first person pronoun. – English for Specific Purposes, kd 18, nr S1, lk S23–S39.

Self-mention in a scientific text – a way to circumvent the first-person pronoun?

Keywords: self-mention, Master's thesis, scientific language, metadiscourse, discourse analysis

The requirement that a scientific text should be neutral and objective not only affects substantive issues, but also linguistic choices, including how to refer to oneself. The Estonian language offers numerous relevant options, the most natural of which are the first-person singular (for a single author) (*Töös analüüsin...* 'In the thesis I analyse...') and the first-person plural (for collective authorship) (*Töös analüüsime...* 'In the thesis we analyse...'), both of which make an explicit mention of the author's presence in the text, whereas the third person (*Autor analüüsib...* 'The author analyses...'), a metaphoric person (*Töö analüüsib...* 'The thesis analyses...'), the indefinite person (*Töös analüüsitakse...* 'lit. In the thesis it is analysed...') and forms of the generic person (*Võib analüüsida...* 'One can analyse...') exemplify implicit language use, which enables keeping the author to the background, if not pushing them out of the text altogether.

Taking a metadiscursive approach to the 320 Master's theses defended in the University of Tartu through 2013–2015, was attested that the impersonal is an accepted way of self-mention in all fields of research. This has become a norm supported by recommendations met in various instructions and guides. The impersonal is rivalled by *mina* 'I', but only in the humanities and social sciences. The first person is rare in the sciences and medical papers, but there are a few graduation papers, where a single author refers to himself or herself using the first person plural form *meie* 'we'. The use of the third person pronoun, a metaphoric person or the generic person is occasional and may dominate but in single cases.

Riina Reinsalu (b. 1982), MA, University of Tartu, Junior Researcher, riina.reinsalu@ut.ee

„MA LAULAN SENI KUI TUKSUB VEEL ELU MU KÄTE ALL”

Trauma poeetika Bernard Kangro luules

MAARJA HOLLO

Eesti kirjandusloos kuulub Bernard Kangro luulele silmapaistev koht.¹ Selle on kindlustanud kogude „Vanad majad” (1937) ja „Reheahi” (1939) eripärase minevikuvisionid ning pärast sõda eksiilis ilmunud autobiograafiline luule, samuti Kangro värsside peaaegu hõlmamatu koguhulk: trükist on Kangrolt ilmunud üle 18 400 värsi. Lisaks leidub Eesti Kirjandusmuuseumis asuvas Kangro personaalkogus 1993. aastast pärit käsikiri „Oktoobri sonetid”, alapealkirjaga „Biograafiline tsükkel luuleproosat”, ja veel mitu mapitait käsikirja jäänud luuletusi. Seega on Kangro eksiilis kirjutatud luule veel suures osas läbi uurimata. Mitmele käsitlemist väärivale aspektile on senises retseptsioonis siiski osutatud, ent on teemasid, mis pole siiani uurijate tähelepanu pälvinud. Ilmar Mikiver on esile toonud vajaduse Kangro luule kanoniseerimise järele, tõdedes 1986. aastal peetud kõnes: „Palju on veel teha Kangro luule paikapanekuks eesti kirjandusloosse: Võrdlus pagulasluuletajate ja sõdurpoistega (Grünthal, Viirlaid, Lepik), võrdlus Liivi ja Suitsuga, võrdlus teiste arbutajatega (Talvik, Sang, Merilaas)” (Mikiver 1988: 19). Lisaks nimetatud võrdlusvõimalustele on üheks uurimata teemaks Kangro luule autobiograafilisus, mis võimaldab rääkida selle pihtimuslikust ehk lüürilise mina enesevaatlusele keskenduvast ja tunnistuslikust ehk mingile lüürilise mina suhtes välisele sündmusele keskenduvast mõõtmest.² Tunnistuslikkus Kangro luules seostub traumaatiliste kogemustega, mille kujutamiski viise olen uurinud Kangro mäluromaanide („Sinine värav”, Tartu-romaanide tsükkel ja Joonatani-romaanid) põhjal (Hollo 2016).

¹ Kangro loomingu retseptsioonis on pikka aega olnud esiplaanil just luule: eksiilis ilmus arvukalt üksikkogude arvustusi, kirjaniku juubelite puhul peetud ettekandeid (Willmann 1981; Kolk 1985; Mikiver 1988; Oja 1991), paar pikemat käsitlust Ivar Ivaskilt (1960, 1973) ja monograafia „Bernard Kangro” (1967) Karl Ristikivilt, kes annab ülevaate ka Kangro toleks ajaks ilmunud luulekogudest. Kangro luulet on hakatud teaduslikult käsitlema hilisemal ajal, alates 1990. aastate algusest Kodu-Eestis. Arne Merilai on avaldanud Kangro luulest nii artikleid (Merilai 1991), ettekandeid (vt Merilai 2011a, 2011b, 2011c) kui ka Kangro luulet käsitleva peatüki koguteoses „Eesti kirjandus paguluses XX sajandil” (Merilai 2008). Sirje Olesk on avaldanud võrdleva uurimuse Kangro ja Kalju Lepiku luule meetrikest (Olesk 1990), Külli Prosa bakalaureusetöö „Müüt Bernard Kangro luules” valmis 1991. aastal Tartu Ülikoolis (Prosa 1991) ning Rebekka Lotman on uurinud Kangro sonette (Lotman 2011). Lisaks on ilmunud Kangro luulest kaks valikkogu – „Kojukutsuv hää” (2000) ja „Sütevakk südames” (2008) – ning Urmas Bereczki kunstiprojekt „See sinine sirjendav kaugus”, mis sisaldab Kangro valitud luuletuste ingliskeelseid tõlkeid, luuleplaati ja luuletuste põhjal tehtud filmi (Bereczki 2016).

² Hea ülevaate pihtimusest ja tunnistusest kui erinevatest diskursiivsetest laadidest annab Susannah Radstone'i artikkel „Pihtimuse kultuurid/tunnistuse kultuurid” (Radstone 2006).

Nagu paljudele teistele eestlastele, olid ka Kangro jaoks Teise maailmasõja aastail kodumaal läbielatu, põgenemise traagiline teekond, kodumaa kaotus ja elu algus eksiilis traumaatilised kogemused, mille väljaelamist ja läbitöötamist võib jälgida kogu Kangro paguluses valminud loomingus. Kõige järjepidevamalt dokumenteerivad neid protsesse Kangro luuletused, milles kriitikud, aga tõenäoliselt ka lugejad eksiilis tundsid ära omaenda läbielamised, trauma ja leina. Kangro esimese paguluses ilmunud kogu „Põlenud puu” (1945) tekste võrdleb Herbert Salu elavate tükkidega „meie endi läbituntud ja läbielatud südamevaevadest”, kuid vabade ja loomulikena ei kanna need värsid ometi „vaeva jälgi” (Salu 1945). Käesoleva artikli eesmärgiks on uurida seda osa Kangro Teise maailmasõja järel eksiilis ilmunud autobiograafilisest luulest, mis tegeleb sõjatrauma väljaelamise ja läbitöötamisega. Käsitlen Kangro kahe eksiilis ilmunud luulekogu – „Põlenud puu” ja „Varjumaa” (1966) – neid tekste, mida pean tema tunnistusluule kõige iseloomulikumateks näideteks, võttes vaatluse alla traumaatiliste kogemuste ja nende meenutamisega seotud teemad, motiivid, kõnekujudid, aga ka neis esile tuleva lüürilise mina tunnistajapositsiooni. Kangro luuletuste toimimist tunnistusluulena vaatlen traumateooria raamistikus, mis eeldab nii ajaloolise kui ka biograafilise konteksti kaasamist analüüsi.

Trauma kirjandusteoreetilistes aruteludes: representatsioonikriisist pluralistliku trauma mudelini

Mitmetele traumakirjeldustele tuginedes on Cathy Caruth määratlenud traumas reageeringuna mingile võimsale sündmusele või sündmustele. See reageering ilmneb korduvate ja pealetükkivate hallutsinatsioonide, unenägude, mõtete või käitumisviisidena, mis kõik lähtuvad toimunud sündmusest ja millega kaasneb kas sündmuse kogemise ajal või pärast seda alguse saanud tuimus ja võimalik, et ka juhtunut meenutavate stiimulite sagenenud esiletulek või nende vältimine (Caruth 1995a: 4). Niisiis ei seisne trauma haiguslikkus toimunud sündmuses, vaid selle kogemise või vastuvõtu struktuuris (Caruth 1995a: 4). Kirjandusteoreetiliste arutelude keskmesse sattus trauma 1990. aastate algul, mil nii ajaloolaste kui ka kirjandusuurijate huvi köitsid ajalooliste traumade – peamiselt Vietnami sõja ja holokausti, aga ka maailmasõdade ja orjuse – kujutamise seonduvad küsimused. Leena Kurvet-Käosaar on näinud trauma mõiste kasutuselevõtmise peamist eesmärki „inimese vaimsele koetisele hävitava mõjuga ajaloosündmuste löögijõu” leevendamises, teisisõnu üksikindiviidi kogemuse arvessevõtmises, mistõttu on ajaloolise trauma käsitlemisel pööratud olulisel määral tähelepanu kirjandustekstide analüüsile (Kurvet-Käosaar 2008: 137). Ingliskeelses maailmas kujunes teedrajavaks traumanarratiiviks Toni Morrisoni romaan „Armas” (1987, e k 1997), mille ülesehitus ja kujundikasutus said hilisematele teostele eeskujuks ning mille kohta on tänaseks ilmunud rohkem kui viissada artiklit (Luckhurst 2008: 90). Sajandivahetuse täiuslikemaks traumakirjanikuks nimetatud W. G. Sebaldi teostest on esile tõstetud tema viimast romaani „Austerlitz” (2001, e k 2009), ent tema loomingut on iseloomustatud ka maneerlikuna, sest Sebaldit „näib huvitavat üksnes melanhoolia löksu sattumise psühholoogia” (Luckhurst 2008: 111).

Traumaatilist sündmust on üldiselt mõistetud kui midagi, mis jääb välja-poolle tavalise inimekogemuse ulatust ja mida seetõttu on raske keele vahendusel väljendada. Caruthi sõnul annab traumaatiline minevikupilt edasi nii sündmuse tõde kui ka tõde selle sündmuse mõistetamatuses kohta, mis aga läheb kaduma, kui traumaatilist kogemust püütakse sõnastada, et lõimida see enda ja teiste minevikuteadmisse (Caruth 1995b: 153). Traumast kõnelemise oht ei pruugi seisneda selles, et väljendusvahenditest ei piisa, vaid selles, et traumast kõnelemisega võidakse väljendada liiga palju ja reeta nii traumaatilise meenutuse täpsus kui ka selle mõistetamatuses jõud (Caruth 1995b: 154). Minevikuliste traumaatiliste sündmuste tunnistamine on seega võimalik üksnes mõistetava loo või kujutamise luhtumise kaudu. Psühhoanalüüsist tõukuva traumamudeli domineerimise tagajärjel sai traumast püha objekt või „ikoon” (Leys 2000: 253). See mudel käsitleb traumasid kõnevõimetu tühiku, representeerimatu, loomupäraselt haigusliku, ajatu ja korduvana (Balaev 2012: 3) ning selle eelduseks on, et trauma põhjustab vältimatult teadvuse kahestumist, segadust identiteeditundes ja mälus, pikaajalist vaikimist ja minevikus toimunu kohta teadmise puudumist. Niisugune klassikaline mudel loob arusaama traumast kui keele-eelsest sündmusest, mis tungib vaimsesse sfääri nii ootamatu jõuga, et keel ei suuda seda sündmust kodeerida (Balaev 2012: 6).

Kirjandusteoreetilises traumadiskursuses kujunesid kõige mõjukamaks Shoshana Felmani ja Dori Laubi raamat „Tunnistus. Tunnistamise kriisid kirjanduses, psühhoanalüüsis ja ajaloo” („Testimony. Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis, and History”, 1991) ning Cathy Caruthi raamat „Omaks võtmata kogemus. Trauma, narratiiv ja ajalugu” („Unclaimed Experience. Trauma, Narrative, and History”, 1996). Caruthi väljatöötatud klassikalise, Sigmund Freudi psühhoanalüütilisest lähenemisest inspireeritud traumamudeli kohaselt on trauma olemuslikult kujutamatu ja keeleliselt määramatu, ambivalentset vastuvõetav kogemus, sest teadmist minevikus toimunud ei saa kunagi teadvustada, mõista ega omaks võtta. Sellele on Michelle Balaev lisanud alternatiivse, pluralistlikuks nimetatud mudeli, mis ühendab erinevaid tänapäeval kasutusel olevaid teooriaid ja lähenemisi (Balaev 2014: 3). Selle asemel et rõhutada trauma raskesti kujutatavust ja universaalsust, huvitab pluralistlikust mudelist lähtuvaid uurijaid selle eriomadus, mis eeldab suurema tähelepanu pööramist traumaatilise kogemuse sotsiaalsetele ja kultuurilistele kontekstidele ning keele ja kogemuse vahelisele suhtele (Balaev 2014: 3). Toetudes tõdemusele, et trauma põhjustab katkestust teadvuse toimimises, väidavad pluralistliku mudeli pooldajad, et traumaatilise kogemusega seotud väärtusi mõjutavad mitmekesised, ajas muutuvad isiklikud ja kultuurilised tegurid.

Traumaatiliste kogemuste vahendamise viise on uuritud nii luule kui ka proosa, eeskätt romaanide näitel. Näiteks Balaevi uurimuse „Trauma loomus ameerika romaanides” („The Nature of Trauma in American Novels”, 2012) eesmärgiks on näidata, et traumajärgse taju ümberorienteerimist väljendatakse XX sajandi ameerika romaanides peamiselt maastikukujundite kaudu (Balaev 2012: xii). Balaevit huvitab see, kuidas mõjutavad peategelaste traumaatilist kogemust ja mäletamisprotsessi ajalooline periood, ühiskond, kultuurilised väärtused ning koht ja maastik. Balaevi sõnul on koht „traumaatilise kogemuse kirjanduslike kujutuste keskne aspekt, sest koht pakub kont-

septuaalset raamistikku, milles tunded ilmnevad reageeringutena” (Balaev 2012: xv). Maastikukujundid on niisiis vahendid, mille abil autorid kujutavad trauma mõju teadvusele. Sama võib täheldada siinses artiklis vaatluse alla tuleva Kangro tunnistusluule kohta, kus lisaks maastikukujunditele on olulised looduskujundid (nt tuul, vihm, udu, hall, päike, kuu), mis võimaldavad autoril väljendada oma tundeid ja samal ajal läbi töötada traumaatilisi kaotusi.

Luule kui tunnistus

Frankfurdi koolkonna üks nimekamaid esindajaid, filosoof ja sotsioloog Theodor W. Adorno väitis Teise maailmasõja järel, 1949. aastal valminud essees „Kultuurikriitika ja ühiskond”, et pärast holokausti on luuletamine muutunud millekski metsikuks ja võimatuks (Adorno 1955: 26). Veidi rohkem kui kümme aastat hiljem kirjutatud essees „Angažeeritus” tõdeb ta, et „vaevalt kusagil mujal kui kunstis leiab kannatus veel omaenda hääle, lohutuse, ilma et oleks otsekohe selle poolt reedetud” (Adorno 1981: 423). Adorno arutleb Jean-Paul Sartre'i esseest „Mis on kirjandus?” (1948) lähtudes ja tema mõtetega polemiseerides angažeeritud kunstiteoste ehk selliste teoste üle, mille taotluseks ei ole luua ühiskonda paremaks tegevaid meetmeid või praktilisi korraldusi, vaid toimida „põhimiste hoiakute tasandil”, ja jõuab tõdemuseni, et Sartre'i jaoks ei ole angažeeritus seostatav kirjaniku kavatsusega, vaid kirjaniku inimsusega (Adorno 1981: 414). Adorno meelest on see määratlus aga liiga üldine selleks, et angažeeritust saaks eristada mis tahes teisest inimlikust toimingust või käitumisviisist. Kirjaniku tegelik kohustus on Adorno sõnul palju täpsem: küsimus ei ole kirjaniku otsuses, vaid arutluse all olevas asjas endas. Angažeeritud kunstile seesmiselt omaseks peab Adorno ka vaimset tagasilangust, kuna tagasilangus iseloomustab kogu ühiskonda. Ta jõuab järeldusele, et kunsti olemasolu õigustuseks on tegelike kannatuste rohkus, mis ei luba unustamist. Ent Adorno juhib tähelepanu ka sellele, et teosed, mis kujutavad inimeste füüsilisi kannatusi, võivad kutsuda esile naudingut (Adorno 1981: 423), seega tuleks angažeeritud kunstiteostele eelistada sõltumatuid teoseid (nt Beckett'i näidendeid ja Kafka novelle), mis mittekontseptuaalsetena välistavad nende tarbimise ja nende nõustumise (Adorno 1981: 427).

Adorno pessimistlikku hoiakut angažeeritud kunsti, ennekõike luule võime suhtes anda kannatusele oma hääle ei jaga need kirjandusteadlased, kes on uurinud kirjanduse, sealhulgas luule tunnistuslikku potentsiaali. Susan Gubar võrdleb tunnistusluule kujundeid traumaatilisele mälule iseloomuliku mälupildiga, mis ei sulandu minevikujutustusse: mõlemad annavad tunnistust minevikus toimunud traumaatilise sündmuse tõest ja mõistetamatuses (Gubar 2003: 8). Antony Rowland leiab, et luule vormid sobivad hästi traumaga seotud ilmutusliku hetke, tõmbistatud mälestuste, väljapoole tekstimaailma jäävate vaikuste ja emotsioonide edasiandmiseks, sest luulelt ei oodata tunnistuses sisalduvate faktide objektiivsust, vaid subjektiivse kogemuse intensiivsete hetkede jäädvustamist (Rowland 2014: 4–5). „Poeetilise kirjutuse fragmentaarne avatus pigem toetab kui eitab selle tunnistuslikku funktsiooni” (Rowland 2014: 5). Tegelikkusele avatust ja ligipääsetavust kui keele tunnistusliku funktsiooni ja võime uurimise tingimusi rõhutab ka Paul Celani luulet analüüsinud Shoshana Felman (1992: 29).

Felman keskendub keele ja sündmuste vahelise suhte uurimisele. Teda huvitab, kuidas Celan muudab oma tuntuimas ja enim tõlgendatud luuletuses „Surmafuuga”³ (1944) kristliku metafoorika tunnistuse vahendiks, ning ta väidab, et see luuletus ei kõnele üksnes vägivallast, vaid keele ja vägivalda suhtest ehk sellest, kuidas keel läheb läbi vägivalda ja kuidas vägivald läbib keelt. Nii tunnistuse andmise keerukus, saladus kui ka jõud tulenevad Felmani meelest tunnistuse ennustamatusel, selle „ajalooliste, kliiniliste ja poeetiliste mõõtmete vahetumisest ning vastastikuse koostoime määrast” (Felman 1992: 42). Luulevormis tunnistus vahendab seega ajalooliste sündmuste isiklikke kogemusi viisil, mis pole võimalik ei teaduslikus uurimuses, artiklis, mälestustes, autobiograafias, päevikus, romaanis, novellis ega üheski teises ilukirjanduslikus žanris. Tunnistusluule on ühtaegu nii autobiograafiline kui ka ajalooline dokument, milles saavad hääle mingi hävitava mõjuga ajaloolise sündmuse üle elanud inimesed, aga ka need, kes ise ei ole enam võimelised oma traumaahtlastest läbielamistest rääkima.

Kangro mõtestab selliste sündmuste tunnistajaks olemist mitmes Teise maailmasõja ajal valminud luuletuses, nende hulgas kogus „Põlenud puu” ilmunud tekstis „Külmal tunnil”, mis on kirjutatud 21. novembril 1944 Ulricehamni põgenikelaagris. Luuletuses kõnetab pagulasest lüürilist mina kodumaalt saabunud tuul, kes pärib temalt aru selle kohta, miks ta on kodumaa unustanud. Seejärel soovib ta tal hirmu tundmata kosutada end kodukoha allikaveega: „Oled janus, võta, joo! / Läte taga kodumäe / muutund mure laiaks mereks. / Tule, tule Toone kilda! / Sirutan sul varjukäe / igi-igaveseks tereks.” (Kangro 1990: 151) „Põlenud puu” tunnistusluule lüürilised minad võtavadki tuule soovitus kuulda ja rüüpad kodumäe allikast, andes seeläbi hääle ka neile, kes sattusid sõja ajal Toonelasse.

„Põlenud puu”

1945. aastal Rootsis ilmunud „Põlenud puu” on Kangro neljas luulekogu ja ühtlasi esimene eksiilis ilmunud kirjandusteos. Selle tekstid on valminud sõja ajal Kangro kodukohas Vana-Antslas, Tartus, tema põgenemisteedkonna eri peatuspaikades ning Örnköldsvikis, Ulricehamnis ja Karlstadis, mistõttu on „Põlenud puud” nimetatud ka luuletaja loominguliseks logiraamatuks (Oja 1991: 96). 1960. aastate lõpus, kui Kangro koostas oma luuletuste koondkogu „Minu nägu” (1970), lisas ta kõigile luuletustele kirjutamisaja ja -koha ning igale kogule ka selgitava eessõna, mida ta hiljem kaheköitelise „Kogutud luuletuste” jaoks oluliselt täiendas. 1990. aastal ilmunud esimese köite eessõnas põhjendab Kangro: „...need leheküljed alljärgnevas ei ole välja kasvanud mittemillestki, vaid nende juured asuvad inimestes ja kodumaa mullas, kuigi enamik neist on kuju saanud võõral maal, eksiilis” (Kangro 1990: 6). Seega suunab Kangro oma luule lugejad kasutama autobiograafilist lugemismudelit, kuna ta peab oluliseks, et tema luuletusi mõistetak just sellisel viisil.

Ants Oras rõhutab „Põlenud puu” luuletuste lahutamatus nende loomiskontekstist ja isiklikest kogemustest, aga ka tähendust rahvusliku järjepidevuse alalhoidmisel: „Need laulud [---] kajastavad omal päätükkimatul, kuid

³ Eesti keelde on luuletuse tõlkinud Rein Raud (vt Celan 2015).

seda meeldejäävamal viisil meie kõigi elamusi ja tundeid viimastel aastatel ja käesoleval hetkel. [...] Neis on kodumaa loodust [...] nii kevades ja suvises kui ka sügiseses valgustuses. Neis on kodumaa sõjavaremeid kogu nende kõleduses ja võikuses. Neis on sõja ja vallutuse alguses kaugelt hiilivat, siis ikka lähedamat ja mustendavat varju. Neis on põgenemiseelseid kõhk-lusi ja raskeid mõtisklusi. Neis on purjede paisumist üle võõra vee võõrastele maadele vastu. Neis on pagulaspõlve tagasivaateid kadunule ja edasivaateid sellele, mis siis tuleb, kui käil seatakse uuesti meelissuunda. Ning neis on usku paljukannatanud, kuid visahingeliselt alati püsima jäänud maa ja rahva kestvusse.” (Oras 1945) Ka Herbert Salu meelest annab Kangro enda läbielamistest tõukumine luuletustele erilise mõjuvuse ja eheduse. Kogus domineeriv tunne on Salu arvates kadunud kodu lein, mis on „nagu tuha all elav visa tuli, sügav ja kustumatu, mis ei plahvata küll heledaks leegiks – õletuleks – kuid põletab seda valusamalt” (Salu 1945). Karl Ristikivi oletuse kohaselt on pagulasvalu selles luulekogus värske, sest värsked on ka haavad, millest Kangro luule on võrsunud (Ristikivi 1996: 80). Seega loevad nii Oras, Salu kui ka Ristikivi „Põlenud puud” tunnistusluulena, mis väljendab küll isiklikult läbielatut, kuid ületab seejuures ühe elu ja kogemuse piire, kõneldes ühtlasi kõigi kodumaast ilma jäänud ja enamasti traagilise põgenemisteedekonna läbi teinud eesti pagulaste nimel.

„Põlenud puu” luuletused on jaotatud nelja tsükklisse: „Pilved”, „Mere kolde ees”, „Urbepäev” ja „Põlenud puu”. Artiklis käsitlen kuut luuletust: „Metsapagu” ja „Sügis” kuuluvad esimesse tsükklisse, luuletus „Kaks mooni” on pärit „Urbepäevast”, luuletused „Tühi tare”, „Põlenud puu” ja „Ma laulan” aga kuuluvad viimasesse tsükklisse.

Järgnevalt võtan vaatluse alla selle, milliste teemade, motiivide ja kõnekujundite abil annab Kangro edasi traumaatilisi kogemusi ja nende meenutamist.

Juri Lotman on määratlenud troopi keele võimena konstrueerida tähendust, mida teisiti pole võimalik väljendada: „...teksti tähendustloovaks mehhanismiks on põhimõtteliselt kõrvutamata segmentide kõrvutamine. Vastastikku ümberkodeerimisel kujuneb mitteloetav keel, mis avab ootamatuid tähendusresurve. // Seega pole troop sugugi pelk väljenduslaadi ilustis, invariantse sisu ornamentaalsatsioon, vaid ühe keele piires põhimõtteliselt väljendamatute tähenduse konstrueerimisviis.” (Lotman 1990: 231) Troop on seega peamine semantilise määramatuse kandja nii tekstis kui ka kultuuris tervikuna. Sõjatrauma tähendust konstrueerib Kangro oma tunnistusluules peamiselt erinevate isikustamiste, aga ka sümbolite ja depersonifikatsioonide abil.

1942. aastal Tartus kirjutatud luuletus „Metsapagu” kõneleb sõjakogemustest Saksa okupatsiooni ajal. Luuletuses vastandatakse kaht maailma: inimeste oma, kust lüüriline mina ihkab põgeneda, ning lindude ja loomade elukohta, mida kujutletakse turvalise, inimeste eest kaitset pakkuva keskkonnana. Lüürilise mina jaoks on metsa kodune koht, sest nii metsa kui ka selle asukad kõnelevad talle arusaadavas keeles. Seetõttu julgeb ta olla seal vaba ja muretu, heita „jalast murekingad, / seljast valuvammused”, see on koht, kuhu ta soovibki jääda: „Sinna jääkski igaveseks, / sinna jääks ja sinna kaoks.” (Kangro 1990: 132) Ent inimeste maailmast pagev lüüriline mina ei taha metsa jääda inimesena, vaid saada ka ise metsa osaks, muutuda puuks.

Inimeseks olemisest täielikult lahti ütelda otsustanud lüürilise mina kaudu annab autor mõista, et inimeste maailm on täis julmust ja vägivalda, mida tema on võimetu muutma, mistõttu ainsaks väljapääsuks sellest olukorrast on sulanduda ühte loodusega.

Pagamine on teemaks ka samast tsüklist pärit luuletuses „Sügis”, kirjutatud Kaberneemes 24. augustil 1944, vähem kui kuu aega enne kirjaniku kodumaalt põgenemist. Luuletus väljendab sõja eest põgeneja sisekaemust ajal, mil kodumaalt lahkumise otsus on juba tehtud. Kangrole iseloomulikult on siin loodus vahendiks, mille kaudu kõneleb luuletaja oma hingevalust, murest ja hirmudest. Luuletuses domineerivad isikustamised: sügise, sellega seostuva tunde ja seda omakorda võimendava tuule personifitseerimine. Vastandatakse kaht aega: sõja puhkemise eelset (*äsja*) ning sõjaaega (*nüüd*). Selle vastanduse funktsioonis esinevad ka kujundid *kuldne kukehari* muretu rahuaja sümbolina ja *tuhitume vari* teadmatuse ja ohutunde kaasa toonud sõjaaja tähistajana. Lüürilise mina traumaatilisi läbielamisi väljendab nii emotsiooni isikustamine – mure sidus talle „mustad kirjad kaela” – kui ka sümbol *tuhitume vari*, mis räägib lüürilise mina jaoks emotsionaalselt oluliste kohtade süngest saatusest. Ent tema sisekriisi väljendab ka elust lahku mineku kujund luuletuse eelviimases stroofis, mida saab tõlgendada üksnes soovina surra. Surmale vihjab ka luuletuse viimane stroof, kus meri sümboliseerib teispoolust, mille järele lüüriline mina igatseb:

Sügis köidab kase latva juba kollast paela,
mure sidus eile mulle mustad kirjad kaela.

Sumpan laial luitenõmmel, keset kanarbikku,
olen üsna liiva ligi, üsna põlvepikku.

Äsja alles kumalane kurekellas kõikus,
nüüd on südames ja rüpes pihla verev lõikus.

Äsja alles künkal leekis kuldne kukehari –
Vaata, nüüd on meelismaadel tuhitume vari!

Tuul see raiub taevasinal sinkjaid pilvepahku.
Mina lähen kurakätt ja – elust hoopis lahku.

Lähen musta mere poole, meeled-mõtted laokil.
Mere igavene uks on minu jaoks praakil.
(Kangro 1990: 133; minu sõrendused – M. H.)

25. märtsil 1945 Karlstadis valminud luuletus „Kaks mooni” on Kangro tunnistusluules erandlik Kunstniku subjektipositsiooni tõttu. Luuletuse esimeses stroofis kirjeldatakse õitsvat aeda:

Veel vihmade vitsad löid vetesse
tuhakarva jooni.
Ja aias tuulehoog kiigutas
kaht veripunast mooni.
(Kangro 1990: 143)

Järgnevas kujutatakse tuule käes kõikuvat põlispuud ja Kunstnikku, kelle kaudu loodava metatasandiga tematiseerib autor ka enda kui luuletaja tegevust. Luuletuse lõpus taas kujutatud kaks mooni võiksid sümboliseerida kaht tormi kätte sattunud põgenikku, kellele osutab meie-vorm: „Näen korbaste tuulemänni all / murdumas meid kahte” (Kangro 1990: 143). Seega kannab Kangro varasemas luules vabadust ja igatsetavat kaugust tähistav tuulekujund selles luuletuses selgelt negatiivset tähendust, sümboliseerides ootamatut ja vaenulikku jõudu, mille meelevalla eest pole kellelgi pääsu. Ent luuletuse viimases stroofis näeb keegi tuules murduvaid moone – kes see on? On see oma põgenemisteedekonda meenutav autor või Kunstnik, kellest oli juttu eelmises stroofis? Igal juhul näib luuletuse tunnistuslik sõnum ilmnevat just Kunstniku ülesande kirjelduses: kui Kunstnik puudutab oma loominguga vaatajat erakordselt sügavalt ja intiimselt, isegi valusalt, on vaatajale tema loomingust osa saamine sama raske kui puule kõleda tuule käes murdumatuna vastupidamine.

Veelgi omapärasema kujundikasutusega väljendab sõjatraumat luuletus „Tühi tare”, kirjutatud mõni kuu pärast põgenemist, 24. novembril 1944. aastal Rootsisis Örnköldsviki põgenikelaagris. Luuletuse alguse staatilisest maastikupildist kasvab lõpuks välja aja ja ruumi dialoog ning isikustatud on nii aega – südasuve – kui ka ruumi, sõja tõttu tühjaks jäänud talu, mida aeg viimases stroofis kõnetab. Luuletuse esimeses stroofis ei leidu sõjast veel ühtki märki – lugeja silme ette manatakse nostalgiaist kantud idülliline suvepilt:

Vana maja tahmunud seintel
 südasuvise päikese kiirtejoas
 kuldse tolmu hääletu kumin.
 Kummel lõhnab õues, on maarjaheintel
 mesilindude rõõmus sumin.
 (Kangro 1990: 155)

Järgmises stroofis ilmneb, et kirjeldatud maastikupilt oli idülliline üksnes näiliselt: meeleolu muutub järsult, kui lugeja viiakse südasuvisest leitsakust tühja majja, kus on äärmiselt ängistav viibida, samal ajal kui väljas peab „suur pillav suvi” pühi (Kangro 1990: 155). Kolmandas stroofis selgub ängistuse põhjus: maja on tühjaks jäänud sõja tõttu. Sõjatraumat väljendatakse talu isikustamise kaudu: üle kambri lae asetsev must ja nõgine tala on „praotanud valusa suu”, et kutsuda tagasi kõiki sõjas hukkunuid või selle tõttu põgenenuid, ja lävepakk tahaks kinni hoida nende jalgu, kes kunagi üle tema on astunud. Neljandas stroofis on taas isikustatud suve, kes oma näo „vastu mõranend ruutu / justkui küsides suruks” (Kangro 1990: 155). Niisiis kujutatakse sõja tõttu tühjaks jäänud talu ajast eraldiseisva ja ängistust tekitava ruumina, mis on kui eestlaste Teise maailmasõja traumade kadumisele määratud monument. Aeg seevastu esineb siin lepitajana, kes küsib eemalviibijate ja sõjas vägivaldselt hukkunute järele: „Kes seal tumedas kambriis nii valge, / kuid pooliku kanga on rebinud puruks? / Kes nüüd sõlmiks katkenud lõngu, / seoks lõime rebenend niide, / tühjas tares kesk kaduhõngu / kooks lõpuni eluriide?” (Kangro 1990: 155–156)

Ka luuletuse „Põlenud puu” (kirjutatud 1942. aasta aprillis Tartus) keskseks teemaks on sõjatrauma ja selle järelmõjud subjektile, mida vahendavad isikustamised. Traumeeritud subjektina kujutatakse sõjatules põlenud puud, kes tunnistab traumasid ja seetõttu enese tajumist teistsugusena: „Lind mu latva istuda ei ihka, / ei mu varjus naerda tihka / ükski suu” (Kangro 1990: 158). Ent olles väliselt küll surnud, tunnistab ta samal ajal, et temas jääb alles midagi, mida pole võimalik hävitada ühelgi moel, ning väljendab lootust, et tema tules hävinud keha ärkab kunagi jälle ellu: „Kas ehk veelgi tuksatab mu säsi, / kui mind paitab päikse käsi, / suur ning kuum?” (Kangro 1990: 158) Luuletuse lõpust õhkub heroilist ülevust: puu ei ole enam ohvri rollis, vaid kõneleb endast kui kellestki, kellele traumaatilised läbielamised on mõjunud küll rängalt, ent samal ajal ka ülendavalt.

Sõjatrauma ja leina poeetilisse keelde ümberpaneku kõrval on Kangro luules olulisel kohal lüürilise mina teadlikkus endast kui minevikus toimunud sündmuste tunnistajast. Kõige otsesõnalisemalt manifesteerib seda luuletus „Ma laulan”, kirjutatud 25. märtsil 1945 Karlstadis, Kangro esimeses püsivas elukohas Rootsis. Siingi on kesksed troopideks isikustamised, mille eesmärgiks on edasi anda kodumaa meenutamisega kaasnevat kurbust: isikustatud on tuult, kes nutab; puid, kelle pead valusalt ja karmilt kohisevad; ning loojuvat päikest. Luuletus ei ava lüürilise mina kui tunnistaja mälestusi, aga nendele vihjavad kujundid *tuul tammikus nutta luksub, verevärve täis lehed ja valus karm kohin tammede päis*. Ent olulisem kui mälupeletuste lugeja ette manamine on siin mäletamisprotsess, millega samastatakse laulmine/luuletamine. „Õelda „Ma mäletan...” ei tähenda üksnes kirjelduse raamistamist, vaid kõneakti. Mälestused on mälestamise, tunnistamise, pihtimuse ja süüdistamise aktid,” väidavad Michael Lambek ja Paul Antze (Lambek, Antze 1996: xxiv–xxv). Luuletuses „Ma laulan” tähendabki luuletamine/laulmine kui poeedi lubadus või tõotus nii tunnistuse andmist, mälestamist kui ka süüdistamist. Kahes esimeses stroofis annab lüüriline mina korduste kaudu teada enda kui tunnistaja ülesandest:

Ma laulan seni kui valgus
hoopis, hoopis mu silmist kaob,
vanas kuivanud puude salgus
päike lõhkeb ja alla vaob.

Ma laulan seni kui tuksub
veel elu mu käte all,
tuul tammikus nutta luksub
ja langeb üheksas hall.

(Kangro 1990: 159; minu sõrendused – M. H.)

Viimases stroofis pöördub lüüriline mina lugejate poole, küsides, kas keegi neist on valmis tema kaotust jagama. Adressaatide poole pöördumise kui tunnistusluule ühe võtmeaspekti (Rowland 2014: 21) kaudu avaneb ka antud luuletuse tähendus: lähiminevikus toimunu meenutamine ei ole üksnes tunnistaja moraalne kohustus, vaid pakub talle ka lohutust ja võimalust astuda välja omaenda traumaatiliste kogemuste üksildasest ruumist. Rina Dudai väidab holokaustiteemalisi luuletusi käsitlevas artiklis, et luuletekstides „saab heita

valgust kõige sügavamale ja kõige kohutavamale, aga seda saab ka kaitsta; tekst võib sisaldada kohutavat kogemust, ilma et see teda tervikuna alla neelaks” (Dudai 2016: 59). Tasakaal vaikuse ja sõnastamist vajavate tunnete vahel jääb püsima ka Kangro luuletuse viimases stroofis, kus „päike kustutab nõgise leegi” ja „läheb maa taha magama” (Kangro 1990: 159).

„Varjumaa”

1966. aastal ilmunud „Varjumaa” on Kangro kaheteistkümnes luulekogu, mille tekstidega samal ajal valmisid kuueosalise Tartu-romaanide tsükli teise triloogiasse kuuluvad „Kivisild” (1963) ja „Must raamat” (1965). Luulekogu arvustuses on Ivar Grünthal täheldanud põhimõttelist muutust Kangro loomelaadis: „On põnev tõdeda, et Kangro luule romantilist konstruktsiooni, mida võiks „sinise öie ja valge hobuse teljeks” nimetada, on nüüd krobeline hallikirju realism kandma hakanud” (Grünthal 1968: 126). Niisugune realism oli kahtlemata iseloomulik ka „Põlenud puu” luuletustele, ent see oli peidetud romantilisse maastikukujutusse ning looduskujundite ja -motiivide taha. „Varjumaas” jätkub ka luule vormiline muutumine, mis sai alguse sellele eelnenud koguga „September” (1964): vähenenud on silbilis-rõhulise värsisüsteemi ja riimi tähtsus, suurenenud lüroepikale läheneva luule, poemi-laadsete tsüklite osakaal, mida seob ühtne meeleolu ja süžee. Ka temaatiliselt on see loetav „Septembri” jätkuna: olulisel kohal on autori enesetunnetus ja pihtimused, aga ka lootusetust ja pessimismi väljendav tunnistusluule, mis oli valdav kogus „Põlenud puu”. Ristikivi meelest on „Varjumaa” pessimism sama, mis valitses Kangro eelmise luulekogu lõpuosas, „on aga saanud leebema, leplikuma väljenduse” (Ristikivi 1967: 48). „Varjumaas” võib märgata ka allegooria esiletõusu ning isikustamisvõtte laienemist: loodusobjektide ja -nähtuste, aastaegade ja ööpäeva isikustamisele lisandub kohtade ning abstraktsete nähtuste personifitseerimine, samuti zoomorfism.

Kangro tunnistusluule kontekstis on „Varjumaa” üks huvitavamaid tsükleid neljast luuletusest koosnev „Liivalaulud”, kirjutatud aastail 1965–1966 Lundis. Tsükkel kõneleb traumaatilise mineviku mäletamise ja vägivalda läbi hukkunute mälestamise tähendusest, aga ka mineviku unustusse vajumisest, mis tekitab lüürilises minas ängistust ja melanhooliat. Neist tunnetest ja meeleoludest annavad aimu tuule, pilvede, liiva, puude, aja, mälestuste ja põrmu isikustamised („Tuul veab pilvi üle metsa”, „Taeval alati pilvi tormab”, „Surnud liiv”, „puud kummardavad vett”, „silmitu, suutu aeg”, „Ajatu mälestus roidab ringi”, „Põrmul on oma kõne”; Kangro 1991: 105–106).

Tsükli esimene luuletus kirjeldab lüürilise mina rännakut tühjal ja kõledal maastikul, mida läbib üksik, vabastav lask. Teine tekst jätkab nõiamaastiku kirjeldusega: kujutatakse muretut lüürilist mina mängimas kodusel maastikul ning tema ootamatut, enese tahtest sõltumatut sattumist eksiili, „valuvõõrale rannale”, kus võõrad haldjad või tondid (Kangrol *virud*) viivad ta surma. Kolmandat luuletust võib tõlgendada eksiilis viibija pihtimusena oma kaotustest ja hirmudest. Autori ja ühtlasi lüürilise mina ängistust, kurbust ja lootusetust väljendavad isikustamised *surnud ja tige liiv, silmitu ja suutu aeg* ning metafoorid *lootusetuse rand* ja *kadunud aastate lilled*. Viimased sümboliseerivad kõige kaunimaid mälestusi, mis eksiilis viibitud aja jooksul on

kuhtunud ja muutunud vahuks mustal võrendikul. Tsükli viimases, neljandas luuletuses liitub mälestuste kadumise kurbusega ängistus Teise maailmasõja ajal hukkunud rahvuskaaslaste unustusse vajumise pärast. Elavate ja surnute vahelist suhtlemist takistab *tige liiv*, unustuse sümbol, mis ei lase näha surnutel üles maa peale ega tunda elavatel ära neid, kes on haudades juba mullaks muutunud: „Tigedast liivast läbi / keegi enam ei näe / piiludes maa peale üles. / Sina, kes alla vaatad, / tunned sa veelgi ära / mullaks muutunud mehi?” (Kangro 1991: 106) Nagu mainitud, isikustatakse tsükli lisaks ajale ka mälestust, mis kolab ringi nii ööl kui ka päeval, suutmata kusagil rahu leida. Traumaatilise mälestuse kujundlik vaste *ajatu mälestus*, mis pole kollektiivses mälus oma kohta leidnud, on muutunud justkui igavesti ringi ekslevaks Ahasveeruseks, kes tuletab elavatele meelde nende kohustusi surnute ees. Isikustamised niisiis kuuluvad tsükli viimases luuletuses tunnistuse juurde, millele osutab lüürilise mina teadmine sellest, et „põrmul on oma kõne”, seega võlatunne sõjas hukkunute ehk mullaks muutunud meeste ees.

Kangro hilisemast tunnistusluulest väärib esiletõstmist veel viiest tähestikuliselt reastatud luuletusest koosnev tsükkel „Identifitseeringud”, kirjutatud 18. juunil 1966 Lundis. Siingi valitseb kaduvikumeeleolu, resignatsioon mälestuste ja mineviku paratamatu unustusse vajumise, kuhtumise ja määndumise tõttu, ent lisaks sellele leidub siin melanhooliat kunagiste igatsuste teostamata jäämise pärast. Tsükli esimeses luuletuses on kasutatud zoomorfismi: loomalikustatud lootusetust kujutatakse teravate ja hallide küüntega röövkassina, kes valvab pööningul lüürilise mina „räsus” noorust. Järgnevas on mälestused ja mõtted muutunud kasutuks, kuna nende külvamiseks pole enam mulda – see on muutunud tuhaks. Kolmanda luuletuse alguses väljendab resignatsiooni hallaöö kui „hooletu puusepp”, aga lüürilise mina ahastus kulmineerub üleskutses hüljata inimeste maailm ja sulanduda loodusega: „Kaevakem jalad kääpamulda, / muutugem puudeks! Puudeks piki / tuulist ning tühja randa, / varjavaks metsaks mustal luitel.” (Kangro 1991: 124) Tsükli viimane luuletus esitab allegoorilise pildi äratundmisepuudest, mida targad tulevad kirvestega raiuma, sest „Väljapääsu ei tohi olla / ummikust, milles me kõik / abitult ringiratast kääpame, / kuni meid sõrmitsevad / mulla mustad sõrmed” (Kangro 1991: 125).

Tunnistusluulena on Kangro loomingus omalaadne kaheteistkümnest epitaafist koosnev autobiograafiline poeem „Süda ei põle ära”, mille esimesed kümme osa on kirjutatud oktoobris 1963 Kattvikis ja kaks viimast 1966. aasta septembris Lundis. „Pölenud puu” tunnistusluulele omane silbilis-rõhuline värsisüsteem on siin peaaegu täielikult taandunud narratiivse vabavärsi ees. Seda poemi on võrreldud Edgar Lee Mastersi teosega „Spoon Riveri koolnud” (1915, e k 1976): mõlemas teevad oma elust kokkuvõtte inimesed, kelle hääl kostub lugejateni haua tagant (Ristikivi 1967: 49). Kangro poemis „Süda ei põle ära” vaatab möödunud elule tagasi lüüriline mina, kes on oma surma küll omaks võtnud, kuid tunnistab samal ajal, et inimesest jääb siiski järele midagi, millest ka surma jõud üle ei käi.

Poeemi igas osas meenutab autor mõnda oma elu episoodi, mis seostub kas mõne surnud pereliikme, lapsepõlvest meelde jäänud inimese või kellegagi, keda on eluteel kohatud juhuslikult. Kirjutamisprotsessiga kattuvad meenushetked annavad luuletajale minevikust teateid ükshaaval, nägemispiltidena, kui kasutada Walter Benjamini mõistet enamiku mälestuste kohta,

„mida me uurime”⁴ (Benjamin 2010: 63). Samal ajal sisaldub neis ajaliselt kor-
rastatud nägemispiltides teadlikkus olevikust, mäletamise hetkest, mis või-
maldab mõista ning sõnastada mitte veel täielikult minevikku jäänud kaotusi,
kurbust ja leina. Mäletamishetkede ja minevikusündmuste distantse tõttu on
põhjust tõlgendada neid luuletusi traumaatiliste kogemuste freudiliku läbi-
töötamise osana. Poeemi üheksandas osas meenutab ja mälestab autor oma
ristiisa, onu Iisakit, kes suri, kui autor lõpetas ülikooli: „Oli kurb oktoober.
Kõledad kõrrepõllud. / Täiskuu trampis oma jahedate jalgadega / puruks mu
nooreea hapraid unesid. / Hõbedast inglipead lihtsa puusärgi kaanel / piilusid
argsi selle kunagise tsaarisoldati / madalale elukaarele.” (Kangro 1991: 131)
Nägemispilti kirstus lamavast ristiisast raamistab epitaafile iseloomulik kok-
kuvõtte tema elust, mille kaudu annab autor ühtlasi hinnangu omaenda elule,
ehkki see pole veel lõpule jõudnud: „Keskelt-läbi-meheks ta jäigi / kogu elu-
ajaks. Nagu ta ristipoeg.” (Kangro 1991: 131) Sama luuletuse lõpus meenutab
autor oma isa, kes hukkus 1944. aastal.

Poeemi kuulub ka tekste, mis ei ole pühendatud ühelegi kunagi elanud
ja autori jaoks tähtsale inimesele, vaid mingile ajaperioodile Kangro mine-
vikus. Näiteks lapsepõlvele, noorusele ja esimesele armumisele, mille mee-
leolu antakse edasi erandlikult romantilise kujundlikkusega:

Oo esmaarmu ärkavat tuuliskeerdu!
Oo aovalulisi kaugele kutseid!
Kuu kallas läbi siuhkete kaselatvade
Mu uhipäisesse unne oma rahutut kumendust.
(Kangro 1991: 130)

Ent „Süda ei põle ära” sisaldab ka hauakirju autori jaoks tähenduslikele
kohtadele ja ammu hävinud hoonetele. Nii on neljas osa pühendatud Kangro
esimesele koolimajale Kiltres, mis ilmub lugeja ette sellisena, nagu autor
seda viimati nägi: sõjatules hävinuna, seltsiliseks üksik pihlakas ja kuivanud
kuusehekk. Otsekui selle nägemispildi vastu mässu tõstes esitab autor oma
koolimajast veel ühe mälestuse, kus kõik hoonega seotud õnnelikud hetked on
nostalgia kaudu üheks liidetud: koolimaja särab varakevadises päikesepaistes
ja lapsed mängivad parajasti vahetunnil, ent pildile kuuluvad ka tõrelev kool-
meister ning noor rõõmus koolipreili. Epitaafina alanud luuletuses jääb see-
läbi domineerima põlvkondadeülene, justkui ajatu mälupilt, mis trotsib tead-
likult sellega seotud traumaatilisi aspekte: „Mälestustes ei muutu koolimajad
vanadekoduks / ja nad ei põle kunagi ära. Isegi sõjas mitte.” (Kangro 1991: 129)
Poeemi kaheksandas osas hoonet kirjeldav nägemispilt on seotud mälestusega
mõrvatud mehest. Kangro meenutab siin oma kodutalu uue rehetare ehitamist,
mille valmimise järel tappis üks ehitusmees teadmata põhjusel Kangrote
sulase.⁵ See saladuslik mõrv näib autorit veel kirjutamise ajalgi iseäralikult

⁴ Essees „Prousti-pildi juurde” eristab Benjamin mälestusi kui nägemispilte, mida võib
esile kutsuda ka tahtmatu mälu, ja mälestusi, mis asuvad tahtmatu mälu kõige sügavamas
kihis, kus nad esinevad pilditute ja amorfsetena (Benjamin 2010: 64).

⁵ Kangro meenutab seda sündmust ka mälestusteraamatus „Kipitai”: „Meie rehi aga
lammutati 1923. aastal. Setumaalt tulnud kuueliikmeline ehitusmeeste grupp Anton
Hundi eestvõtmisel kiskus vana hoone maha ja ehitas kaugemale nurmele uue moodsa,
viljakuivatisega. Sama Anton Hunt löi lõpujootudel meie vene valgekaartlasest sulasele
Paulile pussiga kõhtu ja nii et haavatut ei suudetud enam päästa” (Kangro 1992: 15).

painavat ja lüüriline mina võrdleb end mõrvatud sulasega: „Paul oli põgenik nagu mina praegu” (Kangro 1991: 130). Kiltre Algkooli, Antsla Kõrgema Algkooli ning rehetare kui autori jaoks tähenduslikemate hoonete kõrval räägib poeemi kümnes osa teatrist, seda nii otseses kui ka allegoorilises tähenduses. Kangro meenutab siin kõiki oma rolle kooli teatrilavadel, kujutades seejärel oma kodumaalt põgenemise eelset elu kui viievaatuselist näidendit:

Kõik oli ju ainult kergemeelne mäng:
Elu istus ees nagu kuulekas kutsikas.
Iga issanda päev oli kutsuvalt uhiuus.
Iga vastse vaatuse jaoks kirjutasid
väiksed sinised mehikesed uue teksti.
(Kangro 1991: 132)

Üheteistkümnendas osas mälestab Kangro oma ema, kes suri poja eksilis viibides. Luuletus algab kodumaalt 1944. aasta septembris põgenemise meenutamisega, mille kaudu mälestab autor Teises maailmasõjas kodumaal hukkunud eestlasi, samuti neid, kes hukkusid põgenemisel või surid Sibe-
ris. Oma luuletajateele tagasi vaadates tunnistab autor, et on kogu eksilis oldud aja luuletanud üksnes sellest, mis jäi „mere taha” (Kangro 1991: 132). Alles lõpus annab ta äärmiselt napilt, metonüümia kaudu teada ema surmast: „Siis viimaks ei kõndinud enam ta jalga / kummelisel kaevuteel” (Kangro 1991: 132).

Võtmekujundi, põlematu südame tähendus avaneb poeemi viimases osas, mis on epitaafiks autori vanaisale, kes põles ühel sügisööl mõisa rehte. Perepärimuse kohaselt, mille Kangro paisutab müüdiliseks, põles kogu tema keha tulekahjus tuhaks, alles jäi vaid süda. Põlematu süda meenutab seega luuletust „Põlenud puu”, kus tulest läbi käinud puu tunnistab, et temas on peidus miski, mida ei saa hävitada üheski katastroofis. Nõnda võib ka „Süda ei põle ära” võtmekujundit tõlgendada kui igavesti alles jäävat osa inimesest, kes on pidanud elus kogema midagi traumaatilist.

Kokkuvõte

Bernard Kangro tegeleb oma Teise maailmasõja järel eksilis ilmunud autobiograafilise luule ühes tähelepanuväärses osas iseenda, aga samal ajal ka kõigi teiste sõjas kannatanud eestlaste traumadega. Kangro luule lüüriliste minade identiteeti ja enesetunnetust on olulisel määral kujundanud tema enda läbielamised, mida ta annab tekstides edasi kord vahetumalt, siis jälle varjatumalt. Taolist luulet tõlgendasin tunnistusluulena, mille mõistmine ja mõtestamine eeldab nii luuletuste ajaloolise mõõtme kui ka autobiograafilise tausta tõlgendusse kaasamist. Artiklis käsitletud luuletuste näitel tõin esile erinevad võimalused, kuidas tunnistuslikkus Kangro luules avaldub. Analüüsi põhitähelepanu oli domineerivatel teemadel, motiividel ja kõnekujunditel. Temaatiliselt koonduvad Kangro tunnistusena toimivad luuletused selliste märksõnade ümber nagu 1944. aasta suuropõgenemine, kodumaa kaotus ning okupatsioon ja sellega kaasnev vägivald, aga ka mäletamine, mälestamine, tunnistamine, tunnistajaks olemine ja traumaatiliste sündmuste unustusse vajumine, mis tekitab lüürilistes minades kurbust, ängistust ja melanhooliat.

Melanhooliaga seostuvad surma motiivid, mis räägivad kas lüürilise mina surmaigatsusest või sõja- ja okupatsiooniajal kodumaal toimuvast. Traumaaatilised kogemused ja nende meenutamisega seotud tunded, mis moodustavad Kangro tunnistusluule tuuma, on enamasti peidetud personifikatsioonide, sümbolite ja depersonifikatsioonide, aga ka allegooria taha. Kangro kasutab valdavalt maastiku- ja looduskujundeid, aga siinses artiklis vaatluse all olnud luuletustes on isikustatud ka hooneid, aega, aastaaegu, päikest, kuud, tunnet, mälestust, mulda, liiva, põrmu ja surma. Kõige omalaadsemad tekstid Kangro tunnistusluules on luuletus „Kaks mooni” ja kaheteistkümnest epitaafist koosnev autobiograafiline poeem „Süda ei põle ära”. Viimases põimub Eesti ajalugu autori elulooga, mis sisaldab nii detailseid nägemispilte, nostalgilisi mälestusi kui ka sügavat melanhooliat. Kokkuvõtteks võib tõdeda, et Kangro tunnistusluule lükkab jõuliselt ja veenvalt ümber teesi traumast kui millestki kujutamast, sest see annab hääle tunnete, kaotustest põhjustatud kurbuse ja valu paljudele nüanssidele ja varjunditele, milles eesti lugejad eksilis võisid ära tunda omaenda samalaadsed tunded.

Artikkel on seotud institutsionaalse uurimisprojektiga IUT22-2 „Kirjanduse formaalsed ja informaaalsed võrgustikud kultuuriloo allikate põhjal” ning Eesti-uuringute Tippkeskusega.

Kirjandus

- Adorno, Theodor W. 1955. Kulturkritik und Gesellschaft. – T. Adorno, Prismen. Kulturkritik und Gesellschaft. Munich: Suhrkamp, lk 7–26.
- Adorno, Theodor W. 1981. Engagement. – T. Adorno, Noten zur Literatur. Frankfurt am Main: Suhrkamp, lk 409–430.
- Balaev, Michelle 2012. The Nature of Trauma in American Novels. Illinois: Northwestern University Press.
- Balaev, Michelle 2014. Literary Trauma Theory Reconsidered. – Contemporary Approaches in Literary Trauma Theory. Toim M. Balaev. Basingstoke: Palgrave Macmillan, lk 1–14.
- Benjamin, Walter 2010. Prousti-pildi juurde. Tlk Mati Sirkel. – W. Benjamin, Valik esseid. Loomingu Raamatukogu, nr 26–29. Tallinn: SA Kultuurileht, lk 51–64.
- Bereczki, Urmas (koost) 2016. See sinine sirjendav kaugus. Bernard Kangro ridade vahel tuhlates. Tallinn: Lepalind.
- Caruth, Cathy 1995a. Introduction. [I.] – Trauma. Explorations in Memory. Toim C. Caruth. Baltimore–London: The Johns Hopkins University Press, lk 3–12.
- Caruth, Cathy 1995b. Introduction. [II.] – Trauma. Explorations in Memory. Toim C. Caruth. Baltimore–London: The Johns Hopkins University Press, lk 151–157.
- Celan, Paul 2015. Surmafuuga. Tlk Rein Raud. – Sirp 3. VII.
- Dudai, Rina 2016. „And in the Beginning There Was Oblivion”. The role of forgetting in the working through the holocaust trauma within poetic language. – Journal of Literature and Trauma Studies, kd 3, nr 2, lk 49–72.
- Felman, Shoshana 1992. The Education and Crisis, Or the Vicissitudes of Teaching. – S. Felman, Dori Laub, Testimony. Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis, and History. New York–London: Routledge, lk 1–56.

- Gubar, Susan 2003. *Poetry after Auschwitz*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
- Grünthal, Ivar 1968. Bernard Kangro. *Varjumaa*. – *Mana*, nr 34, lk 126–127.
- Hollo, Maarja 2016. Romantiline subjekt, mälu ja trauma Bernard Kangro sõja-järgses loomingus. (*Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuensis* 14.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Ivask, Ivar 1960. Bernard Kangro – ajatu mälestuse luuletaja. – Bernard Kangro, *Ajatu mälestus*. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, lk 5–38.
- Ivask, Ivar 1973. Maa sümboolika Bernard Kangro luules. – *Tulimuld*, nr 3, lk 151–160.
- Kangro, Bernard 1990. *Kogutud luuletusi. Aastaist 1927–1989. I kd*. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Kangro, Bernard 1991. *Kogutud luuletusi. Aastaist 1927–1989. II kd*. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Kangro, Bernard 1992. *Kipitai*. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Kolk, Raimond 1985. Bernard Kangro luulest ja luulest üleüldse. – *Tulimuld*, nr 4, lk 188–191.
- Kurvet-Käosaar, Leena 2008. Vaikusesse vajunud aeg. Naise traumaatiline repressioonikogemus Imbi Paju dokumentaalfilmis ja raamatus „Tõrjutud mälestused”. – *Ariadne Lõng*, nr 1/2, lk 136–147.
- Lambek, Michael, Antze, Paul 1996. Introduction. *Forecasting memory. – Tense Past. Cultural Essays in Trauma and Memory*. Toim P. Antze, M. Lambek. New York–London: Routledge, lk xi–xxxviii.
- Leys, Ruth 2000. *Trauma. A Genealogy*. Chicago–London: University of Chicago Press.
- Lotman, Juri 1990. *Retoorika*. – J. Lotman, *Kultuurisemiootika*. Tlk Pärt Lias, Inta Soms, Rein Veidemann. Tallinn: Olion, lk 217–246.
- Lotman, Rebekka 2011. Bernard Kangro sonetipoeetika. – *Keel ja Kirjandus*, nr 2, lk 81–95.
- Luckhurst, Roger 2008. *The Trauma Question*. London–New York: Routledge.
- Merilai, Arne 1991. Emaleppi allikamäelt. Bernard Kangro kogutud luuletuste ilmumise puhul. – *Keel ja Kirjandus*, nr 9, lk 513–522.
- Merilai, Arne 2008. Bernard Kangro. – Eesti kirjandus paguluses XX sajandil. Toim Piret Kruuspere. (*Collegium litterarum* 9.) Tallinn: Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 420–430.
- Merilai, Arne 2011a. Bernard Kangro ja rahvuslik kosmopolitism. – A. Merilai, *Vokimeister. Kriitilisi konstruktsioone 1990–2011*. (*Studia litteraria Estonica* 11.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 355–358.
- Merilai, Arne 2011b. Bernard Kangro hiline lüroepika. – A. Merilai, *Õnne tähendus. Kriitilisi emotsioone 1990–2010*. (*Studia litteraria Estonica* 10.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 310–314.
- Merilai, Arne 2011c. Bernard Kangro sonetipärg „Eikuskimaa, meta-maailm”. – A. Merilai, *Õnne tähendus. Kriitilisi emotsioone 1990–2010*. (*Studia litteraria Estonica* 10.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 304–309.
- Mikiver, Ilmar 1988. Bernard Kangro – fenomenaalne isamaalaulik. – *Tulimuld*, nr 1, lk 13–19.
- Oja, Hannes 1991. Kangro luule kaheksa aastakümnet. – *Tulimuld*, nr 2, lk 95–100.
- Olesk, Sirje 1990. Tähelepanekuid Bernard Kangro ja Kalju Lepiku luule meetrikast. – *Keel ja Kirjandus*, nr 9, lk 535–541.

- Oras, Ants 1945. Laule meie ajast. – Teataja 27. VI, lk 2.
- Prosa, Külli 1991. Müüt Bernard Kangro luules. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti kirjanduse õppetoolis.
- Radstone, Susannah 2006. Cultures of confession/cultures of testimony. Turning the subject inside out. – Modern Confessional Writing. New Critical Essays. Toim Jo Gill. London–New York: Routledge, lk 166–179.
- Ristikivi, Karl 1967. Bernard Kangro. (Meie kirjanikke 9.) Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Ristikivi, Karl 1996. Eestikeelne uudisilukirjandus Rootsis 1949. – K. Ristikivi, Viimne vabadus. Koost Janika Kronberg. (Eesti mõttelugu 7.) Tartu: Ilmamaa, lk 78–87.
- Rowland, Antony 2014. Poetry as Testimony. Witnessing and Memory in Twentieth-century Poems. New York–London: Routledge.
- Salu, Herbert 1945. Põlenud puu. – Välis-Eesti 24. VI, lk 6.
- Willmann, Asta 1981. Kolm võimekat ümberütajat. – Tulimuld, nr 3, lk 126–132.

„Singing to the last throb”: the poetics of trauma in Bernard Kangro’s poetry

Keywords: Bernard Kangro, poetry as testimony, trauma, World War II

The article discusses six poems from the poetry collection *Põlenud puu* (Charred tree, 1945) and three cycles from the collection *Varjumaa* (Shadowland, 1966), both published in exile by Estonian author Bernard Kangro (1910–1994). Those autobiographical poems and cycles are interpreted as a testimony, testifying not only to the author’s personal experiences of the World War II, but also in the name of the other Estonian refugees and in the name of those who suffered and perished in their home country. The article analyses Kangro’s themes, motifs and figures of speech associated with traumatic experience and remembering, as well as the witness position of the lyrical I. The themes of Kangro’s testimony poems include the great escape from Estonia in 1944, loss of homeland, its violent occupation, and also remembering, commemoration, witnessing, testification and the sinking of the traumatic events into oblivion, which all brings sadness, anxiety and melancholy to his lyrical I. Melancholy is associated with motifs of death referring either to the death wish of the lyrical I or to the painful events caused to the homeland by war and occupation. The gist of Kangro’s testimonial poetry consists of traumatic memories and emotions of recalling them, mainly expressed by means of personification, symbols and depersonification, as well as allegory.

Maarja Hollo (b. 1979), PhD in Estonian Literature, Estonian Literary Museum, Estonian Archives of Cultural History, researcher, maarjahollo@hotmail.com

VEEL KORD MULKIDE RUMALUSEST

KERSTI LUST, TAAVI PAE, EVAR SAAR

Ajakirja 2017. aasta juuninumbris avaldatud artiklile (Pae, Lust 2017) mulkide rahvanimetuse saamisloost reageeris juulis vastulausega keeleteadlane Lembit Vaba (2017). Mõistagi on hea, et mulgi nimetuse päritolu käsitlev artikkel tekitas vastukaja, sest eeskätt diskussioonist saab areneda uus teadmine.

Vaba osutab oma artikli algul indoeuroopa keeli käsitlevatele töödele, kus viidatakse ka Venemaalt pärit saksa juurtega slavistile Max Vasmerile, kes tõi teaduskirjandusse väite, et mulgi nimetus on laen läti keelest (Vaba 2017: 534). Vasmer tõdeb, et sõna *mul'k* esineb läänemeresoome keeltest ainult eesti ja liivi keeles, neiski harva, ning järeldab, et seega on see sõna võõrpäritolu. Läti keeles on aga sõna *mul'kis* väga vana. Vasmer jätkab: „Nii siis tuleb siin tunnistada laenu läti keelest liivi ja eesti keele. On ainult küsitav, kuidas sai võimalikuks üht rahvahõimu nimetada sõnaga, mis 'lollpead' tähendab. Siin esinevad muidugi mitmed seletusvõimalused. Kõige tõenäolisem paistab mulle järgmine: Õige sagedasti nimetatakse rahvaid ja hõime nende kõnemoodu iseäralduste järele” ning toob selle kohta näiteid slaavi keeleruumist (Vasmer 1920: 344). Edasi arvab ta, et küllap mulgid ise seda sõna kasutasid (allikatest pole siiani kinnitust leitud – *autorid*) ja kuna see teistele tundmata oli, siis võtsid nad selle nende kohta tarvitusele. Ja võtab kokku: „Olgu mis põhjusel ka sõna *mulk* hõimunimeks ei saanud, igatahes võin ma veel sarnase tunnistuse ühelt teiselt keelealalt ette tuua, kus 'lollpead' tähendav sõna hõimunimeks on saanud” (Vasmer 1920: 345). Näite toob ta Balkanilt.

Vasmeri artikkel põhineb Emakeele Seltsis (ES) 8. mail 1920. aastal peetud ettekandel (ESA 1921: 8–9). Sellel koosolekul oli lisaks Vasmerile ettekandjaks ka Lauri Kettunen, kes samuti arvas, et sõna *mul'k* pärinemises läti keelest poleks midagi iseäralikku. Arvukate sõnavõtjate mõttearendused olid mitmesuunalised, kuid valdavalt otsiti seoseid läti keelega. Albert Saaberk (Andrus Saareste) teatas kategooriliselt, et läti päritolu on kindel, ja arutelu lõpetas Johannes Aavik oletusega, et rahvanimetuse pärineb Lätist saabunud sisserändajatelt.

Mikroetnonüümi *mulk* päritolu uurima asudes pidasime selle läti päritolu mitte kindlaks, vaid pigem kaheldavaks. Esmalt otsisime vastust küsimusele, kus ja millal see nimetus kirjalikes allikates kasutusele võeti ning kuidas on nimetuse saamisluu seletatud. Nimetus ilmub eesti kirjakeelde 1860. aastatel kirjatükkides, mis käsitlevad viljandimaalaste talude ostu Tartumaal, ning *mulk* on see, kes ostab ära tartumaalase talu. „Sissetungijaid” sõimati mulkideks. Viljandimaalt Tartumaale tulnud paremal järjel sisserändajate mulkideks nimetamist kohalike poolt märkasid ka baltisakslased (Körber 1866). Tollast ilukirjandust, ajakirjanduslikku poleemikat, mälestusi, asustusloolisi ja rändega seotud allikaid komplekselt vaadeldes leiab rohkelt pidet teooriale, et mulgi rahvanimetuse pärineb talude nimest ning levis seoses talude päriseksostmisega. Uurimuse lähenemisviis oli kontekstikeskne ja sotsiaal-

ajalooline: mulkide kohta teada olevat pärimust ja mälestusi suhestati sotsiaal-ajaloolise keskkonnaga ning sõna kasutuselevõttu ja algset levikut vaadeldi konkreetsetes ajaloolis-kultuurilises situatsioonis. Vaba heidab uurimuse autoritele õigustatult ette keeleajaloo vähest tundmist; siinkohal peab aga omakorda nentima, et Vaba väldib kõiki kultuuri- ja sotsiaalajaloolisi aspekte. Samuti kipub ta andmetest välja noppima seda, mis toetab soovitatavat tulemust, ning välja jätma muud (või selle tähtsust vähendama). Nii ongi Vaba keskendunud lätikeelse sõna etümoloogiale, otsides pingsalt võimalusi kinnitamaks läti-laenulisuse teooriat.

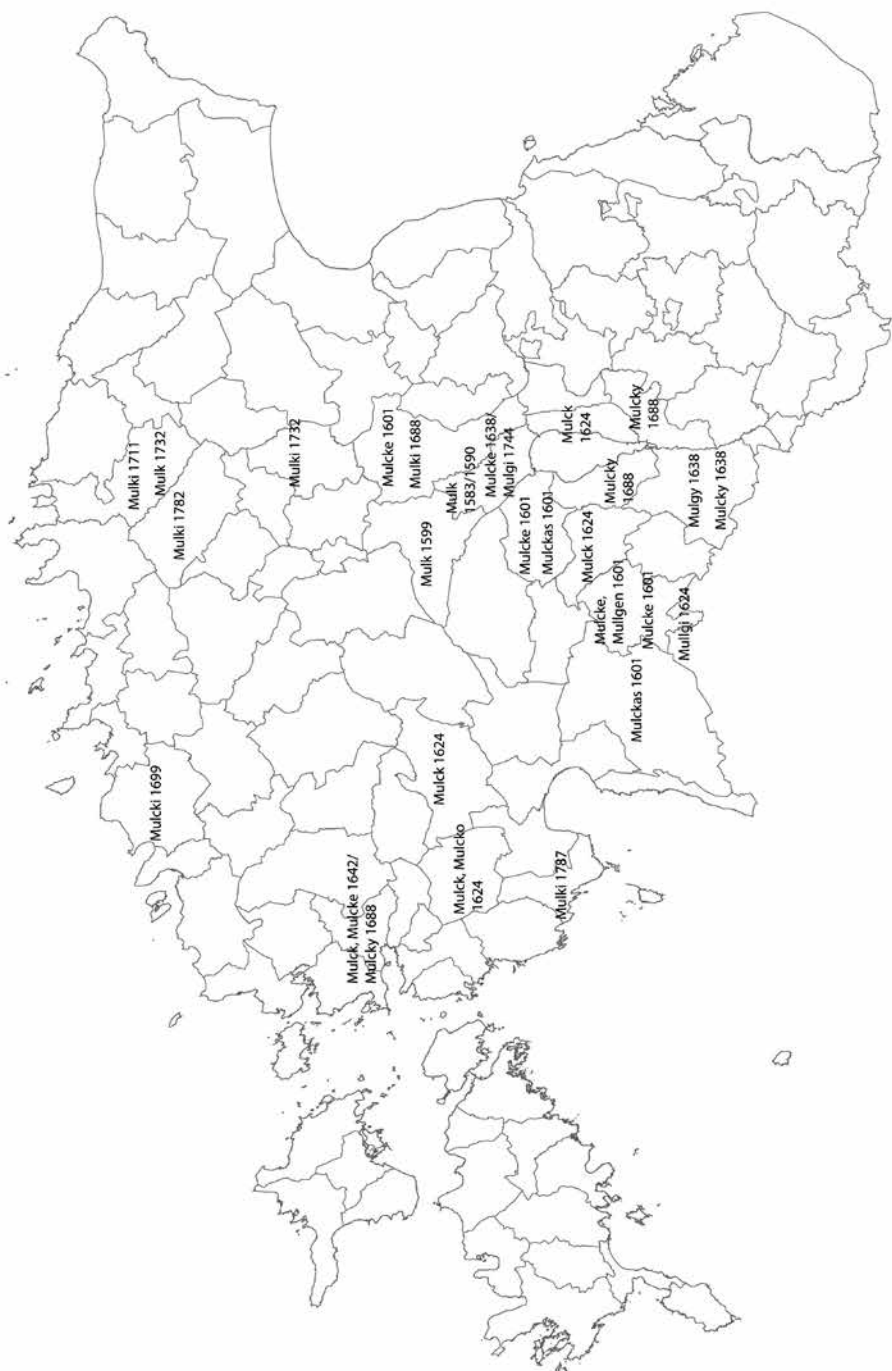
Oleme ühel meelel nende keeleteadlastega, kelle meelest sõna *mulk* etnonüümi tähenduses on noor, kuid ei arva, et see on läti päritolu. Esimeses uurimuses ei leitud allikatest tõendeid kinnitamaks Vasmeri jt mõttearendusi, et rahvanimetuse oleks läti keelest üle võetud. On küll võimalik, et pilkenimi sündis sajandeid tagasi ja sellest pole mingeid märke, kuid samas on mitu teema käsitlejat toonitanud, et mikroetnonüümi *mulk* tekkeaeg jääb XIX sajandi keskpaika (vt ka ESA 1921: 9). Vaba märgib, et aniharva õnnestub seista uue sõna imelise sünnihetke juures (Vaba 2017: 535), kuid antud juhtumi puhul arvab hulk ilu-, aja- ja mälestuskirjanduse autoreid end kirjeldavat selle sünni nii ajas kui ka ruumis sündmuse lähedal viibinutena. Eesti murdesõnastikud ei tunne *mulki* tähenduses 'loll'.¹ Läti rahvaluule väljaanded ei kinnita sõna *mulķis* kasutamist eestlaste kohta (Pae, Lust 2017: 440). Eestlasi on iseloomustatud sõnaga *melni* ('mustad') mulkide mustade kuubede järgi (Rozenbergs 2005: 184jj).² Folkloorsete etnonüümide levik on äärmiselt kohalik, nagu Vaba (2017: 536) rõhutab, kuid seni pole läti vanemast folkloorist mulkide kohta säherduse nime kasutamisest kõnelevat materjali leitud ja pelgast oletusest, et see võinuks olemas olla, jääb väheks. Küll aga on teooriat nimetuse *mulk* läti päritolust väga jõuliselt viidud lõunanaabrite kaasaegsesse teadmisse (nt Odita Krenberga ja Gunta Sloga dokumentaalfilm „Toomas mulkide maalt” (2016)).

Uurimistulemused kinnitavad, et emotsioonidest juhinduvad nõökiva või koguni halvustava sisuga mikroetnonüümid pole tavatud ja need on kahtlusetseta eksoetnonüümid (Vaba 2017: 535). Ka meie väitsime, et nimetus *mulk* on eksoetnonüüm ja omas algselt halvustavat tähendust, olles suisa sõimusõna, kuid kultuuriajaloolised dokumendid lubavad arvata, et nimetuse andsid tartumaalased, mitte lätlased. Sõimunime tuletamine koha- resp. talunimest võib olla haruldane, kuid sedavõrd just huvitav ja omanäoline.

Kui peab paika teooria, mis tuletab mulkide päritolu Mulgi-nimelistest taludest, pole veel lahendatud küsimus Mulgi talu nimest. Artiklis „Mulkide nime saamisloost...” ei välistatud, et Abja mõisa Atika küla aladele jäänud Mulgi talude nimi, kust nn algmulgid Tartumaale tulid, võib pärineda läti keelest. Ent kahtlusi äratav asjaolu, et Mulgi lisa- ja hiljem talunime leidus ka mitmel pool mujal Eestis (vt joonist) – just Mulgi- ja mitte Mulgu-nimelisi,

¹ *Mulk* : *mulgi* seostub peale rahvanimetuse veel mõne täiesti teistsuguse tähendusega. Muhus on *mul'k* olnud ka käbi, Kihelkonnal muuluka ja Kodaveres linapeo tähenduses. Kihelkonnal on *mol'k* või *mul'k* lisaks laulu meloodiat tähendav sõna. (EMS) Vaba eksib Pae ja Lusti lause mõtte esitamisel: me ei väida, et tähendust 'loll' ei tunne murdekeel, vaid eesti murdesõnastikud, ja nii see ka on. Jämajas on küll Vaba väitel registreeritud selline kasutus (Vaba 2017: 535), kuid see fakt pole seotud mikroetnonüümi *mulk* sünniga.

² Tegemist ei ole küll kohaliku, vaid üle Läti tuntud väljendiga (laul LD 2851, kokku 23 varianti; esimene ülestähendus P. Lapsiņši poolt Ruhjas: LD).

Joonis. *Mulk*- ja *Mulgi*-nimede esinemus Eesti alal XVI sajandi lõpul–XVIII sajandil.

Joonise koostamisel on kasutatud publitseeritud adramaarevisjonide protokolle, Eestimaa 1639. aasta maade nimistut ja pisteliselt publitseerimata revisjone ning kirikumeetrikaid. Osa Rootsi Riigiarhiivi ja Venemaa Vanade Aktide Riikliku Keskarhiivi materjale polnud autoritele kättesaadav. Ebataielikel andmetel esines lisanimesid *Mulka* ja *Mulgi* (Mulka võib käänduda nii *Mulgu* kui ka *Mulgi*) eestlaste asualal 27 eri kohas (sh Võisikus kahes külas). Põhja- ja Lõuna-Eesti erinevust aitab muu hulgas seletada viimase hajusam asustus. Vrd ka joonist Pae, Lust 2017: 442.

nagu Vaba (2017: 537) arvab tolle loo autoreid väitvat. Sedastati, et Mulgi nime etümoloogiline päritolu jääb ebaselgeks ja eesti-läti keelekontakti alal (nt Kariste mõisas oli vöörapäraseid lisa- ja talunimesid) on läti algupära võimalik, kuid osutati ka teistele võimalustele: see on olnud soomlase lisanimi ja võib olla seotud sõnaga *mullik(as)* (Pae, Lust 2017: 440–443). Seekord peatume neil võimalustel pikemalt, tuginedes Eesti rahvastiku- ja asustusajaloo allikatele. Kui siiani on Mulgi lisa- ja talunime uurijate tähelepanu olnud koondunud üksiti Eesti-Läti piirialadele või ka Läti alale tervikuna, siis käesolevas artiklis vaatleme lisa- ja talunime *Mulk* ja *Mulgi* levikut kogu eestlaste asualal.

Atika küla *Mulgi* lisa- ja talunime päritolu ei pea me sugugi lahendatuks ka selle käsitlusega, kuid loodame astuda veel sammukese lähemale teadaolevate faktidega võimalikult kooskõlas olevale versioonile *Mulgi*-nimede ja seeläbi ka rahvanimetuse päritolust.

Lisa- ja talunimed *Mulk* ja *Mulgi*

Varasemad asustus- ja rahvastikuloo ning ka majandusdokumendid (nt Tallinna arve- ja kaubaraamatud, maksunimistud) on olnud uurijate huviväljas pikka aega ja neist üksikuid on ka publitseeritud (nt Vanem Tallinna Jaani... 1925; Stackelberg 1928; Johansen 1938; Tallinna turberaamat 1939; Vogel-sang 1976). Sellest väga fragmentaarsest ja põhiliselt Põhja-Eesti (sh Tallinna) kohta käivast ainesest on varasemad uurijad leidnud *Michell Mulk*'i 1455. aastal Tallinnast (Vogelsang 1976),³ *Mulck*'i 1564. aastal Järvamaalt (Palli 1961a: 135; Vaba 1997: 136) ja 1591. aastal Tallinnas turvet saanud lihunik *Mulck Toennis*'e, kes oli ohtlikult haavanud talupoeg Ivo Lulli Keskkülas (Kir) (Tallinna turberaamat 1939: 287). Enamasti on turbeandmine tähendanud, et kusagil linnast väljas toime pandud kuriteo sooritaja põgenes linna kaitse alla. Turberaamatus on kohati nimetatud enne talupoja lisanimi, ilmselt oli tegu talupojaga, kes võis pärineda Keskkülast. 1688. aastal elas Keskkülas neli peremeest lisanimega *Mulcky* (*Tönniss, Jahn, Mart* ja *Jürgen*), üks *Mulcka* ja neli *Mullika* (RA, EAA.1.2.941, l 523 jj).⁴ Lisa- ja talunimi Mulgi esineb siin edaspidi eri allikate järgi järgmisel kujul: 1726 *Mulgi* ~ 1732 *Mullgi* ~ 1766 *Mulgi* ~ 1782 *Mulky* ~ 1794 *Mulgi* (RA, EAA.3.1.459, l 147p; EAA.1242.1.1, l 3, 126p; EAA.1864.2.IV-8, l 366p). Tegemist oli hajataludega.⁵

Mulgy/Mulki lisanime on Eesti asukatest kandnud isik, keda allikates tähistatakse etnonüümiga „soomlane”. 1638. aasta maarevisjoni järgi asus „sel aastal” Roobe mõisa (Hel) soomlane *Mulgy Thomas*, kel oli poeg Oluf (Rev. 1638: 131; Pae, Lust 2017: 440). Soome päritolu võib oletada ka 1688. aastal Vana-Põltsamaa mõisa all kirja pandud *Mulki* Jaagu puhul, kes „vana sol-datina” kasutas mõisast saadud maad (RA, EAA.308.6.299, l 2). 1744. aastaks oli 1/8-adramaaline *Mulcki* Jaagu koht mõisastatud ja samal ajal on Vitsjärve küla all kirjas pisike *Mulcki* Hansu majapidamine (1811 *Mulgi*) (RGADA.274.1.210/1:28, 39; RA, EAA.1865.3.236/10, l 32).

³ 1459. aasta rae trahvihärrade raamatus märgitakse, et ta ei ole kodanik (TLA.230.1.Aa 4a, l 53r). Vt ka Saareste 1935: 139.

⁴ 1642. aastal kujul *Mulcke, Mulck, Mulke* (LVVA.7349.1.217, l 299p, 325).

⁵ RA, EAA.1.2.C-IV-208 *Mulck*'i talud. Vt ka EAA.3.1.468. <http://www.ra.ee/apps/adramaad/> (30. IX 2017).

XVI–XVIII sajandi maarevisjonide protokollidest pole Eesti alalt seni tuvastatud *Mulck/Mulcke/Mulki/Mulgi* lisanimega isikuid, kelle puhul võiks allikast nähtuda läti päritolu.⁶

Sõnale *mulķis* viitab 1601. aastal Lätis Pinte jõest ja Burtnieki järvest lõunas üles tähendatud lisanimi *Multiss* (Švābe 1933: 560).⁷ 1638. aasta revisjonis on Rūjiena (Ruhja) mõisale kuulunud ja 1560. aastal Vene vägede poolt põletatud Pleckumi küla alla märgitud viie aasta eest tulnud kuramaalane *Mulggi Thomas*, kel on seitsmeaastane poeg (Vidzemes... 1638, 3: 730).⁸ Rohkem Liivimaa Läti osas (Vidzeme) 1638. aasta revisjonis sellise lisanimega talumehi kirjas pole. 1601. aastal on Pleckumi vakuses kirjas *Mullgens* (Švābe 1933: 570) ja pole selge, kas *Thomas* tuli Kuramaalt koos lisanimega *Mulggi* või hakati teda nii hüüdma uues kohas talu nime järgi.⁹ 1681. aasta revisjonist leiame *Mulge* lisanime taas vaid samast paigast (Dunsdorfs 1974: 103). Jānis Endzelins mainib „vanadest allikatest” pärit teadet *mulcke* talust Rūjienas (Endzelins 1961: 456–457; Vaba 2017: 537), kuid allikat ei õnnestunud meil tuvastada.¹⁰

XVII sajandil esines meid huvitavat lisanime Liivimaa Eesti osas mitmel pool (vt joonist).¹¹ Tänase Mulgimaa aladel leidus seda Karistes (Võibre k *Mulcke Rautzep* 1601),¹² Helmes (*Mulcky Jack* 1638), Paysto külas (*Mulggi Hann* 1638), Veeliksel (*Mulggi Hann* 1638) ja Abjas (Atika k *Mulcke Jaack*, *Mullgen Peter* 1601) (Rev. 1638: 69, 79, 123, 131; Rev. 1601: 146, 152). Atikal esineb nimi hiljem kujul *Mulcke* (1675), *Mulcken* (1689), *Mulcki* (1698) (RA, EAA.1.2.460, l 300; EAA.1862.1.383; EAA.1275.2.1, l 59).

XVII sajandi esimeste kümnendite Põhja-Eesti kohta samaväärsed publitseeritud allikad puuduvad. 1638. aastal toimus revisjon õigupoolest ainult Liivimaal, sest Eestimaal piirdus asi sellega, et mõisaomanike või -valitsejate poolt kubermanguvalitsusele esitatud aruannetest koostati Eestimaa mõismaade nimistu, mis sisaldab teateid ainult u 170 mõisa kohta.

Paul Johanseni kirjatükis, mille nappi kasutamist Vaba pahaks paneb, markerib autor XVII sajandi esimeste kümnendite maarevisjonidele toetudes paari lausega Ruhja kihelkonna lätistumise kulgu (Johansen 1938: 52;

⁶ Autorid ei saanud kasutada Rootsi Riigiarhiivis Läänemereprovintside maarevisjonide kogus asuvaid, lünklikult säilinud Liivimaa 1638. aasta revisjoni inkvisitsiooniprotokolle, kus uustulnukate päritolu märkimisel ollakse täpsemad (Vasar 1931: 553, 556).

⁷ Lisanimi *Molck* esineb ka Skujenes (Švābe 1933: 458). *Multiss* sarnaneb Viljandimaalt XVI sajandil kirja pandud nimega *Mutli* ~ *Multi*, mis praegu elab edasi perekonnanimena *Mutli* ~ *Mutle*. Lisanimed *Molth*, *Multh* võivad viidata ka läti verbi kujule **mult* 'jahvatama'. Sõna *mulķis* pärineb samast tüvest: *malt* > *maldities* > *mulst* > *mulķis* (Karulis 2001: 607). Siin ja edaspidi peab suhtuma allikakriitiliselt revisjonide kirjapilti ning arvestama kirjapanijate keelelist tausta ja keeleoskust. 1688. aasta revisjoni ajal koguti andmed juba nii mõisnike esitatud vakuraamatute põhjal kui ka inkvisitsiooni ehk küsitluse teel; nii oli see ka XVIII sajandil.

⁸ Arusaadavalt pole *Mulķi* nimega Lätis tegeldud nii intensiivselt kui *Mulgi*-nimedega Eestis. Kuramaalt on teada *Mulķi* Dundagas ja *Molcke* Ģipkas 1582./1583. aastal (Ģipka oli liivlaste küla Kuramaa rannal) (Arbusow 1924: 219, 277; Endzelins 1925: 145–146, 168; Blese 1929: 32, 299).

⁹ Eeskätt hajatalu nimi võis püsida ka siis, kui elanikud vahetusid.

¹⁰ Meile teadaolevates XVII sajandi materjalides sellist nimekuju ei esine.

¹¹ *Mulcke*-nimed esinevad nt ka Rāpinas 1638 (Liivimaa 1638: 256), kuid neist kujunes XVIII sajandi lõpuks *Mulgu*. 1624 *Mulcka* ~1638 *Mulcke* ~1688 *Mulcko* ~ 1738 *Mulgo* ~ 1795 *Mulgu* (Rev. 1624/1627, l: 68; SRA Östersjöprovinsernas jordrevisionshandlingar, 36: 239–240; RGADA.274.1.201: 1082; RA, EAA.1865.2.70/2, l 38p-39).

¹² Seda ametit pidanud mees oli *Mulcke* perest või elas sellenimelises kohas.

Vaba 2017: 536). Praegune uurimisseis ei võimalda aga omavahel põhjuslikult siduda Ruhja kihelkonna lätistumist ja *Mulk / Mulki / Mulgi* lisanime laialdast esinemust Eesti alal muul moel kui lähtudes tõestamata eeldusest, et nimi on tingimata läti algupära. Raske on hinnata, kui „soodsad” olid olud mikroetnonüümi *mulk* tekkeks sõjast, katkust ja näljast räsitud Liivimaa aladel, küll aga teame hästi, et „Villandimaa rahva” tulv ja edukas osturänne XIX sajandi keskpaigast alates andsid söimunime leiutamiseks küllaga põhjust tartumaa-lastele (Pae, Lust 2017). Eesti ala tollase nimevaraga on üldistavalt tegelenud mitu uurijat, kes on võrrelnud XVI sajandi lõpu ja XVII sajandi alguse revisjone. Kogu Lõuna-Eestis moodustasid XVI sajandi lõpul lühikesed, 2–3-silbilised, esmapilgul sageli arusaamatu tähenduse ja päritoluga nimed koos äratuntavalt eesnimeliste lisanimedega enamiku kõigist lisanimedest. Kõige lõunapoolsemas osas (sh Helmes) paistavad eriti silma 2–3-silbilised, harva pikemad vanapärased (vanaeesti eesnimedest või määramata päritoluga) lisanimed (Troska 1995: 56–57). Heldur Palli kinnitusel esines Helme ja Tarvastu piirkonna XVI sajandi lõpu nimevaras arvukalt muistse päritoluga eesti nimed (Palli 1961b). Tõsiselt ja üksikasjalikult tollast rahvaste rännet (sh Eestisest) uuritud pole. Rohkem teame vaid soomlaste kohta (Vasar 1931). Loodi mõisast hiljem eraldatud Pahuvere mõisa all 1624. aastal elanud *Mulck Jan* oli tulnud 20 aasta eest Karksist¹³ (Rev. 1624, 2: 63) ja 1624. aastal Veeliksele asunud *Mulggi Hann* (~ *Mullgi Han*) pärines Abjast (Rev. 1638: 69, 79, 123, 131; Rev. 1624, 2: 64).¹⁴ *Hann* (vt ka eel- ja allpool koos *Mulgi*-nimedega) on nii vanaeesti (ja liivi) nimi kui ka lühend Johannesest (Palli 1961b: 109, 124). Abja mõisa lisanimede analüüs 1624., 1638. ja 1688. aasta revisjoni põhjal ei anna tunnistust selle nimevara lätistumisest.¹⁵

Me teame üsna vähe lisanimede liikumisest ja püsimisest ning kinnistumisest kindlatele taludele. Nimede püsivus (suurtes) väljakülades oli tunduvalt väiksem kui metsakülades või hajataludes. XVI sajandi lõpul polnud peredel ega taludel kindlaid põlvest põlve kanduvaid nimesid (Troska 1995: 37). XVII sajandi algupoolel tulid Lõuna-Eestis käibele uued lisanimed. Harva võis leida lisanimesid, mida samas külas või mõisapiirkonnas oli kandnud mõni eelmine peremees XVI sajandi lõpul. Nimede järjepidevus katkes sealgi, kus kohalik rahvastik rasked ajad üle elas. Eelöeldu aga ei tähenda, et lisanimede andmise põhimõtted või nende üldine laad oleksid XVII sajandil muutunud (Troska 1995: 37–38, 56–57). Lisanime kasutamine ühel ja samal perekonnal läbi aastakümnete või kauemgi muutub paremini jälgitavaks meetrikate põhjal, mida on rohkem säilinud alates XVIII sajandist. XVII ja XVIII sajandil oli lisanimi *Mulk : Mulgi* levinud ka piirkondades, kus nimesaamine lätlastelt ei leia kinnitust.

Vaba väidab, et pole „mõeldav” kaasata lisanime *Mulli(ka)* sõnade ringi, millest *Mulgi*-nimed tulevad (Vaba 2017: 538). Tegelikult näitavad asustus- ja rahvastikuloosid allikad muud. Emakeele Seltsi koosolekul 8. mail 1920. aastal esitas Karp Tiisik teooria, et nimetus *mulk* tuleb sõnast *mullikas*, lisades küll samas, et mullikas tähendab täissöönud meest (ESA 1921: 9). Lisanimi *Mulk : Mulgi* (ja mitte vahetult mikroetnonüüm *mulk*) on mitmel pool kujunenud lisanimest *Mullik(a)* või vaheldunud sellise lisanimega. Hel-

¹³ Karksi oli nii mõis kui ka linnuselään, mille alla kuulus ka Abja mõis.

¹⁴ Nii ei peaks olema võimatu nime siire ka Abjast lõuna suunas.

¹⁵ 1689. aasta vakuraamatus on mõned sellised nimed (*Kauli, Kalpa* jt).

mes 1599 *Mulik* ~ 1638 *Mulcky* (ZD 24: 247; Rev. 1638: 123);¹⁶ Eense külas 1618 *Mullicka Simon* ~ 1624 *Mulck Simon* (SRA Baltiska fogderäkenskaper f 390: 29, 55; Rev. 1624, 2: 26); Kastnas 1779 *Mullika* ~ 1786, 1787 *Mulki* (RA, EAA.1283.2.1);¹⁷ Udrikul 1725/1726 *Mullick Jürri* ~ 1732 *Mulk Jürri*. Keskkülas (vt eespool), Hüürul ja Tarvastus on neid lisanimesid eri allikates samaaegselt või vahelduvalt kasutatud sõltuvalt kirjapanija arusaamisest või suvast. Hüüru Lehmja külas 1688 *Mullika* ~ *Mulcke Mart*;¹⁸ 1699 *Mulcka* ja *Mulcki*; 1743 ~ Mulgi, 1744 *Mulcke* ~ 1766 *Mulki* (RA, EAA.1.2.940, l 879p–881p; EAA.1.2.943; EAA.3.1.479; EAA.1214.2.5; EAA.1214.2.6). Tarvastu mõisa Väluste külas asub *Nenne Anders Kort*'i kohale 1706 *Muluk Adam* ~ 1722 *Mulka Adam* ~ 1738 *Mulki Adam* ~ 1744 *Molluck Adam* ~ 1747 *Mullick Adam* ~ 1751 *Mulki Adam* ~ 1760 *Mulgi Ado*¹⁹ (RA, EAA.567.3.121; EAA.567.3.122; RGADA.274.1.202; RGADA.274.1.214).²⁰ Mõlemad nimed esinevad samas külas ning ilmselt tähistasid ka sama pere või talu Lästes (1732 *Mullica*, 1782 *Mulki* (RA, EAA.1864.2.IV–6:374)) ja Pühastes (1624 *Molloka Tinno*, 1638 *Mollack Tinno*;²¹ 1688 *Mulcky Hann*, 1712 ja järgnevatel aastatel *Mulgi* (Rev. 1624/27, 1: 150; Liivimaa 1638: 98; SRA Östersjöprovinsernas jordrevisionshandlingar, 38; RA, EAA.1264.2.4).

Lisanimi *Mullikas* kohtab ka varauusaegses linnakeskkonnas. Tallinnas oli pikka aega kraamipoe üürnik eestlane Hans (ka *Ihan*, *Jan*, *Jahn*) *Mullikas* (*Mullekaß* ~ *Mollekaß* ~ *Mullekas* ~ *Mullikaß* ~ *Muhlkas*), kes esineb vähemalt aastail 1582–1604 (Kala 2017: 76–77).

Mulgi- ja Mullik-nimede tõlgendusi

Mulgi-lisanimesed, hilisemate talunimede kirja pildile on iseloomulik, et palju esineb variante, kus *l*-i ja klusiili (*k*, *g*) vahel on vokaal. Kas see vokaal on kadunud loomuliku hilise sisekao teel või on tegemist nimedes vahel esineva ebareeglipärase lühenemisega? Teise silbi vokaali kadumine helitute konsonantide või helilise ja helitu konsonandi vahel, nt *hal'tet* 'hallitanud', *haltas* 'halutab ehk valutab', *joot'k* 'joodik', *koptamine* 'koputamine', *tän'ttänüq* 'täni-tanud', kohanimed *Ad'stō* – Adiste ja *Niits'ko* – Niitsiku, on eriti iseloomulik idavõru ja Setu murrakutele ning Tartu murdeala idaosale (Keem, Käsi 2002: 35). Selles piirkonnas vanu *Mulgi*-talunimesid ei esine. Loomulikku sisekadu ei saa oletada ka selle tõttu, et kadunud vokaali peaks kompenseerima vähemasti kolmas välde: **mul'ki*.

Mitmed nimenäited jätavad mulje, et tegemist on *k*-d mitte tüve osana, vaid sufiksi **-kko* või **-kka* jäänukina sisaldavate nimedega. Raske on mõista, miks sellisel juhul lõpevad hilisemad nimevariandid sageli *i*-ga, mitte *-u* või *a*-ga.

¹⁶ *Janemeckulas/Jennamestekuell*'is.

¹⁷ Tegemist on Peteriga, kes oli abielus Mariga. Nimed pärinevad sünnimeetrikast.

¹⁸ Tegemist on sama isikuga (peremees Mart), kelle nimi on samal aastal rts k vakuraamatus *Mullika* ja sks k *Mulcke*.

¹⁹ Talusse tulnud uut peremeest nimetati mõnda aega ka vana, 1688. aastal elanud peremehe lisanimega, kuni uue peremehe nimi sai lõpuks talunimeks (Troska 1995: 35).

²⁰ 1586. ja 1599. aastal (talukoht tühi) on Tarvastu mõisa Järveküla all *Mulika* Peter (Poln. Akten IV: 220; ZD 24: 23). Väluste külas 1688 *Mulcky* ~ *Mulcke* (SRA Östersjöprovinsernas jordrevisionshandlingar, 38).

²¹ Eesisilbi *o*-ga nimekujud panevad võrdlema murdesõnadega *moolukas*, *mulgas*, *mullikas*, *muulik*, *molohk* tähenduses 'muulukas' või 'murakas'.

Kokkuvõttes on usutavam võimalus, et *Mullika* ja *Mulgi* on olnud rööpsed, erinevalt realiseerunud nimekujud samast sõnatüvest ja sama nimetekke motiivi põhjal, aga mitte et *Mulgi* oleks *Mullika*'st lühenenud. Erinevate nimekujude liiga väike ajaline distantis ei lubagi sellist lühenemist kuigi usutavaks pidada.

Lisa- ja talunimede kirja pildis äratav tähelepanu varieerumise sarnasus sõna *muulukas* varieerumisega. Wiedemanni sõnaraamatu Jakob Hurda toimetatud versioonis on ühe märksõna alla ühendatud *mulukas*, *murkam*, *mullakas*, *mülakas*, *molohk*, *mulikas*, *mulk*, *mül*, *mülik*, *mülikas* (Wiedemann 1973 [1893]: 636). Mõni marjanimetuse varauusaegse talupoja lisanimega küllalt levinud, eriti näiteks *Maasikas* ~ *Maasik* ~ *Maask*, aga *muulukas* on pigem näide sellest, kui erinevalt on realiseerunud üks lähedase kõlaga tuleliste pesakond. Meid huvitavate *Mulgi*-nimedega see ei sobi, sest pika *u*-ga variantidest, mis muuluka puhul domineerivad, pole *Mulgi*-nimede juures midagi teada.

Soome perekonnanime *Mulli* on Pirjo Mikkonen ja Sirkka Paikkala kokku viinud sõnaga *mulli* ~ *mullikka* 'mullikas'. Lisanime XVI sajandi kirja pilt: *Mulli*,²² *Mullikka*, *Mulicka* (Mikkonen, Paikkala 1992: 336). *Mullikas* on sõna, mida etümoloogilistes sõnaraamatutes seotakse valdavalt noorlooma mullususega (SSA *mulli*; EES: 287 *mullikas*). Sõna on sarnane, kuid mitte sama päritolu soome sõnaga *muli* 'nudipea, sarvedeta veis' (SSA: *muli*). Et *mulli(kka)* on soome keeles tähendanud ka just härjavärssi, noort veohärga, siis on Mikkonen ja Paikkala pidanud üheks võimalikuks lisanime motiiviks härgadega silma paistvat peremeest, samamoodi nagu varauusaegsetes lisanimedes esinevad tihti sõnad *sonni* 'sõnn' ja *härkä* 'härg'. Teine võimalus on inimese võrdlemine mullika ehk härjavärsiga (Mikkonen, Paikkala 1992: 336).

Mullikka ~ *mullik* ~ *mullikas* on ilmselt läänemeresoome omasõna tuletis ja seda võidi kasutada ka otse inimese kohta mullususe või „muuga” seoses. Mullusus ja „muu” võis siin olla otsene – silmatorkavalt palju *Mulk*- ja *Mullik*-lisanime kandjaid ilmub revisjonides uustulnukadena ja/või on neil külast eraldi põlluala.²³ Mullikuks või mullikaks nimetamist võib kujutleda ka metafoorselt, nii nagu naiivseid, pikaldase mõtlemise või vähese aruga inimesi on nimetatud *eile sündinud*, *eilne*, *eeläne*. Kuid kuna *mullika* sellist tähendust sõnavarakogudes registreeritud pole, ei saa seda rahuldava seletusena esitada. *Mullika*-nimeseletus jätab ka vastamata küsimusele, kuidas nimest võis tekkida *Mulgi*-variant.

Nendel juhtumitel, kus Soome allikates on *Mulli* selgelt ajalooline eesnimi, oleks seda õigem pidada hoopis *Samueli* muganduseks. Näiteks on *Samueli* muganduseks vana eesnimi ja nüüdne perekonnanimi *Muilu* (Mikkonen, Paikkala 1992: 335).

Eespool toodutest parem lahendus läänemeresoome nimevaraga seoses võiks olla säilinud soome ja karjala keele ühises sõnavaras. Karjala ametlikule venepärastatud perekonnanimele *Mullijev* (Муллйев) vastab karjalakeelne lisanimi *Mulli*. Isikunimede uurija Olga Karlova on seda võrrelnud karjala omadussõnaga *mulliško* 'mulkoilevasta, synkästä, jurosta ihmisestä tai härästä [põrnitseva, sünge, mossis inimese või härja kohta]'. Karjala keeles

²² *Mulli* Keskkülas 1530. aastatel (Stackelberg 1928: 135). *Mull(i)*-lisanime kohta XVI sajandi vakuraamatutes ja hilisemates maarevisjonides mitmel pool Eestis.

²³ Vt nt 1599. aastal mitmel pool Viljandimaal ka *Mulli*, *Mulik(e)*, *Mulikoss* (ZS 24: 23, 200, 207, 247, 285).

on veel sõnad *mul'tallah*, *mul'talleh* 'silmistä muljallaan [silmad jõllis, silmi pööritav]', *mul'tasilmä* 'mulkosilmä [punnsilm]' (Karlova 2016: 155). Vrd sm *muljauttaa* ning *mulkaista* 'jõllitada' ja *mulkosilmä* 'punnsilm, jõllsilm'. See sõnapesa pakub võimalust nii jõllitaja kohta loodud tuletisele nõrga astme tüvest: **mullikko*, kui ka tüves *k-d* sisaldavaks variandiks: **mulko*. Hääliku-seaduslikult peaks olema eesti keeles *mulg*, teisalt soome sõnale *malka* vastab eesti keeles *malk*, mitte *malg*. Ka tüvevokaali asendumisele (*-a* või *-o* asemele *-i*) võib *mullik* ~ **mulgo* (> *mullik* ~ *mulgi*) variantide kõrvuti kasutamise puhul leida rahuldava seletuse.

On selge, et 'punnsilm' või 'jõllitaja' sobib hästi inimese individuaalseks lisanimeks, sellest saavad sündida just üksikud talunimed, mitte otseteed etnonüüm. Läänemeresoome-saami sõna (SSA: *mulko*) võis olla olnud tuntud veel ka varauusaegses Eestis. See, et Mulgi talusid ei tekkinud XVI–XVIII sajandil Võru- ja Tartumaal, võib olla seotud *mulgu*-sõna arenguga lõunaeeesti keele tuumikalal: *mulk* : *mulgu*, mille algne tähendus oli 'aiaauk', hakkas seal tähendama auku igas mõttes. Hüpoteetiline **mul'ksilm* 'punnsilm' ja XX sajandi keeles igapäevane *mulkuvaonug silmäq* 'aukus silmad' oleksid lihtsalt täielikud semantilised vastandid.

Nimevariantide *Mulk* ja *Mullik* vaheldumine üksteisele ajaliselt lähedal seisvates kirjapanekutes meenutab ka vaheldusi saksa nimedes. Näiteks *Henke* ja *Henneke* on *k*-sufiksiga moodustatud hellitusnimed lühinimest *Henn(e)*, mis võib olla nii Heinrichist kui Johannesest lähtunud (Kohlheim, Kohlheim 2008: 290). Samamoodi on Dietmarist lähtunud nimevariantide hulgas *Timcke* ja *Timmeke*. Ühe võimaliku võrdlusena võiks tuua saksa perekonnanime, kunagise lisanime *Mull* keskalamaksaks sõnast *mül*, *mule* 'suu, suuvärk, lõuad' (Kohlheim, Kohlheim 2008: 428).

Kuigi mõni eespool toodud seletuskatsetest sobib kirjapandud talunimedega paremini ja teine halvemini, ei saa neist ühtegi kindlaks ja põhimõtteliselt ainsaks talunimedede allikaks lugeda. Nimedele ongi iseloomulik, et tähenduse hämardumine võib esile kutsuda kuju muutumise kasutajate suus. Teatud nimeandmispõhimõtted on universaalsemad, lisanime saaja välimust või iseloomu kirjeldav sõna on sageli algupärasem kui elukoha seostamine metsamarjadega või inimese seostamine mullikate ja härgadega, keda tema talus leidis. Peresid ja talusid tähistavate nimedena funktsioneerivad need kõik siiski ühtviisi hästi.

Ka läti *mulķis* kõlbaks algupäraseks lisanimeks, sest üldiselt ei ole talupojakogukonnas tavaks olnud halvustavaid lisanimesid vältida, kuid samal ajal on „rumal” siiski liialt üldistava tähendusega sõna. Teoreetiliselt sobiks selline tähendus just teise etnose nimetamiseks; kogukonna sees leitakse lisanimedeks erilised markerid. Eestis on teada nõokivate või sõimunimedena näiteks *Kaltz*, *Karroporse*, *Korositt*, *Sitt*, *Laisake*, *Kirkuwaraß*, *Korajalck*, *Kebberjalck*, *Layphe* jt (Palli 1961a: 138; Põltsam-Jürjo 2011: 35).

Kokkuvõtteks

Max Vasmeri tõestusest mikroetnonüümi *mulk* lätilaenulisuse kohta ei ole leidnud kinnitust väide, et tegemist oli lõunaviljandimaalaste enesekohase nimetusega. Samuti ei tunne eesti murdesõnastikud Mandri-Eestis sõna *mul'k*

tähenduses 'loll'. Sõna *mulk* rahvanimetuse tähenduses ilmub kirjakeeles käibebe 1860.–1870. aastatel ja on seotud Lõuna-Viljandimaalt ja Pärnumaalt pärit talude päriksostjatega Tartumaal. Kirjakultuuris on nn algmulke seotud Atika küla Mulgi taludest Tartumaale tulnuteaga.

Lisanime *Mulk* : *Mulgi* on esinenud eestlaste asualal vähemalt alates XVI sajandi keskpaigast. *Mulgi*-lisanimed varieeruvad allikates mitut puhku *Mullik*-ja *Mullikas*-tüüpi lisanimedega. XVII sajandi revisjonides leiab sõnale *mulķis* viitavaid lisanimesid Liivimaa Läti alal väga sporaadiliselt,²⁴ samal ajal kui eestlaste asualal olid *Mulk* ja *Mulki* levinud mitmel pool üle Mandri-Eesti. *Mullika* ja *Mulgi* on olnud pigem rööpsed, erinevalt realiseerunud nimekujud samast sõnatüvest ja sama nimetekke motiivi põhjal ning ei saa väita, et *Mulgi* oleks *Mullika*'st lühenenud. Erinevatest tõlgendamisvõimalustest tõepäraseim näib, et *mullikka* ~ *mullik* ~ *mullikas* on läänemeresoome tuletis ja seda võidi kasutada ka otse inimese kohta mullususe või „muuga” seoses. Mullusus ja „muu” võis siin olla otsene: silmatorkavalt palju *Mulk*- ja *Mullik*-lisanime kandjaid ilmub revisjonides uustulnukatena ja/või on neil külast eraldi põlluala. *Mullika*-nimeseletus jätab aga vastamata küsimusele, kuidas nimest võis tekkida *Mulgi*-variant.

Erinevad tõlgendamisvõimalused ei pruugi üksteist välistada. On võimalik, et lõpuks välja kujunenud talunimed *Mulgi*, perekonnanimed *Mulk*, *Mulkson* jt omavad individuaalsete juhtumitena erinevat tausta – läänemeresoome-, saksa- või ka lätipärast. Ka XVI ja XVII sajandi lisanimede hulka võib kuuluda selliseid, mille aluseks on läti sõna, kuid täiesti ilmselt ei saa vanade *Mulgi*-nimede levimise põhiliseks lähtekohaks pidada Lätit ega läti keele kontaktala.

Artikkel on valminud uurimisprogrammide IUT2-17 „Rahvastiku ruumiline mobiilsus ja linnaregioonide areng” ja EKKM 14-376 „Kagu-Eesti vanad isikunimed” toel.

Allikad

Rahvusarhiiv (RA):

- EAA.1 Eestimaa rootsiaegne kindralkuberner
- EAA.3 Tallinna kindralkuberner
- EAA.308 Liivimaa kubermangu joonestuskoda
- EAA.567 Liivimaa maamõõdu revisjonikomisjon
- EAA.1214 EELK Keila kogudus
- EAA.1227 EELK Kadrina kogudus
- EAA.1236 EELK Koeru kogudus
- EAA.1242 EELK Kirbla kogudus
- EAA.1264 EELK Rõngu kogudus
- EAA.1275 EELK Halliste kogudus
- EAA.1283 EELK Tõstamaa kogudus
- EAA.1286 EELK Paistu kogudus
- EAA.1288 EELK Tarvastu kogudus
- EAA.1862 Perekond Stackelberg

²⁴ Järjepideva liini saaks konstrueerida vaid Ruhja mõisas.

EAA.1864 Eestimaa kubermangu revisjonilehtede kollektsioon
 EAA.1865 Liivimaa kubermangu revisjonilehtede kollektsioon
 Tallinna Linnaarhiiv:
 TLA.230 Tallinna magistraat
 Läti Riiklik Ajalooarhiiv:
 LVVA.7349 Liivimaa rootsiaegne kindralkuberner
 Venemaa Vanade Aktide Riiklik Keskarihiiv:
 RGADA.274 Liivi- ja Eestimaa ning Soome asjade kammerkontor
 Rootsi Riigiarhiiv:
 SRA Östersjöprovinsernas jordrevisionshandlingar
 SRA Baltiska fogderäkenskaper

Kirjandus

- Arbusow, Leonid 1924. Ein Verzeichnis der bäuerlichen Abgaben im Stift Kurland (1582/83). – Acta Universitatis Latviensis. Latvias Universitātes Raksti. X. Rīga, lk 163–278.
- Blese, Ernests 1929. Latviešu personu vārda un uzvārda studijas. I. Rīga.
- Dunsdorfs, Edgars 1974. Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681–1710. Kartenband. Melbourne.
- EES = Eesti etümoloogiasõnaraamat. Peatoim Iris Metsmägi. Koost ja toim Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012.
- EMS = Eesti murrete sõnaraamat. Kd 5, v 25. Maagudama–mehiläne. Toim Mari-Liis Kalvik, Mari Kendla, Tiina Laansalu. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2015.
- Endzelīns, Jānis 1925. Latvijas vietu vārdi. II. Kurzemes un Latgales vārdi. Rīga.
- Endzelīns, Jānis 1961. Latvijas PSR vietvārdi. I dala. 2. sejums, K–O. Rīga: Latvijas PSR Zinatnu Akademijas izdevniecība.
- ESA 1921 = Akadeemilise Emakeele Seltsi aastaraamat. I (1920). Tartu.
- Johansen, Paul 1938. Bruchstücke des Landbuches der Ordensmeister für Rügen und Helmet. – Beiträge zur Kunde Estlands. Kd 21, v 1. Tallinn, lk 43–61.
- Kala, Tiina 2017. Eesti keel pärisnimede ja etnonüümide näitel mõnedes vara-uusaegsetes Tallinna allikates. – Vana Tallinn, kd 28, nr 32, lk 57–82.
- Karlova, Olga 2016. Omaperäisten henkilönnimien säilyminen lisänimissä ja sukunimissä (Savo, Karjala, Vepsä). – Ödagumeresuumlaisi nimeq. Lääne-meresoomlaste nimed. (Võro Instituudi toimõndusõq 30.) Toim Jüvä Sullõv. Võro: Võro Instituut, lk 139–165.
- Karulis, Konstantīns 2001. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. Rīga: Avots.
- Keem, Hella, Kāsi, Inge 2002. Võru murde tekstid. (Eesti murded VI.) Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Kohlheim, Rosa, Kohlheim, Volker 2008. Duden. Lexikon der Familiennamen. Herkunft und Bedeutung von 20 000 Nachnamen. Mannheim–Zürich: Duden-verlag.
- Körber, Carl 1866. Über das Wort „mulk“, pl. „mulgid“. – Öpetatud Eesti Seltsi aastaraamat. / Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. Dorpat, lk 20.
- LD = Latvju dainas, I. Krišjānis Barons, Henrijs Visendorfs. Jelgava, 1894.

- Liivimaa 1638. a. maarevisjon. Eesti asustusala. 1, kaguosa. (ENSV Riigi Keskarhiivi Tartu osakonna toimetused, kd 1, nr 7.) Tartu: Teaduslik Kirjandus, 1941.
- Mikkonen, Pirjo, Paikkala, Sirkka 1992. Sukunimet. Toinen painos. Helsinki: Otava.
- Pae, Taavi, Lust, Kersti 2017. Mulkide nimetuse saamisloost ehk kas mulgid on tõesti rumalad. – Keel ja Kirjandus, nr 6, lk 434–452.
- Palli, Heldur 1961a. Eesti isikunimede kasutamisest meie rahva vanema ajaloo (XIII–XVI saj.) uurimisel. – ENSV TA Toimetised. Ühiskonnateadused, kd 10, nr 2, lk 132–143.
- Palli, Heldur 1961b. Mida kõnelevad isikunimed eestlaste usust XIII–XVI sajandil. – Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis. Koost Ea Jansen. Tallinn: ERK, lk 108–127.
- Poln. Akten = Polnische Akten IV. 1583–1590. Hefte zur Landeskunde Estlands. H. 6, Toim Oleg Roslavlev. München, 1973.
- Põltsam-Jürjo, Inna 2011. Sissevaateid Liivimaa külaühiskonda 15.–16. sajandil. – Tuna, nr 1, lk 20–41.
- Rev. 1601 = Die Revision Livlands 1601. Estnisches Siedlungsgebiet. Hefte zur Landeskunde Estlands. Kd 3. Toim Oleg Roslavlev. München, 1967.
- Rev. 1624, 1 = Das Dorpater Land. 1624/27. Hefte zur Landeskunde Estlands. Toim Oleg Roslavlev. Kd 1. München, 1965.
- Rev. 1624, 2 = Das Pernauer Land 1624. Hefte zur Landeskunde Estlands. Kd 2. Toim Oleg Roslavlev. München, 1967.
- Rev. 1638 = Die Revision Livlands 1638. Estnisches Siedlungsgebiet, 2. Hefte zur Landeskunde Estlands. Kd 4. Toim Oleg Roslavlev. München, 1969.
- Rozenbergs, Jānis 2005. Tautas un zemes latviešu tautasdziesmās. Rīga: Zinātne.
- Saareste, Andrus 1935. Eesti liignimedest varemalt, nüüd ja tulevikus. Tallinn: Nimede eestistamise keskoimkonna kirjastus.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. I–III. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisu 62.) Helsinki 1992–2000.
- Stackelberg, Friedrich 1928. Das älteste Wackenbuch der Wiek (1518–1544). – Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat. / Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1927. Tartu: K. Mattiesen, lk 78–276.
- Švābe, Arveds 1933. Die älteste schwedische Landrevision Livlands (1610). – Akta Universitatis Latviensis. Latvijas Universitātes Raksti. Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes serijs, kd 2, nr 3. Rīga, lk 337–596.
- ZD 24 = Źródła dziejowe, 24. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, 13. Toim Józef Jakubowski, Jan Kordzikowski. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1915.
- Tallinna turberaamat. 1515–1626. I osa. Tekst. / Das Revaler Geleitsbuch. 1515–1626. I Teil, Text. (Tallinna linnaarhiivi väljaanded. / Publikationen aus dem Stadtarchiv Tallinn 9.) Toim Nikolai Essen, Paul Johansen. Tallinn, 1939.
- Troska, Gea 1995. Talunimed läbi aegade. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Vaba, Lembit 1997. Uurimusi läti-eesti keelesuhetest. Tallinn–Tampere: Eesti Keele Instituut, Tampereen Yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- Vaba, Lembit 2017. Rumalad mulgid ehk etümologiseerimise okkiline tee. – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 534–540.

- Vanem Tallinna Jaani haigemaja vakuraamat. / Das älteste Wackenbuch des Revaler St. Johannis-Siechenhauses. 1435–1507. (Tallinna linna arhiivi väljaandend. / Publikationen aus dem Revaler Stadtarchiv, kd 2, v 4.) Toim Paul Johansen. Tallinn: Eestimaa Trükikoja Aktsia-Selts, 1925.
- Vasar, Juhan 1931. Soome asustusest Eestis XVII sajandi keskel. – Eesti Kirjandus, nr 11, lk 549–567; nr 12, lk 639–652.
- Vasmer, Max 1920. Indo-Germaani laensõnad Eesti keeles. – Eesti Kirjandus, nr 11–12, lk 343–346.
- Vidzemes 1638. gada arklu revizija. Latviešu novadi. Actus revisionis Livonoae 1638. Pars Latvie. Die Hakenrevision Livlands 1638. Lettischer Teil. Kd 3: Vecsalace, Rūjene, Ērgeme, Lugaži, Alūksne, Gulbene, Gaujiena, Koknese, Bērzaune, Cesvaine, Suntaži, Zaube, Ērgļi, Skujene, Piebalga un Madliena. Toim Edgars Dunsdorfs. Rīga: Latvijas vēstures institūts, 1941.
- Vogelsang, Reinhard 1976. Kämmereibuch der Stadt Reval 1432–1463. (Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte N. F., kd 22, v 2.) Köln–Wien: Böhlau.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973 [1893]. Eesti-saksa sõnaraamat. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn: Valgus.

Once again about the „foolish *Mulks*”

Keywords: etymology of bynames, place names and folk names

The article challenges again the widespread belief that the folk name *Mulks* derives from the Latvian word *mulķis*, *mulķe* ‘stupid, fool’. The article explores in detail the spread of the byname *Mulk* and *Mulgi* in its various forms in early modern Estland, Livland and Kurland and comes to the conclusion that it was strikingly more common in Estonian-speaking areas than in the Latvian-speaking ones. In principle, the word *mulķis* could fit as a byname, but village dwellers generally preferred more specific words to designate other community members. The byname and place name *Mulgi* in the Estonian-speaking areas does not have to have one single root but in different cases it can originate either from Balto-Finnic, German or Latvian languages. In two cases Finns had this byname. Land revision materials and church books indicate that in several places all over Estonia the byname *Mulgi* is related to an earlier or parallel name *Mulli(ka)* (Fin *mulli* ~ *mullikka* ‘steer’). We suppose that this relationship between *Mulli(ka)* and *Mulgi* cannot be explained by irregular shortening of the word *Mulli(ka)* but they both derive from the same stem. The varying of *Mulk* and *Mullik* close in time resembles the variation of the names *Henke/Henneke* and *Timcke/Timmeke* in German.

Kersti Lust (b. 1976), PhD, University of Tallinn, Estonian Institute for Population Studies, Senior Research Fellow in Historical Demography, kersti_lust@yahoo.com

Taavi Pae (b. 1976), PhD, University of Tartu, Department of Geography, Research Fellow in Human Geography, taavi.pae@ut.ee

Evar Saar (b. 1969), PhD, Võru Institute, Research Fellow, evan.saar@wi.ee

KAS SAMBLA ALL ON KODUPESA?

Hasso Krull. Mõistatuse sild. Kirjutisi aastatest 2009–2016. [Tartu]: Kaksikhammas, 2016. 416 lk.

„Müüt on mõistuse pesa,” ütleb Hasso Krull selle raamatu sissejuhatuses. Teekonda sinnani mõõdab ta eksplitsiitsuse ja implitsiitsuse teljel, sest tulevik on mõistatus, ja mõistatus ise implitsiitsuse võrdkuju (lk 8). Sild aga kujutab endast müütilise kommunikatsiooni sümbolit, mis alati viib teisele poole (lk 302). Nii on igal asjal kaks otsa ja me peame teadma, mida me tõeliselt tahame. Süvaökoloogia rajaja Arne Næssi „Elu filosoofiale” tuginedes näitab autor, kuis kosmilisel sillal saavad kokku possibilism (võimalikkus) ja determinism (ettemääratus). Ennast arvab ta kahtluseteta possibilistide kilda (lk 27, pikemalt tõlketeooria kontekstis lk 210–214). Ent ajaloost teame, et possibilistideks nimetasid endid ka üle-eelmise sajandivahe-tuse uuendusmeelsed prantsuse sotsialistid. Munitsipaalsotsialistid. Lähemalt allpool, kuna ajalooteadusega ei ole Krullil just soojad suhted.

Siinkohal nentigem, et kirvega on „Mõistatuse silla” autor juba proovinud loomislugude labürindis end tulevikku murda, nüüd proovib hambaga. Kaksik-kirves oli labürindi sünni juures, pärast vahendas trükisõnas Krulli luulet ja mõttetarkusi. Kirjanik ise tegi teel müütide algkodu suunas mitmeid vahepeatusi, et luua oma ruum, kus küpseda. Noid peatusi nimetab ta *pesadeks* (lk 13). Kui poeemi Demeetrist sai taas viljakusjumalanna Demeter, tehti esimene peatus jumalanna pesas, kus kodustati mütopoeesia. Siis tuli üks suurem Pesa, milles leidis oma koha poeetiline Muna. Kuid pesamuna ei püsi ju kusagil paigal

ning otsib kõikjalt õiget kodupesa. Nii sattuski ta teele Kaksikhammas, mis teatavasti on sammal ja kuulub taime-riiki. Kas sambla all või varjus peitub ka müütide arvatav algkodu, ei tea vist isegi Krulli kodustatud trikster. Kindel on üksnes see, et „tähen-dus asub kusa-gil sõnade ja asjade vahel” (lk 200), nagu Gilles Deleuze'i järgides kinnitab Krull Peeter Sauterile antud intervjuus. Ning Kaksikhambast on seni proovitud vaid ühte poolt!

Viidatud intervjuus teatab autor muuhulgas, et triksteri hüpotees on alternatiivne (minu sõrendus siin ja edaspidi – A. O.), kosmoloogia ja mõistatus tema keelemänguline vaste (lk 207). Kena – nooruses määratles Hasso Krull end kui alternatiivset luuletajat, nüüd siis on ta samaväärne kultuuriteoreetik! Ikka alternatiivsus ennekõike, olgu või utoopiline. Mina nimetan seda raamatut pärimusfilosoofiaks. Krull tsiteerib eeskätt filosoofe, eesti omasid arvustabki ning Margus Oti terminid *väesolev* ja *käesolev* teevad temaga kogu mõttematka kaasa.

Kuid algab kõik ikkagi luulest.

I

„Mis on luule?” küsib autor algatuseks ja resümeerib samas eneserefleksiooni korras: „Luuletus on keele laps ja ta tähendus on alati ennustamatu” (lk 18). Kunst kunsti pärast on seejuures vältimatu algtingimus ning luuletus saab kujuneda ainult iseendakujuliseks (lk 55).

Samas on žanripiirid murtud ja me elame rütmitaju minetanud vabavärsi vohamise ajal. Kaur Riismaa loomingul näitel sedastab Krull, et värsstekst

kujutab endast tunnusteta luulet (lk 98), ning tsiteerib samas oma eakaaslast Märt Väljataga: „Luuletus on ridadeks jagunev lühitekst, milles semantilised ja häälduspausid ei tarvitse kokku langeda.”¹ Proosa aga olevat lihtsalt „värsi kaotanud halb luule” (lk 21).

Seejuures eristab Krull kolme võimaliku poeetilist hoiakut: aristokraatset, proletaarset ja eremiitset. Viimast iseloomustab ta Marko Kompuse luule põhjal kui eraklust, millega kaasneb hästi läbi mõeldud loomekava. Proletaarset poosi esindab muidugi antilüüriline (:kivisildnik koos oma Jumalast Ilmutatud koolkonnaga. Raskem lugu on aristokraatse hoiakuga, mida esindama on valitud üksainus, ent hea raamat – Tõnu Õnnepalu „Lõpetuse ingel”. Jah, ses teoses leidub luuleridadesse murtud teksti, kuid teatri ja draamakunsti allhoovusi on seal rohkem. Ometi suudab Krull veenda, et see raamatuke on „minasust ületava luule manifest” (lk 40)!

Samale väitele osundatakse ühes hiljutises kriitikaülevaates, ent noored uurijad lisavad kohe: „Lõpetuse ingel” on „kriitika *par excellence*”² ja kutsuvad nõnda kurja karja. Kui tõsimeeli pannakse ühte patta autorimääratluse ta poeetiline proosatekst, luule ja kriitika, siis näitab see üksnes eesti kirjanusteooria nutust seisu. Pole ka midagi imestada – toda vaeslast loobitakse küll semiootika, küll kultuuri- või rahvusteaustuste rüppe, ent süüa ei anta talle enam kusagil! Võõrastele on ta võõras, omadele veel võõram.

Hasso Krulli kiituseks peab ütlema, et üheski oma tekstis ei lahmi ta umbropsu, vaid esitab terviklikke mõttekäike või läbitunnetatud luuleridu, vahel ka õrritab lugejat. Isikupärase luuletõlkijana paneb ta algajaile südamele, et tõlkija „ei tohi olla algupärandi ori” (lk 217). Oma väidet näitlikustab ta selles raamatus Paolo Cavalieri „Loomavaidluse” eestindusega ja Annick Loui-

silt pärineva ülevaatega Jorge Luis Borgese tõlkekäsitlusest, mis ilmselt on talle endale lähedane. Raamatu filosoofilise alatooniga sobivad mõlemad.

Arvustajana astub Krull lugeja ette harva ja siis ka mitte tavapärasel moel, vaid autori (vist eranditult luuletaja) loomingu tervikkäsitlusega. Seekord räägib ta kõigepealt Andrus Kasemaa afektidest ja võrdleb tema ning Triin Tasuja anarhilisi lausujahääli. Kui Kalju Kruusa „mägede mägemus” (lk 97) välja arvata, siis ongi Krulli tekstis luubi all just noorema põlvkonna luule. Mart Kanguri värsse iseloomustab ta kui keeleusalduse luulet, kus „tavaline on ebatavaline” (lk 91), Kaur Riismaa tabab ajarännult. Täpne, aga ka mõnusa muigamapanev on Sveta Grigorjeva modernse esikkogu iseloomustamine just litootese (terminina vist Krulli lemmikkujund) ja antikliimaksi kaudu. Tõnis Vilu senises loomingu näeb Krull tardumusse venitatud avaust, mis viib postapokalüptilise utoopilise aega, ja lisab, et „apokalüptiline meeleolu ongi tänapäevase elutunde põhitoon” (lk 121). Seejuures tunnistab autor teisel: „Teatav traditsionalismi aeg on tulekul; mulle meeldiks kõige rohkem, kui see oleks traditsiooniline modernism, Kaplinski või Mikhelsoni laadis” (lk 177). Tema iidolite nimed on välja öeldud! Maailmakirjanduse kontekstis võib sama rida jätkata raamatu motos tsiteeritud inglise avangardisti J. H. Prynne'i nimega. 1936. aastal sündinud Jeremy Harvard Prynne on meie Mats Traadi eakaaslane, ka luulesse tulid nad ühel aastal (1962) ja sarnases stiilis.

Praegu on huvitav täheldada, et just Jaan Kaplinski oli esimene, kes Hasso Krulli loomisloopeemile „Meeter ja Demeeter” (2004) tunnustust avaldas.³ Ene Mikhelsoni loomingu kohta ütleb Krull ise, et tema luule on mälujälgede luule ja proosa mälujälgede proosa, aga tema ütlematajätmistes aimub esivanemate muistse kogemuse hõngu (lk 135–136). Läänud aastal pani Krull kokku

¹ M. Väljataga, Mis on luule? I. – Keel ja Kirjandus 2013, nr 3, lk 167.

² J. Susi, P-R. Larm, Me kiretu kirjanduskriitika. – Keel ja Kirjandus 2017, nr 3, lk 161.

³ J. Kaplinski, Hasso Krulli rõõmus fatalism. – Vikerkaar 2004, nr 12, lk 120–123.

mahuka valikkogu Mihkelsoni luulest (1976–2010) ja kirjutas sellele huvitava järelsõna, mis õigupoolest pidanuks ka siia raamatusse mahtuma. Kuid läks teisiti ja iseseisva artiklina ei ole autor oma käsitlust kunagi avaldanud. Ometi pälvib ta mullu sellesama, koostatud raamatust lahutamatu järelsõna eest Kulka artiklipreemia. Žürii otsust vaidlustamata sunnib sama kirjatüki tsiitaadi- ja viiterohkus siiski nentima, et tõe huvides pidanuks tubli kolmandik auhinnast minema Aare Pilvele.

II

Järelsõna Mihkelsoni valikkogule lõpeb koostaja loomingu kontekstis väga tähelepanuväärse nendinguga: „[...] ajalugu on juba võsa all, ajalugu läks metsa.”⁴ Ma loodan, et Valdur Mikita lingvistilisse metsa, kuhu ta Krulli sõnu kasutades „kukub kui oma sokiauku”. Et Mikita hulbib pärimusfilosoofina ise sama sokiaugu teisel serval, olen ma tema triloogiast kirjutades juba märkinud.⁵ Sealjuures peitub Mikita isiklik mõttepesa sünesteesias, Krulli oma kosmoloogias. Selles, et „kultuur ei ole pelgalt ajaloo osa ja müüt on tähtsam kui tõde” (lk 361), asuvad nad ühel seisukohal. „Ajaloos terrorile” (Mircea Eliade) vastandab Krull pärimusliku mõõtme ja esitab oma vaate Eesti ajaloole kui esivanemate kultuse Suurele Litootesele.

Otse mõtteteaduse maile juhib Margus Otilt pärinev teose esimene moto „Alus on sula”, millele Krull Oti esimesest väekirjade-raamatust (2015) kirjutades lisab: „Sula ongi alus” (lk 164). Nii koorub välja omalaadne sulamisfilosoofia, mis näikse iseloomustavat mitut 1960. aastate keskpaigast peale ilmale tulnud põlvkonda.

⁴ H. Krull, Redel varemete kohal. – E. Mihkelson, Kõik redelid on tagurpidi. Valik luuletusi 1976–2010. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2016, lk 327.

⁵ A. Oja, Valdur Mikita ulguvad rehad. – A. Oja, Kajaloodi vari. Artikleid ja arvustusi 1989–2016. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2016, lk 336.

Nende taevast oli praegusest sinisem ja rohi rohelisem just N Liidus alanud sula aegu, mis sisendas lootust vabadusele. Kuigi nad nägid, kuis ajutine sula pidi veel enne N Liidu kokkuvarisemist andma maad stagneerunud jääkamaile, säilis neis lootus uuele ja kestvale sulajale. Paraku näitab juba veerand sajandit püsinud oma riik tänastele keskealistele üha kindlamini jäätunud paigalseisu märke. Ometi leiavad meie „sulamisasjatundjad”, et neid segab elu edasikäigus just kuulumine eesti rahvusesse! Räägitakse utopilisest kosmilise mõõtme võtvast uuest ärkamisajast (Hasso Krull), isamaa-imperatiivi ületamisest (Leo Luks), eestlase enesekoloniseerimisest (Aare Pilv). Nii tahe-takse „ümber löigata” (Mihkel Mutt) mitte Eestit, vaid eestlast ennast.

Kitsamalt kirjandusse puutuvalt ütles Karl Martin Sinijärv kord sõna „etnofuturism”, millele Kajar Pruul vastas „etnosümbolism”. Tagasivaates noile aegadele tõstab Krull õigustatult esile võro vaimu ärkamist ja emaemade tähe all sündinud Kauksi Ülle eksperimentaalsust, mille ugrimugrinduses näeb ta Oskar Loores perspektivismi valguses soome-ugri müüdi ellutõstmist. Et kõikevõimalikke isme ja muid vähekasutatavaid võõrsõnu tuleb ühe raamatu jaoks kokku liiga palju, on filosoofide üldomane stiil, mille nimeks võiks olla *literatrism*, sest argikõnes nad ise nii ei räägi. Etnosümboliste esindavate arbutuste kohta mainib „Mõistatuse silla” keeletundlik autor, et nende eesti keel on „ilus, aga surnud keel” (lk 218). Kas sõnad *emantsipatoorne* (pro vabastav, lk 362) või *numinoosne* (jumalaväelise tähenduses, lk 28), rääkimata kreeka algupära matkivast *meioosis*’est (pro meioos, lk 345) peavad esindama elavat eesti keelt? Ja lk 123 kirja pandud *presentistlik kosmos* võiks maakeeli tähendada presendiga kaetud ilmaruumi!

Pigem on kõik kokku üksainus *épater le bourgeois*, nagu ka mitmeti heietatud mõttekäigud laadis „tõeline Eesti kultuur on viletsuse pornograafia” (lk 344). Kui needki näited esindavad „etnofuturismi 2.0”, mida Krulli loomingust nägi

tõusvat Aare Pilv,⁶ siis tekib eesti kirjan-
dusloo foonil küsimus, mis see õieti peab
olema. Kas ohverdet konn tulevikus või
lendavad sead ilma tulevikuta? Etnos
jääb mõlemal juhul ellu, aga rahvus
olevat pelgalt „historistlik konstrukt-
sioon, mida teevad ajaloolased” (lk 275).

Kisub vägisi poliitika maile, aga
Hasso Krull hindavat ainult sunduseta
poliitikat, mis antropoloog Pierre Cas-
tersi järgi „saab toimida ainult ühis-
konnas, kus ajalugu ei toimi” (lk 268).
Alternatiiv on jälle leitud, rahvusriigile
vastandatakse riigita rahvad (antud
juhul bušmanid ja Põhja-Ameerika
indiaanlased). Oma artiklile Looritsast
on Krull „Mõistatuse silla” tarbeks kirju-
tanud pika joonealuse lisamärkuse, kus
ta sotsioloog Ulrich Becki tarkusele tugi-
nedes selgitab: „Kosmopolitiseerumine
on tänapäeval ühtaegu paratamatu ja
hädavajalik protsess” (lk 321).

Õigupoolest polnuks seda lisamärkust
tarviski, piisanuks ainult Krulli huma-
nitaarinstituudi kolleegi Marek Tamme
tunnustava arvustuse lugemisest Krulli
kaksikkogumikule „Pesa. Muna”, mis
kohe algul teatab: „Hasso Krull on meie
ainus kosmopoliitiline filosoof.”⁷ Tamm

⁶ A. Pilv, Muisus ja muistatus. Etnofutu-
rism 2.0. – Looming 2015, nr 4, lk 577.

⁷ M. Tamm, Pesapunumine: Hasso Krulli
kosmopoliitika. – Sirp 2. V 2014, lk 12.

rõhutab, et kosmopoliitika ja kosmo-
politismi vahele ei saa panna võrdus-
märki, ning teatab, et „kosmopoliitika
on teaduslik tegevus uue universaalse
korra loomisel”. Kusjuures tema allikas
on uuem kui Krulli tsiteeritud Beck.
Nimelt kirjutab Belgia teadusfilosoof
Isabelle Stengers (snd 1949) selle küm-
nendi algul antropoloogiapiibli „Cosmo-
politics”, mis peatselt rändas Ameerika-
kasse ja on nüüd kõigile huvilistele netis
inglise keeles kättesaadav.⁸

Ent kus on kirjas „poliitika”, ei saa
teksti politiseerimisest üle ega ümber.
Hasso Krull eelistab „sunduseta poliiti-
kat”, seega võime termini „kosmo-
poliitika” vabalt tuletada ajakirja Cos-
mopolitan nimest. Niisiis: Krulli rah-
vuse- ja ajalooväline universaalkosmos
on uus moeajakiri. Meestele ja filosoofi-
dele. Kui aga tõsiselt, siis loomislood olid
ja jäävad ning silla sambad on endiselt
vees. Kui kivid olid veel pehmed, siis
aitas Krullil labürindis orienteeruda
Ariadne punane lõng. Nüüd on kivid
ammu sammaldunud, ent sambla alt
juba sulab ja Kaksikhamba teine pool on
kasutamata.

ARNO OJA

⁸ <http://www.upress.umn.edu/book-division/books/cosmopolitics-i>

DILETANDI TEEKOND

**Arno Oja. Kajaloodi vari. Artikleid
ja arvustusi 1989–2016. Tallinn:
Eesti Keele Sihtasutus, 2016. 363 lk.**

Agaratele kirjanduskriitika lugejatele
võib säärane pealkiri kõlada ootama-
tult, isegi ülekohtuselt. Arno Oja esseid
ja arvustusi on ju aastakümneid aja-
kirjades ja kultuurikülgedel avaldatud,
nõnda peaks ta olema samavõrd profes-
sionaal kui kes tahes teine kauane osa-
line ses kirjandusruumis. Samavõrd või
enamgi – Toomas Raudam viitab „Kaja-

loodi varju” arvustades Ojale nimelt
kui elukutselisele kriitikule.¹ Ja teiselt
poolt, kas pole toimetaja-, teaduri- või
lektoripalgaliste literaatide kõrval kõik
teised paratamatult vaprad diletandid,
amatöörid, harrastajad – on’s Oja seda
teistest rõhutamisväärselt enam? On
neis ametites puhuti olnud ju temagi.

Ent mööngem: ametis püsimine ei

¹ T. Raudam, Arno Oja tuumakas elu-
töö. – <http://kultuur.err.ee/313414/arvustus-arno-oja-tuumakas-elutoo> (24. X 2017).

pruugi veel kätke da rahuldaval tase-
mel või lausa erakordseid ametioskusi,
nõnda ei pea need ka diletandil kasinad
olema või puuduma. Arno Oja ise kasu-
tab „diletandi” mõistet (viidates deka-
dentsi käsitleja Bourget’ hinnangule
Ernest Renani kohta) viisil, mis otseselt
kutseoskustesse või -staatustesse ei puu-
tugi: „Diletantism tähendab siin äär-
miselt nautlevat ja püsimatut vaimset
hoiakut [...] ning diletant on inimlikku
lollust põlgav dändi” (lk 307).

Kas või kuivõrd on Oja kriitikuna
sedasorti dändi? Alustuseks võib nen-
tida, et „Kajaloodi varjus” on Oja küll
omajagu edev ja puhuti põlglikki, kuid
need pole ilmtingimata ta kriitilise väl-
jenduslaadi põhijooned. Küll aga on
talle läbivalt iseloomulikud nautlemine,
teatav püsimatus ning sellest tingitud
ebauhtlus ja pealiskaudsus; armumine
poetiliselt kujundisse kui veetlevasse
nipsasja, armumine oma armumisse,
nipsasja omastamise ja kollektisioo-
nis eksponeerimise protsessi, milles
kujundi sügavam sisu ja väärtus jääb
pahatihti avamata. Oja ise nimetab
oma mõtisklus- või meeliskluslaadi ka
klaaspärlimänguks – nt lk 96, kus ta
leiab „võimaluse harrastada väikest
klaaspärlimängu” [minu rõhk – B. V.],
jäämata juurdlema selle üle, kas ta nii
mitte poetiliste pärispärlite väärtu-
sest mööda ei vaata.

Nõnda siis ei tule siinsest käsitlusest
kõrvale jätta ka diletandi kui harras-
taja konnotatsiooni – meenutades,
kuidas Doris Kareva kevadisel Eesti
Kirjanduse Seltsi aastaülevaadete koos-
olekul vastas küsimusele „Kes on har-
rastusluuletaja?” ligikaudu nii: harras-
tusluuletaja suhe luulesse on sedavõrd
harras, et ta paneb selle harduse kirja,
vaevamata end ega oma luulet tehniliste
kaalutlustega.

Arno Oja on harras kirjanduskriitik.
Kui ta ka on õppinud oma hardust var-
jama kuiva iroonia või kelmika keele-
mängu taha, on ta kirjatöodes siiski
harjumatus ja puhuti häirivas külluses
„õhkamise märke”. Samuti küllaga pidu-
likku paatost: mitu teksti mõjuvad pigem
lauakõne kui arvustusena. Kahvlikõlin

vastu klaasi kaigub läbi kirjatükkide,
nagu „Tänassilma tüdruk Igaveses Lin-
nas” (käsitletavad Viivi Luige „Varju-
teater” ja Hedi Rosmaga valminud „Ma
olen raamat”), „Avalik paberkandjameil
Toomas Raudamile” (kõnetatava „Ja ära
Kafkat unusta”), „Sümfoonia aegade
kõlakojust” (Helvi Jürissoni „Selle ilma
kõlakojas”), „Teet Kallase mäluteraapia”
(„Kaks meest lauas”)... Kõige enam pais-
tab tavandiretoorikaga silma August
Eelmäe mälestusteraamatust vestev
„Mees kui *Eifeli* torn”: „Aga hingedeaja
künnisel 1931 nägi Valgamaal Hoidre
vallas ilmavalgust poisslaps Kusta Eifel.
Viis aastat hiljem, nime eestindamise
aegu, sai väikemehest August Eelmäe.
Ent Eifelite ettevõtlik töömeheveri ja
külasepatarkus pulbitsevad temas täna-
seni” (lk 277).

Ent eks viidatu ja veel mitmed teks-
tid olegi tähtpäevadeks kirjutatud –
vajalik kultuurilooline žanr seegi. Just
arvukamad argisemad lugemismuljed
äratavad kahtlusi Oja professionaalses
põhjalikkuses. Pindmisel vaatlusel on
need nagu arvustused ikka – seejuu-
res üsnagi keeletundliku ja kindlasti
palju lugenud inimese kirjutatud. Ent
kui süveneda, kasvab nõutus: kus on
neis kirjatöodes uued teadmised teoste
või autorite kohta? Kus on kujundite,
karakterite, süzeeliinide süvaanalüüs,
pikemateks sidusateks mõttekäikudeks
välja arendatud ja näidetega põhjenda-
tud äratundmised teosest ja autori poee-
tikast, käsitletava teose suhtes ülepea
relevantne teave?

Mahukast kogumikust jääb siiski
silma ka mitmeid kirjutisi, milles need
aspektid veenvamalt mõjule pääsevad;
neist hiljem. Ehk varjutab „Kajaloodi
varju” liialt kobav hakatus? „Armas-
tav ja ahastav Visnapuu” (arvustus
Georg Grünbergi koostatud kogumi-
kule „Mu ahastus ja armastus”) alus-
tab taas pidulikult: „Henrik Visnapuu
on 20. aastasaja eesti luuleloos võib-olla
et suurim skald, rahvalik laulik ja loit-
sija, kelle värsside harukordne heakõla
ning meloodiarikkus peibutab viisi-
veeretajaid juba terve sajandi” (lk 13).
Heakene küll – kui silm vesipruuliliku

„aastasaja”/„sajandi” mõttekorduse suhtes kinni pigistada, tekib ju ometi huvi selle vastu, mida Oja sellest värsside heakõlast, meloodiarikkusest ja „häälikumuusikast” esile toob. Järgneb aga faktitihe, ent peaaegu näidetetuhi ülevaade Visnapuu teostest, tekstidest, motiividest ja kujunditest – referatiivne loetelu, mis ei sisalda ühegi kujundi või kõlavõtte süvaanalüüsi. Kuna käsitlus ilmus 1993, võib küll väita, et varasemast teada olevat ja üksvahe omajagu mahavaikitut oligi vaja puhtfaktiliselt meelde tuletada, ent Visnapuu konkreetse valikkogu arvustusena avaldatud tekstilt on siiski põhjendatud oodata, et kriitik põhiosas vaeb just selle valiku põhimõtteid, väljajätteid ja suhet autori-kuvandiga. Grünbergi töö hindamiseni jõuab Oja aga alles eelviimases lõigus...

Paraku selgub „Kajaloodi varju” edasistest tekstidest, et refereerimine ongi üks Oja põhivõtteid – olgu siis kirjandusloo, autori loomekäigu või ette võetud teose ümberjutustus. (Lk 318 taipab ta isegi selle pikalevenimise pärast vabandada, aga enamasti ei paista selles probleemi nägemat.) Mõistagi on ümberjutustused teatud mahuks ja arvustatava teose suhtes relevantset määral konteksti loojana teretulnud, ent need peaksid olema vaid analüüsile lähtepunktiks, mitte arvustuse tuumaks. Veel enam – detailsema analüüsita ju arvustust polegi, on vaid pelk tarbetekst või kooliharjutus.

Oja kui kriitiku järgmine põhivõte on samuti emakeeletundidest tuttav: „leia tekstist kõik kujundid”. Seda teeb Oja tihtilugu suure õhinaga: lükib kujundid üksteise otsa ja näitab kee uhkelt lugejale ette. Katkend Helmut Tarandi koguteose „Ürglohotus” arvustusest: „Kuid ristil on ehk su oma poeg ja põhjavalgus silmapiiritul tundral annab varjudele elu. Kusagil valgustab tuletikuga Diogenes eesti rahvatantsu mõõkadega ja lendav hollandlanna (mitte too Baturini oma!) kepsutab üldrahvalikku kasatšokki tibla nahaga” (lk 20). Ja see on vaid üks paljudest sarnastest korjetest, mis küll annavad tunnistust lugemisnaudingust, kuid ei selgita, kuidas üks või teine kujund tekstis areneb, milline

on selle koht ja suhe teiste kujunditega teoses kui tervikus, mida see lubab väita kogu autoripoetika ja selle muutuste kohta. Pelk leitud pärlite kokkukõlksutamine ei loo veel uut kirjanduslikku teadmist ja mõistmist.

On’s süvatõlgendaja töö liiga nõudlik – või oleks Oja selleks võimelinegi, ent sellest on talle vähe? Ikka ja jälle on tunda, kuidas Oja pürib ise intensiivse kujundilooma poole; on tunda iha olla ise poeet, olla kirjanik (nii Rein Veidemann kui ka Janika Kronberg nimetavadki teda „metakirjanikuks”²). Artiklikogu nimikujund on küll omajagu kohmakas ja saatesõnas antud selgitus lööb selle veel abitumalt laperdama, ent kohati võib Oja ambitsioon viia ka väikeste vaimukate õnnestumisteni: „Kõigepealt saatis Jumal Maa peale salapärase emotikoni (:) (elektroonilise silma, lumememme torso) ja too sõi luuletaja Kivisildniku eesnime ära. Siis sai vastne (:kivisildnik ilmutuse, ujus suvepealinna külje alla ja hakkas kirjastajaks” (lk 206). Sagedamini kiindub Oja oma kujundimängu siiski autori- ja teosepoetika avamise arvel või oma põhivastutust kriitikuna prokrastineerides. Katkend arvustusest Sofi Oksase romaanile „Kui tuvid kadusid”: „Röömu- ja linnulembesitel prantslastel õnnestus heleda tuviga paremini sõprust pidada. Nad suskasid ta koguni laulu sisse, aga siin Euroopa serval sai nende „Kolme tuvi kohvikust” kohvimaja „Kolm pääsulindu”. Eks Eesti rahvuslinnuks kuulutatud lipuvärvides suitsupääsuke nõudis muidugi põlistamist, ent eestlane on oma kodupoolist ikka pidanud pääsupesaks maailma räästa all. Nüüd on meil isegi „Pääsupesa” lasteade! Ja lapsed lendavad ikka laia ilma justkui pääsukesed. Või siis tuvikesed? Päril tuvid aga kaovad, hüljates pääsupesa kui arenguks sobimatu.” (lk 169) Andestust, aga see on lihtsalt loba.

²R. Veidemann, Metakirjanik Arno Oja vahefiniš. – Postimees. AK 27. VIII 2016. <https://kultuur.postimees.ee/3812613/metakirjanik-arno-oja-vahefinis> (25. X 2017); J. Kronberg, Metakirjanik A ja O. – Looming 2017, nr 3, lk 451.

Eriti drastiline näide Oja belletristilistest katsetustest on Mehis Heinsaare novellikogust „Unistuste tappev kasvamine” ajendatud kirjatöö „Hämaruses helendust otsides” – kui lõpulõigu toimetamisnurin välja arvata, on tulemuseks *fan fiction*, algteose harras ja nautlev treiler, mis arvustusena paraku üsna kasutu. Ehk veelgi enam elevel näib Oja olevat Valdur Mikita metsikute lingvistikate sõna- ja mõttemängulisest eesti-meelsusest, aga sellestki kirjutades jääb ta järelemängijaks, saamata edasimõtlejaks.

Oja kaitseks võib neil juhtudel ju vastu väita, et ta kuulutab ikkagi hingesidet teostega, keele- ja mõttelendudega, levitab siirast kirjandusvaimustust ja see võib niigi ilmunud/ilmuvatele klaaimatele analüüsile olla ergutavaks täienduseks. Kindlasti on kujundilootelus lustivat Oja meeldivam lugeda kui ta nurinat toimetamisvigade üle (arvestades, kui piinlikult apsuksillaseks on ta enda teos jäänud) või keele- ja kirjanduspoliitilisi torkeid, mis kipuvad kõlama kohatult, kui ei evi mingit pistmist arvustatava teosega. Mille käsitlus algab näiteks niimoodi: „Ajakirjast Looming tunamulluse aasta luuleülevaadet (Maarja Kangro) taas üle lugedes tuletab end meelde aksioomina võetav tõde, et keel olla kirjutava inimese tööriist. Ent peab too tööriist just tingimata võõramaist päritolu olema? Tekstist teksti korduvad meie kirjasõnas moetermin „diskursus” ning toorlaenud „mainstriim” (Kangro kirjutab „mainstriim”) ja „trend”. Toona kirjutas Maarja Kangro muuhulgas ka „disursusevälisest [*sic*] luulest”, mis tähendab luule ääremaile jäämist, teatavat „alamöödulisust.” (lk 189) Kes arvas ära, et jutuks on võetud Ott Rauna koguteos „Iseenese välja näitus”? Ehk oli Raun tolles luuleülevaates mainitud näitena luule ääremaadelt? Kus sellega: „Rauna ta sinna kilda siiski ei arvanud ja tänu talle selle eest!” (lk 189) Oja suudab ka Maarja Vaino Tammsaare-käsitluse vaagimisse poetada lööbi (:))kivisildniku pihta, põlastada siin-seal feministe (välja arvatud Tiina Kirss ja Johanna Ross) ning ala-

tasa keelt teritada mõistete „uusausus”, „uuslihtsus” ja „uussiirus” üle (veidi pikemalt lk 301–302 ja 329). Nende viimati mainitud vändbrändide suhtes on pila küll õigustatud, ent „Kajaloodi varjus” aina kordudes mõjub takkajärele üleküllasena (ehkki jah, mõnda aega need ju kirjanduslikus arutelus käibel olid – praegu on raske mäletada, et keegi neid ülepea võis tõsiselt võtta). Teisal pöördub nõök kriitiku enese vastu – hämmastav, et ülikoolis õpetanu ei tea, mis on longituudne meetod (lk 349).

Kõigi nende vajakajäämist ja rabe-dusilmingute juures ei ole Oja ometi kirjanduslikult ja kriitiliselt kurt ega küündimatu. Ta oskab ära tunda, kirjeldada ja hinnata professionaalset, süvenevat, *belletristilise talendiga* kirjutatud kirjanduslugu ja kriitilist analüüsi – kogumiku plusspoolele võib arvata „Prelüüdi ja fuuga eesti kirjandusloole” (Toomas Haugi „Klassikute lahkumisest”, selle järje arvustus on taas heitlikum ja hüplikum), samuti käsitluse Jaak Rähesoo teatriraamatust „Hecuba pärast”. Veel enam – nagu alguses nentisin, kätkeb „Kajaloodi vari” ka mitmeid sidusaid, haaravaid, autori teose või kogu loomingu suhtes huvi ja elevust äratavaid motiivianalüüse, näiteks „Kaks müüti Rein Salurist” (kuigi veidi jääb siin häirima viitelaiskus ja umbmäärasus varasema retseptiooni suhtes) ja samuti Salurile keskenduv „Rassistumise fenomen”. Lugejate juhatamine „unustatud kirjanike maale” (lk 93) näib olevat Arno Oja südameasjaks ka Kalle Kure ja Rudolf Rimmeli puhul, mõlemat kunagist arvustust tasunuks selle kogu jaoks pikemaks-põhjalikumaks kirjutada, muhedat ja ehk hiljukesi eneseiroonilistki mõttekaaslust ju jagub (Oja Rimmelist: „Tublisti aatlev, väheke heitlik, taoti pateetiline, veidike lorisev, vormirange, ent sisulohakas”, lk 52). Samasugust soojust ja vandeseltslaslikkust kumavad mitmed vastukajad Toomas Raudami teostele. Toekamate arvustuste osaliseks on saanud veel Mart Mägi, Enn Vetemaa, Indrek Hirv, Albert Trapeez, Kalev Kesküla, Tarmo Teder, Andres Langemets (kuigi

viimasegi puhul jätab näitevaesus väidet mõnevõrra õõnsaks, on ometi tunda, et sellesse luulesse on kriitik süvenenud ja sisse elanud).

Niisiis, ennekõike suudab Oja süvitsi minna (laias laastus) põlvkonnakaaslastest meesautorite loomingusse – suurimaks erandiks Ervin Õunapuu, kelle „Väikeses palveraamatus” märkab Oja küll kõnekaid detaile, kuid mõistmatud üldistused annavad tunnistust maa-ilmavaatelisest haakumatusest (hiljem kinnitab seda naiivklerikaalne kaasa-kiitmine Toomas Liivi kunagisele „Eesti gootikast” kirjutatud möödalugemise meistriklässile). Veel mitmes arvustuses on analüütilisemad löigud üsna võrdmahuliselt läbisegi edvistamiste, ümberjutustuste, klaaspärlimängu ja kõrvalise teabega. Nõudliku sisutoimetaja toel saanuks nii mõndagi ümber töötada ja tulemuseks kujunenuks märksa kontsentreerituma, kultuuriväärtuslikuma kriitikakogu tuumik. Sellesse tuumakamasse kogusse võinuksid veel mahtuda tajutatult läbi mõeldud (ja loengutes ilmselt mitmeid kordi läbi kõneldud) lühiaurimused pagulaspoetide Kalju Lepiku ja Ilmar Laabani loomingust. Paar arvustust väliskirjandusest (Mahmud Darwishi „Meil on sõnadest maa”, juba viidatud Bourget’-käsitus) jäävad küll praeguses valimikus irdu, ent on siiski piisavalt õnnestunud, et tasu-kuks kaaluda nende täiendamist veel mõne laiailma-kaemusega. Visnapuu-referaadi asemel võinuks „Kajaloodi varju” aga alustada tööpoolest sinne varaseim tekst, Loomingus ilmunud ülevaade „Uite ja seoseid eesti luules 1988” – küll mõningate vaieldavustega, kuid siiski teravmeelne ja panoraamne kirjanduslike väärtushinnangute deklaratsioon.

Veel liigset ja segavat: nooremate põlvede kirjanike loominguga Oja hiljem reeglina veenvalt ja kütkestavalt suhestuda ei suuda, vaimutsemisest

või biograafilistest triviaalsustest naljalt kaugemale ei jõua. Ka peamiselt Eesti Ekspressis ilmunud lühiarvustused lisavad praegusele kogule enamjaolt vaid mahtu ja vahtu, mitte sisulist kaalu. Mitmete „unustatud kirjanike maa” asukate teoseid pole Oja mäletamisväärsimaks kirjutanud. Lausa maitselibastusena mõjub „Kirjandus okupeeritud Eestis. Lühikäsitlus” – TEA entsüklopeedias ilmunud artikkel või pigem kohatult familiaarses keelepruugis palavikuline loetelu (viisipärase registrivahetusega jäänud loengukonspekt?): „Kirjastusse oli kuhjunud enneolematult palju enneolematut luulet ja noorluuletajate rahustamiseks otsustati nende värsid vihkudesse klammerdada ning vihud siis neljakaupa papist karpidesse toppida” (lk 267). Ning koguteost lõpetav taies „Eestlane ja Eesti riik. Kirjanduslik essee” pürib ehk sügavatele ja suurejoonelistele üldistustele, aga tõestab kõige halastamatumalt, kuidas Oja ei ole suur publitsist. Ta ajalootaju koosneb käibetõdedest, keelemängud kalduvad labasusse (Taara/taara, „*valitsus = va lits uss*”) ja ühiskonnakriitika kõlab kui nokastanud naabrimehe torin.

Nõnda on „Kajaloodi vari” kokkuvõttes tunnistus kirjandusmeedia „jooksva kriitika” kauasest hädast: kui rööprähkluse ajastul kiireid ja viljakaid kirjutajaid napib ning need vähesedki ei kipu tähtaegadest kinni pidama, siis saab premeeritud ojalik usinus, ent sellega kaasneb ebaühtlus ja lausa pelk vormitäide. Väarikas koondteoses ei pea seda ebaühtlust ometi taastootma: mahult õhem, sisult tihkem *best of* teinuks enam au nii kirjandusele kui ka Arno Ojale, kelles on ometi ka küllalt professionaali. Teda ongi mõeldud kõnetama see mõõndusi ja pehmendusi trotsiv kriitika.

BERK VAHER

MIHKELSONI ALLEGOORILINE VAREMETEPOEETIKA JA TRUUDUS LEINALE

Ene Mihkelson. Kõik redelid on tagurpidi. Valik luuletusi 1976–2010. Koostanud Hasso Krull. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2016. 351 lk.

Kuidas kirjutada arvustust luulekogule, mis autori eluajal ilmunuist jääb viimaseks? Teisisõnu, kuidas kirjutada arvustust elava klassiku raamatule (lk 307), kui kirjutamise käigus selgub, et elava klassiku looming on nüüdseks lõplik, et autorit ei ole enam meie hulgas?

Alustada võib enimihkelsonlikest täpsustustest. Näiteks sellest, et „Kõik redelid on tagurpidi. Valik luuletusi 1976–2010” on rangelt võttes siiski valikkogu ning kõik sealsed luuletused on juba varem ilmunud. Loomulikult on see originaalne, koostaja nägemusest lähtuv kogu, mis on ühtlasi varustatud Hasso Krulli mahuka, põhjaliku teadusartikli mõõtu järelsõnaga „Redel varemete kohal. Ene Mihkelsoni allegooriline poeetika” (lk 305–330).

„Kõik redelid on tagurpidi” ei ole aga Ene Mihkelsoni viimane raamat, sest veel 2017. aasta kevadel ilmus kirjastuses EKSA „Ahasveruse une” kaua igatsetud uustrükk. Nii nagu oli sama kirjastus 2014. aastal andnud uuesti välja „Nime vaeva” ning kolme varasemat proosateost koondata raamatu „Matsi põhi. Kuju keset väljakut. Korter”. Ent „Kõik redelid on tagurpidi” on üks eriline, omanäoline ja eelkõige väga vajalik raamat, mille on komponeerinud Hasso Krull (küllap Ene Mihkelsoniga konsulteerides) ja mis pakub nii luuletuste valiku kui ka kaaluka järelsõnaga välja ühe võimaluste paleti, kuidas Mihkelsoni luulet lugeda ja tõlgendada. Võib küll tekkida küsimus, kumb kumba rohkem toetab, kas Krulli järelsõna tema esitatud luulevalikut või Mihkelsoni tekstid Krulli filosoofilist mõttearendust ja väiteid Mihkelsoni luule kohta. Ilmselgelt on selline ühe inimese komponeeritud

kogumik sündinud pika süstemaatilise lugemise tulemusel ning Mihkelsoni luuletused ei ole juhuslikus ega ka pelgalt kronoloogilises järjestuses. Neil on oma sisemine, Krulli antud loogika, mis kindlasti tõukub järelsõnas Mihkelsoni luule kohta püstitatud teesidest. Võib-olla aktsepteerigemgi alustuseks, et Krulli järelsõna toestab ja seletab Mihkelsoni luulet samavõrd, kui kogumikku valitud tekstid kinnitavad Krulli (hüpo)teesi Mihkelsoni luulest kui Walter Benjamini mõttes allegoorilisest kurbmängulisest.

„Kõik redelid on tagurpidi” koosneb neljast osast, kuhu on valitud luuletusi üheteistkümnest kogust ehk kõikidest Ene Mihkelsoni uudisluulekogudest. Kogumiku esimeses osas „Meiekujuline auk” (lk 6–107) leidub tekste aastast 1976–1985, kokku viiest raamatust: „Selle talve laused” (1978), „Ring ja nelinurk” (1979), „Algolekud” (1980), „Tuhased tiivad” (1982) ja „Igiliikuja” (1985). Teine osa „Rohelistel hangedel” (lk 108–219) sisaldab luulet vahemikust 1986–1991 ehk kogudest „Tulek on su saatatus” (1987), „Elujoonis” (1989), „Võimalus õunast loobuda” (1990) ja „Hüüdjä hääl” (1993). Kolmanda osa (luulet 1995–2010) on Krull nimetanud „Puhta mõtte allikaks” (lk 220–287) ning selles on kahe üsna pika ilmunisvahega raamatu tekstid: „Pidevus neelab üht nuga” (1997) ja „Torn” (2010). Neljas osa „Olen Su küsimuses” (aastad 1976–1978; lk 288–303) on mahult kõige lühem ning pöördub tagasi Mihkelsoni kahe esimese luulekogu „Selle talve laused” ja „Ring ja nelinurk” juurde.

On äärmiselt tänuväärne, et koostaja on raamatu lõpus ära toonud, millises luulekogus ja mis leheküljel mingi tekst algselt on ilmunud. Samuti leidub raamatus luuletuste alfabeetiline register, mis võimaldab kogust üht konkreetset teksti pealkirja ehk Mihkelsoni puhul esirea järgi otsida.

Seega raamatu lõpuosas Krull selgitab, millistest luulekogudest millised tekstid millistesse osadesse on valitud, aga ta ei põhjenda, miks on ta otsustanud raamatu üles ehitada just sellisena, nagu see meie ees on. Kuna iga vahepealkirja all on vastava jao luuletuste ajavahemik, siis torkab silma, et kolm esimest osa on kronoloogilises järjekorras, kuid iga osa sees on tekstid rivistatud ilmselt temaatiliselt. Kogumiku neljas osa pöördub aga tagasi Mihkelsoni luuletee alguse juurde. Niisiis on ilmne, et Krulli ei huvita pelgalt luuletaja kujunemine ajas, vaid talle on koostamisel olulised veel mingid muud kriteeriumid. Võiks arvata, et neljas osa moodustab eraldi tsükli seetõttu, et sellesse on koondatud Mihkelsoni proosaluuletused. Kuid tekst, millest on tõukunud neljanda jao pealkiri – „Olen su küsimuses” –, on hoopis, selles osas erandlikult, murtud ridadega (lk 297).

Enne kui liikuda sisuliste küsimuste juurde – kuigi tegelikult on Ene Mihkelsoni tekstide vorm alati lahutamatu seotud sisuga –, torkab kujunduses silma, et raamatut raamivad kaks luuletust. Kuldpruunis kirjas sinisel taustal on tiitellehe eel luuletus „Ei leina ema ega isa kes on läinud” (algselt ilmunud kogus „Selle talve laused”) ja enne taga-kaant „Tuul kannab siia tasast üminat” (luulekogust „Torn”). Samuti torkab silma, et kolmele esimesele osale eelneb ka kuldpruunis kirjas, ent valgel lehel justkui moto või sissejuhatusena üks luuletus: „Meiekujulisele augule” eelneb „Kui ma neid metsi välja ei mõelnud”, teise osa „Rohelistel hangedel” ees on „Õhtu jõuab Aeg saabub” ja „Puhta mõtte allikale” eelneb luuletus „Nüüd toon kaevust vett Kaev on allikas”. Viimasele, neljandale osale ei ole ette asetatud sissejuhatavat n-ö moto-luuletust.

Järelsõnas toetub Krull saksa-juudi filosoofile Walter Benjaminile ja tema „Saksa kurbmängu algupärale” („Ursprung des deutschen Trauerspiels”, 1928), et seletada ja kirjeldada Ene Mihkelsoni luule allegoorilisust, selle kurbmängulist elutunnetust, hämarust ning sealjuures sündmuslikkust

(lk 308–311). Ta asetab oma järelsõna motoks Walter Benjamini lause „Allegorien sind im Reiche der Gedanken was Ruinen im Reiche der Dinge.”¹ Krull osutab niisiis, et lugeja leiab Mihkelsoni luulest varemete maastiku (sellesama, mille leiab maailmast luuletaja ise), see võib olla mõeldud nii otseselt kui ka allegooriana. Nagu sõnastab Krull, tähendab Ene Mihkelsoni luules kõik otse öeldu alati veel midagi muud (lk 321). Varemetemaailma ei taha ega saagi luuletaja heastada, korda seada, lunastada ega ka selle eest põgeneda; vastupidi, ta on otsustanud selles püsida, ta peabki selles püsima.

Mihkelsonil on üks luuletus, mis sobib hästi kirjeldama niisugust luuletaja hoiakut: „Näen sind tulevat tagurpidi / selg ees silmad teekonnas / mis jääbki haavana lahti” (lk 82). „Sina” selles luuletuses võiks olla luuletaja ise, kes ei saa pöörata silmi mineviku varemelt. Justnagu Walter Benjamin ajaloo ingel: „Seal, kus meie ette ilmub sündmusteahel, näeb tema ühtainust katastroofi, mis lakkamatult kuhjab varemeid varemete peale ja paiskab need tema jalge ette. Ta tahaks küll jääda, äratada surnud ja panna purustatu uuesti kokku. Aga paradiisi poolt puhub marutuul, mis on hakanud ta tiibadesse ja on nii tugev, et ingel ei suuda neid enam sulgeda.”²

Selline benjaminlik, kas just positiivse, aga kindlasti filosoofilise ja paradoksaalselt jõudu andva tähendusega võimetus oma tiibu sulgeda ning pilku rusudelt ja varemelt ära pöörata on Mihkelsonile vaieldamatult omane. Olen ka ise püüdnud kirjeldada Mihkelsoni proosa poeetikat ja jutustaja hoiakut üsna sarnaselt, samuti osaliselt Benjaminile toetudes, aga ka moraalse tunnistuse märksõnaga.³ Krull räägib

¹ Allegooriad on mõtete maailmas need-samad mis varemend asjade maailmas.

² W. Benjamin, Ajaloo mõistest. (Tlk H. Krull.) – W. Benjamin, Valik esseid. Loomingu Raamatukogu 2010, nr 26–29, lk 173.

³ A. Sakova, Moraalne tunnistus kui tulevikku suunatud lootus. Tähelepanekuid Ene Mihkelsoni romaanist „Ahasveeruse

kurbmängulise eluhoiakuga seoses veel Mihkelsoni antigonelikust truudusest leinale ja sellest, et „Mihkelsoni jaoks on ajalugu *leina ajalugu*: lein, kurbus ja melanhoolia hoiavad tema maailma koos, seovad ajalugu, mälu ja und, annavad talle tõe, väe ja õiglustunde” (lk 319). Võib-olla võiks lisada, et just surelikkuse mõistmine ning inimese elu lõplikkuse väga selge tajumine on see, mis määratleb Ene Mihkelsoni luule olemuse ja kogu tema luuletajahoia. Sest Ene Mihkelsoni poetika ei kätke ainult kurbmängulist elukäsitust, vaid füüsiliselt tajutava elamise raskuse, sh inimese surelikkuse tunnetamist ning selle kaasamist loomingusse. Surma motiiv muide esineb Mihkelsoni luules ääretult sageli, käesolevas luulekogus kõige enam just teises osas „Rohelistel hangedel”. Võib-olla tasub meenutada sedagi, et Mihkelsonilt on ilmunud ka novellide ja laastude kogumik „Surma sünnipäev” (1996).

Viivi Luik on ühes ööülikooli loengus lausunud järgmist: „Tõel ja valel aitas alati vahet teha see, et inimese tajus end surelikuna ja teadvustas endale surma vääramatust.”⁴ Mulle näib, et seesama surelikkusega arvestamine, millest räägib Luik, on Mihkelsonil aidanud kanda varemest teadlik olemise raskust ning kasvatada seda teadlikkust oma loomingus ja iseendasse suletuses niivõrd, et purunenu teadvustamine on saavutanud tõepoolest oma maksimaalse võimalikkuse. Suletusest Mihkelsoni luules on Viivi Luik kirjutanud luulekogu „Elujoonis” arvustuses juba 1990. aastal: see väljendab „[m]itte ainult okupeeritud maal elavate inimeste elutunnet, vaid ka vaimu suletust lihasse, sureliku liha kurbust, ruumi suletust seintesse, maastiku suletust silmapiiri, tunde suletust tundjasse. Seda on iga-

üks kogenud, kuid selle väljendamiseks on olemas ainult üks Mihkelson.”⁵

Seda mõtet on aastaid hiljem jätkanud Aare Pilv: „Neile suletustele võiks veel mõned lisada: mina suletus keelelisusse, keele suletus isamaasse, st keelelisuse suletus konkreetsesse eesti keelde koos selle kultuurilise kontekstiga; või avaramas/sügavamas (kuidas soovite) plaanis mina suletus inimeseksolemisse (suletus olukorda, kus enam pole *võimalust õunast loobuda*).”⁶

Pilv on ühtlasi kirjeldanud Mihkelsoni luulet piibellikku allegoorilise võrdpildi kaudu kui „pingul veinilähkreid”: „Mihkelsoni luuletuste keel on nagu pinevil pind, mis talitseb altpoolt tulevat survet, ometi selle suurele jõule järele andmata.”⁷ See kujund on oluline ning tähenduslik ka Krullile, kes jätkab Aare Pilvele toetudes: „Mihkelsoni luule on küll müstiline tekst, sest ta „annab pidevalt märku millestki, mis jääb lausumisvõimest väljapoole”, kuid samas ometi ei ole ka, sest müstilise tuuma piiramise asemel püüab siin välja tungida hoopis „mingi varjatu, pinnaalune, mis keelde on suletud”, nii et „müstilise kesta pinnareljeef lükatakse kombatavaks altpoolt, seestpoolt.” (lk 313)

Tõepoolest, Mihkelsoni luule annab lugejale aimu, kuidas „[a]sjad ilmnevad oma pingehetkes, pingulolekuhetkes, mil neil on kindel kuju, sest nad on oma suletuses saavutanud kõrgeima määra, olukorra, kus nad puutuvad täielikult kokku neid sulgeva kestaga, neil pole oma suletuse sees enam liikumisruumi.”⁸

Krull liigub pingul veinilähkrite kujundi ja maailma suletuse juurest edasi ning püüab avada Mihkelsoni luule suhet müstilisuse või teispoolisusega, pakkudes välja taevast alla ripuva redeli kujundi, mis toimib justkui

uni”. – Adressaadi dünaamika ja kirjanduse pingeväljad. Koost, toim L. Kurvet-Käosaar, M. Laak. (Studia litteraria Estonica 18.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2016, lk 109.

⁴ V. Luik, Vale mitu olekut. – V. Luik, Pildi ilu rikkumise paratamatus. Esseed ja artiklid. Tallinn: EKSA, 2017, lk 54.

⁵ V. Luik, Mihkelsonist kui ohtlikust luuletajast. – Keel ja Kirjandus 1990, nr 2, lk 113.

⁶ A. Pilv, Pingul veinilähkrid. – Päevad on laused. Ene Mihkelson. Toim A. Merilai. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005, lk 34–35.

⁷ A. Pilv, Pingul veinilähkrid, lk 36.

⁸ A. Pilv, Pingul veinilähkrid, lk 35.

võimaliku ühenduslülina siinpoolsusse suletud ja sellest väljapoole jääva maailma vahel („allilm”, „maailm”, „ülailm”, lk 318), kuid ma ei ole kindel, kas antud hetkel ise oskan ja tahan selle kujundiga kaasa minna. Jääksin esialgu püsima selle juurde, et Mihkelsoni tõepoolest müstiline luule annab pidevalt märku millestki, mis jääb lausumisvõimest väljapoole⁹; et tema luule on kui varemete maastik – ühtaegu hämar ja „südmuse omadustega” (lk 308) –, mida ise loomustab truudus leinale ja kurbmänguline elutunnetus.

Krull loeb Mihkelsoni unenäolist luuletust „Üks redel ripub taevast” (lk 111) märgilisena, parima sissepääsuna kogu Mihkelsoni loomingusse (lk 317), ning valib redeli nii oma järelsõna („Redel varemete kohal”) kui ka terve luulekogu kandvaks kujundiks. Lause „kõik redelid on tagurpidi” on pärit luuletusest „Olla võib et armu puudumine oligi arm” (lk 30), mis on algselt ilmunud luulekogus „Tuhased tiivad”. Järelsõnas tõlgendab Krull väga sümpaatselt redelite tagurpilisust, öeldes, et taevast alla rippuvad kõisredelid, mis võiksid viia otse taevasse, suletusest ära, ei tee seda ometi: „Redelid ei vii ära, vaid pööravad tagasi; nad toovad maa peale, ikka ajaloo varemete juurde, ja nii ongi hea.” (lk 320)

Pahupidi redelites sisaldub minu jaoks ka mihkelsonlik (keele)mängulisus või väljakutsuvus. Sest õigupoolest ei pruugi mõnel redelil olla mitte mingit vahet, kas

ta on või ei ole tagurpidi, ja mõnel teisel on jällegi väga suur vahe, nii et redeli kasutamine muutub võimatuks.

Just nii ambivalentne on ka Krulli välja pakutud redel varemete kohal. See on vaieldamatult sobiv ja hea kujund Mihkelsoni luulest mõtlemiseks, isegi kui mina lugejana sellega lõpuni kaasa minna ei taha (küllap teatud määral tõrksusest ühe kujundi valimise vajalikkuse suhtes). Mõtlen, et kui me räägime ja Krull ise räägib Mihkelsoni luulest kui niisugusest loomingust, mis otsib ja liigub hämaral alal, sellisel, kus „keel on muutunud poolläbipaistvaks rägas-tikuks, millest kumab intensiivselt läbi miski, mida me enam ei söanda nimetada tähenduseks” (lk 310), ja kui me mõistame, et Mihkelsoni luule ei taandu ühele või paarile väitele ning kujundile ega allu kunagi lõplikult keelele, siis võibki üks kujund olla Mihkelsoni luule kirjeldamiseks nii sobiv kui ka ebasobiv.

Jättes redeli kõrvale, jäävad meile ikkagi varemed ja allegooriline varemetepoeetika, mida Krull on suurepäraselt avanud ja kirjeldanud. Just nii nagu Ene Mihkelson on oma allegoorilises luules kombanud inimese surelikkuse ning lõplikkuse piire, on Hasso Krull kombanud ka Mihkelsoni luule piire, valgustanud selle hämaralaid ning avanud sellesse mitmeid sissepääsu võimalusi. „Kõik redelid on tagurpidi” on suurepäraselt koostatud väga sisukas valik Mihkelsoni luulet.

⁹ A. Pilv, Pingul veinilähkrid, lk 36.

AIJA SAKOVA

KUIDAS SIDUDA FOLKLOORI JA FOLKLORISTIKAT ARHEOLOOGIAGA?

Pikne Kama. Arheoloogiliste ja folkloorsete allikate kooskasutusvõimalused: inimjäänused märgaladel. Combining archaeological and folkloristic sources: human remains in wetlands. (Dissertationes Archaeologiae Universitatis

Tartuensis 7.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2017. 259 lk.

Pikne Kama tänavu Tartu Ülikoolis kaitstud doktoritöö koosneb neljast artiklist ning neid siduvast ja sissejuhatavast katuspeatükist. Väitekirja

kaasatud artiklid on avaldatud (või kaitsmise ajaks avaldamiseks vastu võetud) arheoloogia ja folkloristika alastes rahvusvahelistes teadusajakirjades ja seega ingliskeelsed. Tööd raamiv sisutihe katuspeatükk on esitatud samas mahus nii eesti kui ka inglise keeles. Nii leiduvad väitekirjas võõrkeelsetena avaldatud artiklite põhiseisukohad eesti lugeja jaoks ka emakeeles ning kindlasti arendab ja rikastab uurimus tervikuna vastavateemalist teadusdiskussiooni siinses keeleruumis.

Doktoriväitekirja eesmärk on arheoloogiliste ja folkloristlike (autori keelepruugi kohaselt folkloorsete) allikate uurimistöös kooskasutamise võimaluste vaagimine, mis teeb sellest metoodiliselt nõudliku ja erialadevahelise ettevõtmise. Töö kaardistab seni Eesti arheoloogias ja folkloristikas põhjalikumalt käsitlemata alasid ning seega on väitekirja teemapüstitus nii Eesti kui ka rahvusvahelist teadusruumi silmas pidades uudne. Uurimuse arheoloogiline empiiriline allikmaterjal – märgaladelt leitud inimjäänused – esitab uurijale samuti suure väljakutse. Nagu Kama katuspeatükis (lk 28) tõdeb, pole märgalade arheoloogiaga Eestis varem nii ulatuslikult tegeletud, sest vastavaid välitöid on tehniliselt keeruline teostada ja seega napib märgaladega seonduvat leiuainet. Nii on kõigiti õigustatud lähenemine, mis püüab seniseid kitsaskohti lahendada teiste erialade ainekku kasutades, uut ainet otsides ja ise juurde luues. Ja kuigi kõik väitekirja ettevalmistamise käigus läbi viidud arheoloogilised välitööd ei andnud loodetud tulemusi (vt väitekirja kolmas artikkel), näitavad kaante vahele koondatud uurimused valitud lähenemise potentsiaali ja rakendatavust edasises uurimistöös samal suunal.

Eesti arheoloogid on küll varemgi folkloristlikke allikaid kasutanud, kuid Kama doktoritöö pakub sellealasele praktikale laiema metoodilise raamistiku ning vaeb ka eri distsipliinide sidumisel esile tulevaid probleeme. Väitekirja folkloristist oponentina (teine oponent oli arheoloog Juris

Urtāns Lāti kultuuriakadeemiast) pööran järgnevalt tähelepanu uurimuse nendele aspektidele, mis kõnetasid mind just folkloristika perspektiivist. Ehkki autor rõhutab katuspeatüki sissejuhatuses, et folkloorse ainese käsitus on töös „mõnevõrra teistsugune kui folkloristikas harjutud” (lk 13) ning ennekõike vaatleb ta rahvalaule arheoloogi vaatepunktist, usun, et folkloristi kõrvalpilk võiks valitud lähenemise edasiarendamisel kasulik olla. Seda ka põhjusel, et interdistsiplinaarse doktoritöö juhendajad olid eranditult arheoloogid – Ester Oras ja Heiki Valk Tartu Ülikoolist ning Christina Fredengren Stockholmi ülikoolist.

Interdistsiplinaarne teemapüstitus eeldab kirjutajalt head orienteerumist mitme eriala mõisteruumis ja oskussõnavaras. Väitekirja kaasatud artiklites on folkloristika ja arheoloogia mõisteparatuuri ühendamine hästi ja tasakaalustatult välja peetud. Eriti suur on folkloristliku ainese osakaal esimeses artiklis „Kui vana on regilaul? Matuseteemaliste rahvalaulude motiivide dateerimine arheoloogilist ainek kasutades”.¹ Selles mahukas artiklis pakub autor regilauludes leiduvatele motiividele välja mitmeid uusi tõlgendusi, kõrvutades laulumotiive praktikatega, mille kohta leidub jälgi Eesti arheoloogilises materjalis ning mis lubavad omakorda teha oletusi nende laulude vanuse kohta.² Lisaks vähemate variantidega esindatud laulude käsitlusele on artiklis tähelepanu pööratud ka laulutüübile „Ema haua”, mis on olnud viimasel kahel kümnendil folkloristidele³ üks enim kõneainet pakunud vanemaid rahvalaule. Pikne Kama ei piirdu siin varasemate uurijate seisus-

¹ P. Kama, How old is runosong? Dating the motifs of burial-related folk songs by using archeological material. – *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 2017, nr 68, lk 131–168.

² Vt artikli joonist nr 3, lk 159.

³ Vrd nt Ülo Valgu, Aado Lintropi, Madis Arukase, Mari Sarve ja Amar Annuse vastavateemalisi artikleid.

kohtade kordamisega, vaid esitab neile toetudes oma, arheoloogilisest ainesest lähtuva asjatundliku tõlgenduse.

Doktoritöö teises artiklis „Kohapärimus soolaipadest ja soolaip kohapärimusest”⁴ (mille pealkiri sisaldab omajagu sõnamängu) on vaatluse all konkreetse arheoloogilise leiuliigiga – inimjäänustega soodest ja rabadest – seotud folkloorne aines. Autor analüüsib pärimustekste, mis vahendavad teavet märgaladele matmise ja uppumise ning sealt inimjäänuste leidmise kohta. Kuna vastavat leiumaterjali on Eestis arheoloogiliselt dokumenteeritud vähe (erandiks on 1936. aastal Rabiverest leitud soolaip), siis on folkloorsed allikad selle teema tõlgendamisel ning edasiste uuringute kavandamisel olulise tähtsusega. Eraldi juhtumina käsitleb autor eespool nimetatud Rabivere leiu järgselt jäädvustatud rahvaluuletekste, mis osutavad kujukalt sellele, et ka arheoloogide uurimistöö mõjutab dokumenteeritavat pärimust. Nii tuleb autoril artikli aruteluosas⁵ tunnistada, et kohapärimuse ja reaaleluliste sündmuste seostamine on keeruline ettevõtmine, iga folklooriteksti tuleks käsitleda unikaalsena ning hinnata selle potentsiaalset seost kunagi aset leidnud sündmuste ja praktikatega.

Väitekirja kolmas artikkel „Kohapärimus kui tööriist muististe identifitseerimiseks”⁶ analüüsib arheoloogias laiemalt rakendatavat meetodit kasutada rahvaluuletekste muististe avastamiseks. Pikne Kama võtab artiklis võrdlevalt vaatluse alla Vana-Võrumaa linnused, Karula kihelkonna alal lokaliseeritud kalmed kuival maal ning märgalaobjektid, millega seoses viitab

pärimus potentsiaalsetele inimjäänuste leidudele. Nii linnamägede kui ka kalmete puhul on kohapärimusel olnud määrav roll nende muistiseliikide identifitseerimisel, kuigi kalmete puhul pole see enamikul juhtudel arheoloogiliselt tõestatud. Võrreldes linnustega seostuva pärimusega on kalmete kohta käiv rahvapärimus mitmekesisem, -kihilisem ning keerukam tõlgendada. Kui muinas-aegsete linnamägede suhtes tõdes autor suulise pärimuse järjepidevust, siis kalmete kohta käivad folkloorsed tekstid viitavad nende algse otstarbe unustamisele. Innustatuna folkloori osatähtsusest muude muistiseliikide lokaliseerimisel, viis autor läbi proovikaevamisi märgaladel, mille kohta on jäädvustatud pärimust inimsäilmete leidmisest. Viieteistkümnnes, peamiselt Lõuna-Eesti pärimuspaigas, kus proovikaevamisi tehti, uut arheoloogilist leiuaainest esile ei tulnud, kuid autor sõnastab artiklis veenvad põhjused, miks esimesed sedalaadi katsed tulemusi ei andnud.

Neljas, koos Marge Konsaga kirjutatud artikkel „Arheoloogilised uuringud Alasoo Varjemäe põletusmatustega kalmistul ja asulakohal”⁷ võtab kokku proovikaevamised Alatskivi vallas endisel märgalal, mille viikingiaegset leiumaterjali saab tõlgendada kui tuleriidalt pärinevate esemete vette asetamist. Kuigi see artikkel keskendub ennekõike uue arheoloogilise ainese tutvustamisele ja tõlgendamisele, avastasid sellegi muististekompleksi detektoristid pärimusjuttude põhjal ning ka arheoloogilise seire käigus õnnestus uurijatel jäädvustada koha kohta uut folkloorset materjali.

Kõik doktoritöösse koondatud artiklid näitlikustavad seega erinevaid võimalusi, kuidas arheoloogiat ja folkloristikat uurimistöös kombineerida. Laiem teoreetiline ja metodoloogiline raamistus

⁴ P. Kama, Place-lore concerning bog bodies and a bog body concerning place-lore. – *Journal of Wetland Archaeology* 2016, kd 16, lk 1–16.

⁵ P. Kama, Place-lore concerning bog bodies and a bog body concerning place-lore, lk 13–14.

⁶ P. Kama, Place-lore as a tool to identify archaeological sites. – *Estonian Journal of Archaeology / Eesti Arheoloogiaajakiri* 2017, kd 21, nr 2, lk 89–116.

⁷ P. Kama, M. Konsa, Archaeological investigations on the cremation cemetery and settlement site of Alasoo Varjemägi. – *Arheoloogilised välitööd Eestis = Archaeological Fieldwork in Estonia* 2015. Toim E. Russow, A. Haak. Tallinn: Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut, 2016, lk 103–112.

sellisele praktikale on esitatud väitekirja katuspeatükis, milles iseloomustatakse muuhulgas folkloori erinevaid kasutusviise arheoloogias, vaetakse eri allikate koos- ja riskasutusega seotud probleeme ning hinnatakse selle praktika tulemuslikkust (vt lk 54–68). Just töö katuspeatükis leidis folkloristi seisukohalt küsitavaid vastandusi ja probleemseid sõnastusi, millest mõnel sooviksin järgnevalt peatuda.

Arheoloogina vaatleb autor oma töös „rahvaluulet kui minevikuinformatsiooni allikat” (lk 13) ning teda huvitab ennekõike see, kuidas suhestuvad folklooritekstid minevikusündmuste ja käitumismustritega. Sedalaadi küsimusteringiga tegelemiseks loob Kama tõlgendusraami, milles püüab folkloori ja ajaloolise tegelikkuse suhet lahti mõtestada. Ta ei nõustu seisukohaga, mille järgi peaks ajaloolisi fakte ja folkloori vastandama, vaid toob õigustatult välja selle, kuidas rahvaluule vahendab omal moel mineviku tähtsust ja tähendusi (lk 55). Samas kasutab autor arheoloogiliste ja folkloristlike allikate keerukate suhete avamiseks kaasaegse folklooriteooria seisukohalt probleeme vastandusi, nagu näiteks traditsiooniline vs. tänapäeva folkloor, unikaalne vs. stereotüüpne folkloor ning järjepidev vs. sekundaarne folkloor.

Neist on mõiste *traditsiooniline folkloor* käsitletav tautoloogilisena, sest traditsioonilisus on üks folkloori olemuslikest tunnustest. Ka tänapäeva folkloor põhineb traditsioonidel, kuid autori jaoks tekitab probleeme ilmselt see, kuidas traditsiooni määratleda. Stereotüüpse ja unikaalsuse mõisteid kasutab autor regilaulude ja kohajuttude erinevuste esiletoomiseks, rakendades neid folkloristika kontekstis harjumatul viisil. Otstarbekam oleks siin olnud arvesse võtta žanrispetsiifikast tingitud erisusi, mis on aluseks sellele, et teatud folkloorivormid peegeldavad reaalelulisi sündmusi vahetumalt kui teised. Usutavasti on sedalaadi ebakõlade põhjuseks autori kasutatud folkloristikaalased käsitlused (sh Richard Viidalepa koostatud „Eesti rahvaluule ülevaade” aastast

1959 ning Ülo Tedre peatükk „Rahvaluule” koguteoses „Eesti rahvakultuur” (1998)), mis mõtestavad rahvaluulet minevikulise nähtuse ja kirjutamata kirjandusena ega võta folkloori dünaamilise pärimusprotsessina.

Küsimusi tekitavad ka töös kasutatud järjepideva ja sekundaarse folkloori mõisted. Autor kasutab järjepideva pärimuse mõistet tähistamaks sellist arheoloogiliste muististega seotud folkloori, mis „on alguse saanud seoses muistise algupärase kasutusega ja on katkematult läbi aja suulises kultuuris edasi kandunud” (lk 65). Selline määratlus on suuresti hüpoteetiline konstruktsioon, mis ei võta küllaldaselt arvesse folklooriprotsessi keerukust ega mitmeplaanilisust ning taandab selle lineaarsele järjepidevusele. Nii pole selles kontseptsioonis arvestatud näiteks muististe kui füüsiliste objektide rolli pärimuse püsimisel ja taasloomisel, mis linnamägede puhul on ilmselt üks peamisi järjepidevuse taganud faktoreid. Seega pole järjepideva (nn primaarse) ja sekundaarse folkloori eristamine ja vastandamine alati õigustatud, vaid otstarbekam on seda käsitleda sama protsessi eri järkudena.⁸ Usutavasti saanuks autor neist folklooriteooria alastest kitsaskohtadest hõlpsalt hoiduda, kui ta oleks töö folkloori puudutavate osade kirjutamise käigus tutvunud kaasaegsemate käsitlustega ning küsinud enam nõu folkloristidelt.

Nendest teooria ja terminoloogia alastest probleemidest hoolimata on kokkuvõttes tegemist olulise tööga erialadevahelisel uurimisväljal, mis kombineerib edukalt folkloristika ja arheoloogia allikaid ja lähenemisi. See on hädavajalik vundament nende distsipliinide uurimistulemuste edasiseks sünteesimiseks ja uute teadmiste loomiseks.

ERGO-HART VÄSTRIK

⁸ Vt nt L. Honko, Folklooriprotsess. – Mäetagused 1998, nr 6, lk 56–84.

Kihnu sõnaraamat. Koostanud Reene Leas, Reti Könninge, Silvi Murulaug, Ellen Niit. Toimetanud Karl Pajusalu, Jüri Viikberg. Kihnu Kultuuri Instituut, Eesti Keele Instituut, Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut. Kihnu-Pärnu-Tallinn-Tartu: Eesti Keele Sihtasutus, 2016. 652 lk.

UNESCO maailmapärandi nimekirja kuuluv Kihnu pärimuskultuur on juba päris hästi dokumenteeritud. Selle materiaalsel külge on kirjeldanud Theodor Saar, kes on käsitlenud põhjalikult Kihnu laevaehitust, aga ka peremärke¹; ulatuslikumat etnograafilist ülevaadet argielust pakub Vilve Kalitsa monograafia²; näputööd esitlevad mitmed raamatud³. Vaimse poole võtavad kokku „Vana kandle” Kihnu köited⁴ ja mitmed Ingrid Rüütli uurimused⁵. Viimati lisandus üks magistr töö Kihnu rahvausundist.⁶

¹ T. Saar, Kihnu raamat. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 68. Tallinn, 1998.

² V. Kalits, Kihnlaste elatusalad XIX sajandi keskpaigast XX sajandi keskpaigani. Kihnu: Kihnu Kultuuriruum, 2006.

³ K. Jõeeste, Kihnu kõrdid eile ja täna. Semiootiline esemeuurimus. Viljandi: Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia, 2012; I. Uus, Noppeid Kihnu näputööst. Viljandi: OÜ Eesti Looming, 2012; K. Summatavet, Loomise vägi. Kihnu Roosi käsitöökogu. Tallinn: EHEsummatavet OÜ, 2017.

⁴ O. Kõiva, I. Rüütel, Vana kannel VII: 1. Kihnu regilaulud. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv, Eesti Keele Instituut, folkloristika osakond, 1997; O. Kõiva, I. Rüütel, Vana kannel VII: 2. Kihnu regilaulud. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv, etnomusikoloogia osakond, 2003.

⁵ I. Rüütel, Naised Kihnu kultuuris. Tartu: [Eesti Kirjandusmuuseumi] Teaduskirjastus, 2013; I. Rüütel, S. Kapper, Kihnu tantsud. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2015.

⁶ J. Sudak, Luupainajad Kihnu rahvausundis. Luupainajapärimuse võrdlev ana-

Kuid Kihnu ei ole jäänud üksnes linnaastatult uurijate huviobjektiks, ka kohapeal on sirgunud haritlasi, kes on asunud oma keelt ja vaimset pärandit kirja panema. Neid ei ole kannustanud niivõrd teaduslik huvi kui praktilised kaalutlused: tagada Kihnu algupärase kultuuri elujõulisus. Nii on umbes tosina aastaga siginenud jõudsalt kooli kirjavara: „Kihnu lugõmik”⁷, „Aabets”⁸, „Kihnlasõ emäkiel”⁹. Viimane pole üksnes õpik, vaid ka teaduslikus mõttes heal tasemel keelekirjeldus.

Nüüd on kihnlased, tõsi küll, kutseliste keeleteadlaste toel, maha saanud soliidse leksikograafilise teosega. „Kihnu sõnaraamat” sisaldab üle 6000 märksõna, olles nii mahu poolest kui ka ülesehituselt võrreldav „Mulgi sõnastiku” ja „Hiiu sõnaraamatuga”. Kõiki neid on nimetatud rahvasõnaraamatuteks.¹⁰ Sellise määratluse on vist tinginud asjaolu, et teose koostamise algatus tuli kohalikult rahvalt, töö tehti ära suures osas talgute korras ja adressaadiks on esmaajoonen oma kogukond. (Siiski, „Hiiu sõnaraamatu” autor on ainuisikuliselt keeleteadlane Paul Kokla.) Kihnu sõnavara sõelumisel oli oma osa keelekojal, kuhu kuulus tosin vanema põlve kihnlasi. Seal vaieldi, milline on õige ja puhas vorm – külade ja isegi perede vahel on kerget variatiivsust –, ning lepitati kokku paljude lekseemide lõpliku esitusviisis. Seega on „Kihnu sõnaraamat” normatiivne üllitis, omamoodi Kihnu ÕS.

lõus arhiivi ja välitöömaterjalide põhjal. Kihnu: Kihnu Kultuuriruum, s.a.

⁷ Kihnu lugõmik. Koostanud Ly Leas, Külli Sepp ja Evi Vesik. Kihnu: Sihtasutus Kihnu Kultuuriruum, 2004.

⁸ Aabets / jutud mõtlõsid vällä Külli Laos, Reene Leas ning Evi Vesik. Pärnu: Kihnu Kultuuri Instituut, 2009.

⁹ K. Laos, Kihnlasõ emäkiel. Pärnu: Kihnu Kultuuri Instituut, 2010.

¹⁰ J. Viikberg, Rahvakeele sõnastikud lugemislaua. – Keel ja Kirjandus 2015, nr 6, lk 435.

Kui üldiselt murded XX sajandil kiiresti nivelleerusid, siis kihnu keelt kait-
ses selle eest kogukonna suhteline iso-
leeritus. Kihnlase eluring piirdus oma
saarega. Linnas käidi harva ja põgusalt.
Ja omavahel räägiti oma keeles. Nii kes-
tis see 1970. aastateni. Siis toimus kaks
pööret, mis lõpetasid Kihnu iseseisvuse.
Esiteks kaotati Kihnu kolhoos, sellest
tehti Pärnu Kaluri osakond. Nüüd ei
pääsenud laevamehed enam koju, kui
püügihooaega polnud või laev seisis
dokis, vaid pidid passima kuude kaupa
Pärnus. Teine muutus, millel oli kihnu
keele staatusele ja kihnlaste mentali-
teedile veelgi sügavam mõju, oli üldise
keskhariduse kehtestamine. Kihnu
noored pidid minema kolmeks aastaks
mandrile kooli, kus nad said drilli õige-
keelsuse alal ja käisid läbi kirjakeel-
sete klassikaaslastega. Seepärast võiks
ju oletada, et praeguste 55-aastaste ja
vanemate idiolekt on murdepärasem
kui noorematel, kes käisid sundkorras
mandril koolis, kuid nii lihtne see vist
ei ole. Pärast Eesti riigi taastamist on
ka palju vanemad kihnlased lahku-
nud tööpuuduse tõttu aastateks saarelt;
suviti valgub üle saare turistide laviin ja
eks selgi ole oma tasalülitav toime.

Juba sajandivahetusel tajuti, et
Kihnu eripära on ohus, kui kohe midagi
ette ei võeta. Seepärast asutati siht-
asutus Kihnu Kultuuriruum, taotleti
UNESCO tunnustust ja riiklikku toe-
tust, et tagada kihnu keele ja kultuuri
kestvus. Esimeste sammudena pandi
alus kihnu kirjakeelele, seda hakati
õpetama koolis ja kasutama trükistes.
Kihnu Kultuuriruumi pooldumise teel
sündis Kihnu Kultuuri Instituut, mis
on arendanud ulatuslikku kirjastustege-
vust ja on ka vaadeldava sõnaraamatu
taga. Kahtlemata on käivitunud restau-
ratsioon kihnlaste eneseteadvust tõst-
nud ja võiks avalduda ka igapäevases
keelekasutuses.

Kelle uusust kajastab „Kihnu sõna-
raamat”? Siin on koos palju sõnavara
kiihistisi. Arhailisemad keelendid on
kirja pannud Theodor Saar juba 1930.
aastail ja ilmselt tollaste vanainimeste
suust, nii et need esindavad XIX sajandi

keelt. Teisest otsast ulatub valik täna-
päeva, nagu näitavad kas või *arvuti*,
eeru 'euro' ja *eljuk* 'hõljuk'. Suur osa sõnu
on saanud vastavalt vanusele või uudsu-
sele märgendid *van* või *uus*. Siin võiks
ehk olla järjekindlam ja süstemaatili-
sem. Kas vääraks märgendamist sõnad,
mis tähistavad unustuse hõlma vajunud
asju või toiminguid või on nende mine-
vikulisus juba niigi selge? Merendusega
seotud terminid, mida sõnaraamatus
leidub rohkesti, on suuremalt jaolt
arhaismid, kuigi sellele ei viidata, näi-
teks *ko'rkma* 'kivilasti laevatrümmi pai-
gutama', *pü'riusela* 'väiksem maalaev',
jaagma 'laeva jaakraua abil takkudega
tihtima', *tammsto'kk* 'tamtok, lühike
puu pukspriidi otsas, millest käivad läbi
kliiverpoomi köied'. Samamoodi on mär-
gendamata ka mitmed põllunduse, käsi-
töö ja majapidamisega seotud arhais-
mid, näiteks *jahama* 'käsikivil jahva-
tama', *kostipulk* 'kiilutaoline pulk, mille
abil puunõul vitsad kohale lüüakse'.
Kui loetletud sõnade puhul annab juba
tähenduskirje aimu nende arhailisusest,
siis on sõnaraamatus rohkesti vanane-
nud sõnu, mis vajaksid vastavat mär-
gendit, näiteks *riiuelpüss* 'vintpüss', *riik*
'kriit', *simmerma'nn* 'puusepp', *kullitu*
'tasku'. Tegelikult on selliseid arhaisme
sõnaraamatus sadu. Tegin väikse katse,
kirjutasin paarikümnele leheküljelt
välja paarkümmend sõna ja lasin neid
hinnata kolmel eakal kihnlasel. Pooled
sõnad olid neile võõrad. See ei tähenda,
et nende koht ei ole sõnaraamatus – otse
vastupidi. Tuleks ainult viidata sõna
staatusele. Märgendi *van* on saanud
sõnaraamatus sadakond sõna. Mõne
juures osutatakse ka praegu käibel ole-
vatele vormidele (*ehvt*, vrd *vihik*), üldi-
selt tuleb aga oletada, et vananenuks
liigitatud märksõna asemel kasutatakse
tähenduskirjes antud kirjakeelset lek-
seemi. Stiilmärgendiga *hrv* – harv – on
varustatud ainult 10 sõna, mis tundub
kahtlaselt vähe.

Ka neologismide arv sõnaraamatus
küünib sajani. Osa neist langeb kokku
kirjakeelsetega (*aigla*, *kahtlustama*,
kingitus), teised on moodustatud oma
reeglite järgi: *a'nkma* 'hankima', *ede-*

panõk 'ettepanek', *jalakäüjä* 'jalakäija', *käämäko'tt* 'käekott', *luõ's* 'loos'. Mõnel korral viidatakse ka vanemale vormile (*aigla*, vt *aigõmaja*; *mätäs*, vrd *turval*), aga seda võinuks teha rohkemgi. Tahaks teada, mis sõnu kasutati vanasti *kallis-tama*, *kleepmä* 'kleepima', *põnõv* 'põnev' jt asemel. Vahel kerkib küsimus, kui uus on uus. *Kuntur* 'kontor' on määratletud uueks, aga sellega paaris käiv *koloos* 'kolhoos' vananenuks, *aku* neologismiks, aga akuga varustatud *autu* 'auto' on jäänud märgendita.

Veel paar märkust vormistuse asjus.

Kihnu fonoloogias on palatalisatsioonil, täpsemalt prepalatalisatsioonil, oluline tähendust eristav osa: *pa^ekma* : *pakki* 'pakkima : pakkida', vrd *pakma* : *pakku* 'pakkuma : pakkuda'; *pa^elk* : *palgi* 'palk : palgi', vrd *palk* : *palga* 'töötasu'. Selline vaheldus – e-ainese kandumine esisilpi – tuleb esile *i*-tüvelistes sõnades ja kontamineerunud vormides, kus *i* teises silbis puudub. Selle märkimiseks on leitud sobiv noteerimisviis – väike üla-*e* –, mida kasutatakse kõigis trükistes ja ka kõnealuses sõnaraamatus. Siiski ei sobi see alati peenenduse tähistamiseks. Nii on transkriptsioonis üle pingutatud sõnadega *jalgre^epp* 'astmed aiagulust ülepääsemiseks', *pe^enn* 'penn, sarikakaari siduv rõhtpuu', *oodõs-ve^est* 'korkvest', *konnapi^ell* 'parmupill', *tu^eduma* LASTEK 'magama', *ve^ermlasõd* 'virmalised' jpt. e-ainest siin ei lisandu, palataliseeritud on lihtsalt konsonant (vrd *pill*). Paljudel juhtudel jääb palatalisatsioon niikuinii märkimata: *praadma* 'praadima', *presmä* 'pressima', *trell*. Ma ei sõanda võtta lõplikku seisukohta tagavokaalsete sõnade asjus, mis on esitatud sõnaraamatus kujul *ju^ella* : *ju^ella* 'julla, väike sõudepaat, päästepaat', *tu^ella* : *tu^ella* 'meeste talimüts, läkiläki', *pa^erv* : *parvõ* 'parv, kari', *kjõ^ers* : *kjõrrõ* 'kirs, jääkirme', *nuõ^el* : *nuõlõ* 'nool, paadi kaitseliist', *sõ^elg* : *sõlõ* 'sõlg, rinnaehe; sõlgpuu, ühendav ristpuu'. Küllap kannab kahe esimese puhul palataalsust üksnes konsonant, teisi tuleks veel uurida.

Millegipärast on sõnad *autu* ja *raadiu* fikseeritud *u*-lõpulisena, kuigi järgsilbi *o* on Kihnus tavaline: *joro* 'rodu, rida', *kodo*

'kodu', *obo* 'hobune'. Uudissõna *riigikogo* ongi saanud sõnaraamatus ootuspärase *o*-lõpulisel kujul.

Kas kihnlaste sõnavara piirdub sõnaraamatus esitatud sõnadega? Kindlasti mitte. Igapäevaselt on kasutusel rohkesti ka kirjakeelega kokkulangevat leksikat, tihti häälikuliselt kohandatud kujul, mis pole jõudnud vaadeldavasse teosesse. Kas seda üldse tasub esitada? („Murdegeograafias on ikka otsitud nn puhast murret [---], mille all mõeldakse võimalikult vanapärast, normikeelest ja võõrmõjudest puutumata traditsioonilist kohamurret.”¹¹) Tasub küll, vähemalt siis, kui muuteparadigmas tuleb esile eripäraseid vorme. Nii on sõnast *kangas* mitmuse osastav *kangu*, kuigi võiks oodata midagi muud, näiteks *kangasi*. Pealegi on *kangas* Kihnu kultuuris nii tähtis sõna, et tema väljajätmine ei tule kõne allagi. Sõnast *kivi* on mitmuse omastav *kivede*, mitmuse osastav *kivä*. Ka kõiki verbe pööratakse oma malli järgi.

Üldse pole sõna algupära kuigi oluline. Kihnu keeles, ka kõnealuses sõnaraamatus, on suur hulk laevandustermineid, mis pärinevad hollandi ja inglise keelest. Kihnlased adapteerivad võõrsõnu, olgu nende päritolu milline tahes, väga edukalt. Ammu on kodustatud ja sõnaraamatuski kirjas *patsiermä* 'patseerima' ja *registiermä* 'registreerima'. Neile võiks lisada *asvaltiermä*, *reguliermä*, *mariniermä* ja palju teisi. Kahtlemata on need murdekeelendid.

Kui eelnevas jutus kõlasidki mõned kriitilised noodid, siis ei maksa sõnaraamatu koostajatel seda südamesse võtta. Tegemist on igati tubli tööga. Loomulikult ei saagi esimene väljaanne olla täiuslik, nii et miski ei vajaks kohendamist või täiendamist. Kuuldavasti on ka kihnlastel endil juba mitmeid ettepanekuid.

JOEL SANG

¹¹ T. Hennoste, K. Pajusalu, Dialektoloogia põhimõisted ja uurimisala. – K. Pajusalu, T. Hennoste, E. Niit, P. Päll, J. Viikberg, Eesti murded ja kohanimed. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009, lk 21.

LÜHIKROONIKA

• 1.–3. oktoobrini toimus Tartus Eesti Võrdleva Kirjandusteaduse Assotsiatsiooni 12. konverents „Mõju ja algupära kirjandusloomes” („Influence and originality in literary creation”), kus esinesid kirjandusuurijad Eestist ja üheksast välisriigist (Slovakkias, Sloveenias, Lõuna-Koreast, Venemaalt, Leedust, Lätist, Rumeeniast, Iirimaalt, Prantsusmaalt). Eesti teadlastest pidasid ettekanded Liina Lukas („Homeless stories – the constitutional element of a national literature”), Tõnis Parksepp („The limits and possibilities of Harold Bloom’s theory of the anxiety of influence”), Aija Sakova („The ethics of memory by Ene Mihkelson and Avishai Margalit”), Anneli Kõvamees („Variations on a motive: Shakespeare, Hamsun and Tammsaare”), Kadri Naanu („Serfdom as cultural trauma: Estonian historical novel in the trauma process”), Katrina Saar („Cosmicism in H. P. Lovecraft’s literary philosophy, and its parallels in the short stories of August Gailit”), Anneli Mihkelev („Literary symbols as the creative and original impulses of literary creation”) ja Jüri Talvet („Centric influences in small literatures: frustrated independence and fertile slavery?”).

• 3. oktoobril peeti Eesti Kirjandusmuuseumis Eesti-uuringute Tippkeskuse nüüdiskultuuri töörühma seminar, kus Liisi Laineste esines teemal „Big noses and small rams: Metaphor use in Estonian conversations”. Ta kõneles metafooride kasutusest igapäevavestlustes, näidetena oli kasutatud lauseid Eesti Keeleressursside Keskuse eesti kõnekeele korpuselt koos paralleelidega *online*-suhtlusest ja kirjalikust keelest.

• 4.–6. oktoobrini toimus Narvas noorte folkloristide seitsmes rahvus-

vaheline konverents „Kuulumise ja eristumise praktikad” („Negotiations of belonging”), mis jätkas TÜ eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna ja Leedu kirjanduse ja folkloori instituudi ellukutsutud üritustesarja. Konverentsil osales üle 60 noore uurija ja kraadiõppuri 14 riigist. Ürituse kavas olid ka töötoad, kus käsitleti Narva ja eesti-vene kogemuste näitel kuulumise temaatika erinevaid tahke ning võimalusi nende käsitlemiseks. Plenaarettekannetega esinesid Nira Yuval-Davis (Suurbritannia) ning Tuulikki Kurki (Soome).

• 5.–6. oktoobril peeti Tallinna Ülikoolis Eesti-Soome koostööst alguse saanud võrgustiku VIRSU 20. aastapäeva konverents „Keel keeleteaduses, keeleteadus keeleõppes”. VIRSU on ühendanud soome-ugri keeli uurivaid rakenduslingviste alates aastast 1997. Plenaarettekanded pidasid Maisa Martin (Jyväskylä ülikool, „VIRSU footprints for the world”), Rita Hegedús (Berliini Humboldti ülikool, „Challenges of small languages in language teaching”) ja Helle Metslang (TÜ, „Perspectives on Estonian and Finnish”). Töö toimus keelepoliitika, keelemuutuste, sihtkeelte õppimise ja õpetamise, keelte võrdlemise seksioonides, eraldi sektsioon oli pühendatud tõlkija Ivar Sini-metsa 65. sünnipäevale.

• 6. oktoobril korraldasid Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituudi eesti kirjandus- ja kultuuriuuringute keskus, Eesti Kunstiakadeemia kunsti-teaduse ja visuaalkultuuri instituut ja Eesti Kirjanike Liit konverentsi sarjast „Etüüde nüüdiskultuurist”. Konverentsi fookuses oli eestivene nüüdiskultuur ja selle eri väljendused (kirjandus, teater, subkultuurid), suundumused,

levipotentsiaal ning retseptsioon. Esinesid Igor Kotjuh („Boriss Baljasnõi eesti-vene kirjanduse kujundajana”), Ingrid Velbaum-Staub („Rebast meenutades. Korduvatest teemadest ja motiividest Jelena Skulskaja loomingus”), Mihhail Trunin („Etüüde eesti ja vene luulest. Amatöörtolikija tähelepanekud”), Aare Pilv („Vene luuletajast Jaan Kaplinskist”), Madli Pesti („Tants teise silmapilguga: kahest eesti-vene teemalisest lavastusest”), Irina Belobrovtseva („Mõned mõjud sealt siia ja siit sinna”) ja Aija Sakova („Eestivene kirjanduse subjekt: rahvusülene, mitmerahvuseline või ...?”).

- 10. oktoobril toimus Eesti Kirjandusmuuseumis seminar „Pärimusteadmiste olulisus looduskaitstes ja ökoloogias”. Aveliina Helm andis ülevaate uurimustest, mis on sidunud inimese ajaloolise tegevuse koosluste ökoloogia ja kaitsega.

- 11. ja 25. oktoobril Tartu loodusmajas toimunud kolmandal looduskirjelduse seminaril kõneleti lastekirjandusest ja linnaloodusest. Neljandal seminaril oli külas kirjandusteadlane ja arhitekt Evelyn Fridolin, kes on uurinud Peipsit ja Juhan Liivi loodust eesti kirjanduses.

- 19. oktoobril toimus Tallinnas Emakeele Seltsi kõnekoosolek „Murdeaines sõnas ja helis”. Anu Haak rääkis Loode-Harjumaa murdekeele kogumisest ja uurimisest, Ellen Niit vaatles murdesõna sõnastikus ja Liis Ermus tutvustas, kuidas uurida murdeid kodust lahkumata. Esitleti Evi Juhkami teost „Loode-Eesti murdelood. Valimik murdetekste IX”, mille keeleaines pärineb Risti ja Harju-Madise kihelkonna 21 küla 34 keelejuhilt ja on kogutud aastail 1957–1991.

- 20. oktoobril toimus Tartus konverents „Keelehooldekeskus 10”. Avasõnavõtuga esines keelehooldekeskuse nõukogu esimees Peeter Päll. Ettekannetega astusid üles Jüri Valge („Keelehooldekeskuse kümme aastat”), Liisa Pakosta („Kui Eesti inimene riigiametnikust enam aru ei saa”), Renate Pajusalu („Keelelisest viisakusest”), Tiit

Hennoste („Kokkuvõttevõistluse „Tuum” tulemuste teatamine”: esimese auhinna pälvis Mare Kitsnik), Egle Heinsar („Seitseteist keelehoolderaamatut”), Maire Raadik („Keelehooldeproblematika eesliinil”) ja Merilin Metsma („Keelekooolitus riigiasutuses”).

- 20.–21. oktoobril korraldas Tartu Ülikooli Narva Kolledž koostöös Ingerisoomlaste Seltsiga Narvas hõimupäeva konverentsi „Vabaduse kontsept Ida-Euroopa kirjandustes IV”. Osavõtjaid oli lisaks Eestile eelkõige Venemaalt, aga ka Soomest, Rumeeniast ja Ungarist. Plenaarettekandega esinesid Arne Merilai (TÜ, „Iseseisvuse igatsus XIX sajandi eesti kirjanduses”), Antoaneta Olteanu (Bukarest, „Русская антитоталитарная проза”) ja Boriss Baljasnõi (Tallinn, „Свобода выбора в работе переводчика”). Sektsioone oli kuus: „Reformatsioon 500”, „János Aranyi 200”, „Soome Vabariik 100”, „Vabaduse kontsept läänemeresoome rahvastel ja Baltikumis”, „Idapoolsete uurali rahvaste identiteet” ja „Vabaduse kontsept Venemaa kirjandustes”. Lisaks plenaarettekandjatele esindasid Eestit Urmas Karileet, Jaan Bärenson, Piret Norvik, Heinike Heinsoo, Madis Arukask, Jelizaveta Glavan, Roman Voitehhovitš ja Jelena Skulskaja.

- 23.–25. oktoobrini toimus Nina külas Peipsimaa külastuskeskuses Emakeele Seltsi noortelaager „Eesti Vabariik 100”. Esinejaid ja teemasid oli palju: Riina Koolmeister kõneles keelest ja õigusest, Katrin Kern tõlkeapsudest inglise keele näitel, Fred Puss nimele kirjutamisest nüüd ja vanasti, Karl Pajusalu eesti riigikeele sajast aastast, Irina Külmoja vanausuliste keelest, Jaanus Vaiksoo loovkirjutamisest, Martin Ehala eesti keele elujõust ning Ann Siiman ja Lauri Linask andsid nõu, kuidas vikiartikleid kirjutada.

- 24. oktoobril korraldasid Eesti Lastekirjanduse Keskus ning Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus seminari „Laps kirjanduses 5: laps ja ajalugu”. Esinesid Krista Kumberg (Lääne Maakonna Keskraamatukogu, „Lasteraamat – üks ajapeeglitagusesse maailma”),

Ulrike Plath (TLÜ / UTKK, „Baltisaksa laps ajaloos ja kirjanduses”), Mare Müürsepp (Randvere kool, „Idüllilise aegruumi eesti lastekirjanduses”), Jaanika Palm (Eesti Lastekirjanduse Keskus, „Laste-kasvatus enne ja nüüd. Näiteid eesti lastekirjandusest”), Lea Reitel Høyer (Ellebæki kool, Taani; „Lapse kuvand taani ja norra lastekirjanduses läbi aegade”), Mari Niitra (Liivi muuseum, „Linnulennul eesti autoriraamatust”), Elle-Mari Talivee (UTKK, „Pilguheit lasteraamatu illustratsiooni muutumisele”), Jaak Juske (Gustav Adolphi Gümnaasium, „Kuidas kirjutada lastele ajaloost?”) ja Moonika Siimets (stsenarist ja režissöör, „Ajaränd aastasse 1950 ehk kuidas valmis mängufilm „Seltsimees laps””).

- 26. oktoobril toimus Eesti Kirjandusmuuseumis Akadeemilise Rahvaluule Seltsi kõnekoosolek, kus esines Austraalia kunstnik Jazmina Cininas teemal „Libahunditüdrukute galerii: naislibahuntide kujutamine minevikus ja tänapäeval”. Ta kõneles oma doktoritööst, mis käsitleb naislibahuntide pildilist kujutamist läbi sajandite, kõrvu-

tades seda kunstniku enda libahundimotiivide tõlgendustega.

- 27. oktoobril tähistati Tartus 110 aasta möödumist Eesti Kirjanduse Seltsi asutamisest ning 25 aasta möödumist seltsi taastamisest. Kõnekoosolekul „Teadusseltsid muutuvas maailmas” esinesid Krista Ojasaar (Eesti Kirjanduse Selts), Karl Pajusalu (Emakeele Selts), Urmas Kõljalg (Eesti Looduseuurijate Selts), Kersti Taal ja Tiit Rosenberg (Õpetatud Eesti Selts), Arne Merilai pidas ettekande kirjandusteaduse olukorrast.

- 30. oktoobril toimus Eesti Kirjandusmuuseumis Eesti Rahvaluule Arhiivi venekeelsele kogule pühendatud seminar. Alaksei Hlushko jagas kogemusi tööst kirjandusmuuseumis leiduvate venekeelsete rahvaluulematerjalidega.

- 31. oktoobril Tartus toimunud kirjanduslikul teisipäeval „Värske Öhtu: toimetaja” arutlesid Henri Kõiv, Johanna Ross ja Merit Kask teemal, milline on toimetaja sotsiaalne roll ja kas toimetajat on üldse vaja. Vestlust juhtis Tõnis Parksepp.

Õiendus

Ave Goršiči artiklis „Kirjandusmuuseumi ja humanitaarteaduste ümber toimunud avalik diskussioon aastatel 1967–1968” (Keel ja Kirjandus 2017, nr 10) olid toodud ekslikud aastaarvud (lk 771). Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut loodi aastal 1947, asutus koliti Tallinnasse aastal 1952. Soome president Urho Kaleva Kekkonen külastas Eestit 1964. aasta märtsis.

ÕNNITLEME!

- 1. XI **Olev Remsu**, kirjanik – 70
- 14. XI **Leo Kunnas**, sõjaväelane, kirjanik – 50

KOLLEGIUM

Epp Annus, Martin Ehala, Cornelius Hasselblatt, Tiit Hennoste, Eda Kalmre, Johanna Laakso, Helle Metslang, Sirje Olesk, Karl Pajusalu, Peeter Päll, Raimo Raag, Jaan Undusk, Ülo Valk, Mart Velsker, Märt Väljataga, Haldur Õim

TOIMETUS

Peatoimetaja	Johanna Ross johanna@keeljakirjandus.ee
Keeleteadus	Maria-Maren Linkgreim maren@keeljakirjandus.ee
Kirjandusteadus	Brita Melts brita@keeljakirjandus.ee
Kultuurilugu, folkloristika	Mall Jõgi mall@keeljakirjandus.ee
	Vivian Siirman vivian@keeljakirjandus.ee
Tegevtoimetaja	Tiina Hallik tiina@keeljakirjandus.ee
Tehniline toimetaja	Astrid Värv astrid@keeljakirjandus.ee

TOIMETUSE AADRESS

Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn
Telefon 6449 126
<http://keeljakirjandus.ee>

Keelt ja Kirjandust on võimalik tellida telefonil 6177 717 või võrguaadressil <http://tellimine.ee/ajakirjad/keel-ja-kirjandus>

Ajakiri kuulub Euroopa Teadusfondi ja Norra Teadusandmete Keskuse registrisse ERIH PLUS, andmebaasidesse Linguistics & Language Behavior Abstracts (LLBA, ProQuest), MLA International Bibliography (Modern Language Association), Scopus (Elsevier) ja Ulrich's Periodicals Directory, digitaalarhiividesse CEEOL (Central and Eastern European Online Library) ja DIGAR (Eesti Rahvusraamatukogu) ning Alalise Rahvusvahelise Lingvistide Komitee valikbibliograafiasse „Linguistic Bibliography”.

Ajakiri ilmub Eesti riigi ja Eesti Kultuurkapitali toetusel.
Trükk: AS Pakett, Laki 17, 12915 Tallinn.

CONTENTS

PEETER OLESK. Jaak Põldmäe's contribution from a comparative perspective	817
RIINA REINSALU. Self-mention in a scientific text – a way to circumvent the first-person pronoun?	829
MAARJA HOLLO. „Singing to the last throb”: the poetics of trauma in Bernard Kangro's poetry	846
KERSTI LUST, TAAVI PAE, EVAR SAAR. Once again about the „foolish <i>Mulks</i> ”	862

BOOKS

ARNO OJA. Is moss hiding a home nest? (Hasso Krull. Mõistatuse sild. Kirjutisi aastatest 2009–2016. [Tartu]: Kaksikhammas, 2016)	875
BERK VAHER. An amateur's pilgrimage (Arno Oja. Kajaloodi vari. Artikleid ja arvustusi 1989–2016. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2016)	878
AIJA SAKOVA. Ene Mihkelson's allegorical poetics of ruins and her loyalty to mourning (Ene Mihkelson. Kõik redelid on tagurpidi. Valik luuletusi 1976–2010. Koostanud Hasso Krull. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2016)	883
ERGO-HART VÄSTRIK. How to bind folklore and folklore studies with archaeology? (Pikne Kama. Arheoloogiliste ja folkloorsete allikate koostatusvõimalused: inimjäänused märgaladel. Combining archaeological and folkloristic sources: human remains in wetlands. (Dissertationes Archaeologiae Universitatis Tartuensis 7.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2017)	886
JOEL SANG. Orthographic dictionary of Kihnu subdialect (Kihnu sõnaraamat. Koostanud Reene Leas, Reti Könninge, Silvi Murulauk, Ellen Niit. Toimetanud Karl Pajusalu, Jüri Viikberg. Kihnu Kultuuri Instituut, Eesti Keele Instituut, Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut. Kihnu–Pärnu–Tallinn–Tartu: Eesti Keele Sihtasutus, 2016)	890

REVIEW

893

Tekstis kasutatud lühendeid:

f = fond; **l** = leht; **TLÜ** = Tallinna Ülikool; **TÜ** = Tartu Ülikool; **UTKK** = Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.

Murrakud: **Helme**; **Kirbla**.

Keeled: **rts** = rootsi; **sks** = saksa; **sm** = soome.

JÄRGMISTES NUMBRITES

- Eesti perekonnanimeramatust
- Sündmusküllased elulood
- Tõlketeooriast ja tõlkekriitikast

2.80 eurot

ISSN 0130-1441
e-ISSN 2346-6014

9 770131 144034

1 1